

ЭКИНДЖИ
КЕЛИН

Э. УМЕРОВ

Эрвин Умеров

ЭКИНДЖИ КЕЛИН

ПОВЕСТЬ

Гъафур Гъулам адына
Эдебиат ве санъат нешрияты
Ташкент—1978

Умеров Эркин.

Эркинджи келин. Повесть Э. Умеров.—Т: Эдебият ве санъат нешрияты, 1978С.—248 с.

Яш языджымыз Эркин Умеров окъуйдыжыларгъа «Эр даим олсун кунеш» ве «Эки атеш арасында» адлы икяелер джыйынтыкларынен таныштыр.

Автор сонъки эки йыл девамында «Эркинджи келин» адлы повесть язды. Элипъиздеки бу повестьте эллинджи сенелери омюрге илк адам аткъан Йигит ве къызларнынъ эмексеверлиги, улу арзу ве уюмлерни акъкъында икяе олуна.

Умеров Эркин. Вторая невеста.

С(крым-тат)

На крымско-татарском языке

Эркин Умеров

ВТОРАЯ НЕВЕСТА

Повесть

Редактор У. Эдемова
Рессам Н. Гавриленко
Ресимлер редакторы А. Пономарев
Техникий редактор У. Ким
Корректор Л. Дерменджи

ИБ-368

Басмаханеге берильди 12/XII-77 с. Басмагъа рухсет этильди. 5/V-78 с. форматы 70х108¹/₃₂. Басма табагъы 7.75 Шартлы басма табагъы 10.85 Нешир табагъы 11.43 Тиражы 2000 Р 09526 Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санъат нешрияты. Ташкент. Навоий сокъагъы. 30 Шартнаме №174-77

Озбекстан ССР Министрлер Советининъ нешрият, полиграфия ве китап тиджарети ишлери боюнджа Девлет Комитетининъ «Матбуат» полиграф истисал бирлешмесинде азырлангъан матрицадан № 2 басмаханеде № 1 къагъыткъа басылды. Янъыйёл шеэри, Самаркъанд сокъагъы 44. 1978 с. Сымамыш № 530. Фияты 95 к.

У 70303-94
У 352(06)-78 119-78

© Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санъат нешрияты, 1978.

ПРОЛОГ ЕРИНЕ

Мен сизге ильки севгим акъкъында икяе этеджегим. Севимлим Ната акъкъында. Оиынъ ири, мас-мавы козь-лери, сары, узун сачлары, сыкъ къашлары ве кирпичле-ри, индже бели, тазе, тегиз тени, узун, дюльбер аякъла-ры, индже сеси, манъа бахт ве джошкъунлыкъ багъыш-лагъан сёзлерини хатырлайджагъым. Кене де мени кок-тен ерге эндирген, ерден алып семагъа учургъан, дюнья, алем, адамлар не экенини анълаткъан вакъиалар акъ-къында икяе этеджегим.

Озюм акъкъында да икяе этмек истейим. Лякин сиз буны меним шахсий терджимей алым беллеменъиз. Мен яшым, мемуар язмагъа даа эрте. Мен озь акъранларым, эллинджи сенелерде омюрге ильки адым аткъан неси-лимиз, онынъ улу адамлары акъкъында икяе эте-джегим.

БИРИНДЖИ АНКЕТАМ

«Анкета» деген шейни омюрюмде ильк кере он алты яшымда корьдим. Паспорт алгъанда. Бутюн совет мем-лекетининъ акъ-укъукъларына малик гражданы дени-леджек кунюм. Мына о анкета.

Фамилиясы Таймазов
Ады Селямет
Бабасынынъ ады Мурат
Догъгъан сенеси, куню. . . 1937 сенеси,
7 ноябрь ве иляхри

**ТАНЫШУВНЫНЪ ДЕВАМЫ,
ЯХУД АИЛЕМИЗНИНЪ БИР АКЪШАМЫ**

Мен мектептен чыккында саат экини кече эди. Султанне энди дерстедир. О экинджи сменада окъуй. О не ашап кетти экен, эвде отъмек къалмагъан эди. Анам сабадан азырлап къалдыргъан эт парчасы, согъап ве къартоптан бир шей пиширип ашамакъ къолундан кельген олса яхшы амма, кельмегендир. Бельки эрингендир. Ёкъ, ёкъ, эринмез, ойле бала дегиль, ляккин шорба пиширмеге джесарет эталмаз. Бозарым, деп къоркъар. Демек, ач, акъшамгъадже... Озиум де копек кибн ачым, эвге барып о шорбаны пиширгендже — козионъ айлапыр... Энвер де беклейдир...

Мен Султанне окъугъан сыныфнынъ пенджересине тырмаштым, яваштан джамыны тысырдаттым. Бир къач саниден къаршымда къызчыкнынъ къап-къара юзию корюнди.

— Шахиста, Султаннени чагъырса.

— Шимди, Саломат ака.

Ашагъы тюшюп, беклей башладым. Ачыкъ пенджеренен Наум Ефимович Грнцайнынъ сеси эшитиле. Математика... Гъарип Султанненинъ «энь севген дерси». Юкълап къалгъан олса керек. Сес-солукъ чыкъармай...

Мектеп азбрында Овед пейда олды, узакътан эль саллады ве: «Юр, кеттик эвге, не къатайып турасынъ анда?»— деп багъырды. Мен ченгемнен пенджерени косьтердим. Сонъра: «Ёкъ, мен даа кетип оламайджамъым. Мында ишлерим бар», дедим. Овед елькесини къысты, чантасыны омузына урды.

Шу арада ачыкъ пенджеренен бир къач еринден булленген къагъыт атылып чыккыты.

— Таймазова, сиз мектепке окъумагъа къатнай-сынъызмы ёкъса таш атмагъамы? Бу оджанынъ сеси эди.

Къагъытны алып, четке чекильдим. Наум энди гъа-

рип Султаниенинъ башыны ашар, эйиси мени корьмесин, корьсе: «Озюнинъ фена окъугъаны етмеген киби, къардашыны да ёлдан бура», деп бутюн мектепке яйгъара къопарыр.

Къардашым аткъан къыгъытны ачтым. Анда къыйыш-мыйыш арифлернен (Султание пек ашыкъкъан олса керек) шойле язылы эди: «Агъа! Эвге баргъан сонъ шорбаны азачыкъ къыздыр, къартопы яхшы пишмеди гъа-либа.

Мен сувуна бираз пите догърап ашадым. Къомшумыз Зарифа халадан бир пите борджкъа алдым, отьмек алгъан сонъ, къайтар. Энвер ашамады, юкълай эди. Иса бугунъ сабадан берли ёкъ, къайда кеткен фильмейим. Анам кельсе раатсызланыр. Сонъки дерсимиз физкультура, чаре тапсам зуварым.

Султание».

Чаптамны омузума урдым, яваш-яваш юрдим. Бу балалардан манъа аслы раатлыкъ ёкъ. Бирини балалар тутып дёгсе, дигери математикадан эки ала я да тамамы иле мектепке бармай, къыскъасы не олса — сен къабаатлысынъ, сенден отчёг сорайлар. Чюнки сен анледеки екяне бир акъайсынъ, агъасынъ, баба ериндесинъ! Бу месулеттен къачып къуртулмакънынъ чареси ёкъ. Мына, энди Исанынъ ишнини тешкермек керек...

Мектеп бинасыны айланып, арткъа кечтим, ачыкъ пенджереге кучюк бир ташчыкъ аттым. Шу анъ пенджереве Коля Ястыкъбаш пейда олды. (Балалар оны «Планёр» деп эриштирелер). Эм акъыкъаген къулакълары планёрнынъ къанатларына бенъзей. Оны самолёттан ташласанъ биле, къулакъларынынъ ярдымынен ерге, бир тюрлю къазасыз, келип къонар. Эм озю де пек ярамаз, Исанынъ энъ якъын досты оны, ольсе биле, сатмаз. Коля мени корьгеннен ырджайды, ялпакъ башыны пенджеревден узатты. Мен чабикликнен онынъ къулагына япыштым, ашагъы тарттым. Ястыкъбаш озь-озюнден ты-

шары сүйрелип тюшти. Мен, аман, аягъындан къапкъачладым, кучюк дут тереклерин артына сүйредим.

— Айт, Иса къаерде? Мектепке бугунь не ичюн кельмедим?

— Чин сёзюм, корьмедим!

— Менден къолайлыкьнен къуртуламазсынъ. Айт, къайда кетти о?

— Корьген олсам кёр олайым!

— Мен сени озюм кёр этерим. Айт, къайда кетти? Саба сиз берабер эдинъиз, волейбол мейданында корьдим?

— Олмайджакъ шей! Мен Исаны корьмегениме бир йыл олды, алла бойнумны урсун!

— Алла урмагъа урар, амма мен де къошарым. Мына, мынавле, мына, мына!.. Корьдинъми? Айт тез, къасрде о?

— Бильмейим, акъай!..

— Тур, джоюл, айван! Сен достунъа яхшылыкъ этем беллейсинъми? Я барып да о белягъа огърагъан олса, мен онъа ярдымгъа чапмакъ ерине, мында сеннен дёгюшип отурсам — сонъ бу яхшылыкъмы?! Кет, деф ол, олмайджакъ.

— Иса станциягъа кетти. Кимсеге айтма деди.

— Неге кетти о анда?

— Вагон бошатаджакъ. Кунюне отуз* рубле бере экенлер...

— Шай демейсинъми... Джоюл.

— Къайда, сыныфкъа кирсем оджапче къулакъларымны узер.

— Догъру, Ястыкъбаш, къулакъларынъа сакът ол, шай да олар парашютке бенъзейлер. Энди акъылынъда олсун. Исагъа бир шей олса, сен де къабаатлысынъ. Анъладынымъ?

— Анъладым.

* отуз рубле — 1960 сенесиндеге пара эсабында.

— Къаерде не япса — манъа хабер этеджексинъ. Екъсам аджымай урарым. Ольгендже. Анъладыньмы? Бар кет.

Отъмек тюкяны энди ачылгъан. Узун невбетнинъ къуйругъы та ёлгъа чыкъкъан. Чантамны ерге, дивар астына къойып, невбетке турдым, огюмдеки къартийден:

— Чокътап турасызмы, битай? — деп сорадым.

Къартанай, баягъы олды, деген манада козьлерини юмып ачты, башыны саллады.

Анълашыла. Отъмек машинасы кельгендже бир-эки саат кечсе, отъмекни алмагъа да бир-эки саат кетер. Демек, эвге акъшам, саат беш-алтыларда барып чыкъаджыгъым. Энвер ачтан ольмесе эйи эди. Султанье онынъ янына бир чаначыкъ шорба суву къалдыргъан олса, яхшы амма, я акъылына кельмеген олса?..

Мен чевре-четке козь ташладым. Велосипедли балалардан кимсе ёкъ экенми, деп къыдырылдым. Ёлда джан-джин биле корюнемей. Лякин ёлда бир шей корюнди. Отъмек машинасы. Бакъса частыма, бугунъ ишлер юреджекке ошай!

Къанапавлы машина келип, артынен тюкян къапысына догърулды. Мен яваштан огюмдеки къартийнинъ тир-сегинден тюрттим:

— Битай, бирев сораса, невбетте, сизден сонъ тургъанымны айтарсыпъыз, яхшымы, мен шимди келирим...

— Яхшы, балам, яхшы...

Шофёр моторны сёндюрüp, кабинадан тюшти.

— Эмдже, ташымагъа... ярдым этейимми?..

Шофёр манъа агъыр бир назар ташлады, джевап бермеді, эиндеки къагъытларгъа бакъа-бакъа тюкян ичине кирип кетти. Невбеттеки адамлар онъа ёл берди-лер. Мен къапы огюнде къалдым.

Беш-он дакъкъадан шофёр без халатлы узун бойлу апайнен — тюкянджынен чыкъты. Шофёр машинанынъ

арт кѡпысыны ачып, тѣпеге тырмашты, эки буханка отѣмек алып узатты. Тюкянджы оларны алгъан сонъ айдавджы манѡа чевирильди, ачувнен джекирди:

— Не агъызынъны ачып турасынъ, ал да, чап ичери!

Мен бу эмиринъ текрарланмасыны беклеп отурмадым, отѣмекни алып ичери атылдым. Бир саппеден кѡайтып чыкътым. Айдавджы дигер отѣмеклерни даа элине алып етиштирмеген. Бираздаи манѡа бир адам даа кѡшулды...

Он дакъкъадан машина бошады. Тюкянджы кягъытларны имзалады, сонъ манѡа чевирильди:

— Юр, отѣмегинъни ал.

Мен онынъ артындан тюкянгъа кирдим. Кѡюи кисемден акъча чыкъарып азырладым.

Мен бир буханка отѣмекни алып, тюкянджыгъа бакътым, кѡана кѡайтараджакъ паранъыз деген киби.

— Ал дедим де санѡа, не бакъып турасынъ?— джекирди о.

— Алдым да я!

Тюкянджы манѡа ойле назар ташлады ки, озюмни дюньяда энъ буиок кѡбаат япкъан адам белледим.

Тюкянджы элиме бир буханка туттырды, сонъра мыдырданып башлагъан невбетчилерге чевирильди:

— О чалышты, корьмединъизми?! Кѡара терге батты, бичаре...

Буханкаларны багърыма басып, адам толу тюкян ичинден, зорнен сюйрелип тышары чыкътым. Энди тездже эвге чапмакъ керек. Эки буханка отѣмек! Эки купеге етер. Демек, ярын мектептен догъру эвге кѡайтмакъ мумкюн. Демек бираз волейбол ойнамакънынъ чареси оладжакъ.

Ана санѡа бир беля даа. Дивар янында кѡалдыргъан чантам ёкъ. Кимге керек олгъан меним джарты чантам, джарты китапларым?!

— Эй, огълан, чантанъны кыдырасынъмы? Мына о, мында.

Бакъсам, деми невбетте, меним огюмде тургъан къартийчик. Чантам къолунда...

— Сен гъайып олгъан сонъ, мен алдым, гъайып олмасын, дедим.— Битай элимдеки отъмеклерни корьгенинен тюрленди.— Вай, балам, отъмекни де алып етиштиргенсинъ, де?..

— Ташымагъа ярдым эттим, невбетсиз бердилер.

— А-а. Чокъ тюшюрдилерми? Бизге етерми?

— Баягъы бар... Сизге де етсе керек...

Бираз тюшюнип алгъан сонъ, индемеден, элимдеки бир отъмекни битайгъа узаттым.

— Алынъыз, битай, бир сизинъ олсун.

— Ва-ай, балам, я мен... я сен...— Къартый озъ козьлерине озю инанмайып, манъа пара узатты. Оны кнсеме тыкъып, чаптамны елькеме урдым да, артыкъ битайчыкънынъ алгъышларыны динълеп отурмадан, табана къувет бердим. Энди тездже эвге барып, Энверни ашатмакъ. Догърусыны айтсам, озюм де ач борю кибим...

Оджакъта къазан къайнайт. Шорба эки чанакъ эксильген экен, сув къоймагъа меджбур олдым. Дамы къачса да, къурсакъкъыз тюшеджек шей чокъча олур. Къартоп аз къалгъан экен, бир къачыны ярынгъа къалдырып, ерине эки шалгъам догърадым. Бойле шорбагъа озъбеклер «пиява» дейлер. Согъан чокъча олса ете. Согъан исе бар, шукюрлер олсун, озъ азбарымызда осе. Ешилъ согъанны къызгъанмадан догърадым. Озюмизге де алып кельдим. Энвернен экимиз тузгъа батырып-батырып, гъырчылдатып ашаймыз. Отъмек тазе, атта бираз да сыджакъча. Бирер тилим кестим. Энвер пек ач олгъан экен.

— Исаны корьмединъми? Не вакъыт къайтаджакъ? Мен онынъ сёзлерини эшитмемезликке алдым.

— Насыл, агъырамы?— дедим ченгемнен Энвернинъ аякъларына ишмар этип. О баш саллады, агъызындаки отъмегини ютты, сонъра:

— Агъырмай,— деди.— Ич де агъырмай, мен олар-

ны энди дуймайым биле. Дерсинъ, аякъ дегиль де, эки агъач.

— Дерслеринъни яптынъмы?

— Яптым, лякин... ярысыны. Окъудым. Язысыны исе... Лякин биршей язып оламадым. Султанне кягъыт-нен ручка къалдыргъан, амма мерекепни унуткъан... Акъылдан япмагъа тырыштым, лякин бильмейим...

— Токъта. Мен санъа шимди мерекеп кетиририм. Сен ашыкъмадан меселелеринъни чез. Мен шорбаны бакъайым, тезден джемаат топланыр.

— Агъа...

Мен къапыны ачаджакъ олып тура эдим, бирден арткъа чевирильдим.

— Агъа...— деди Энвер яваштан.— Агъа... Исагъа кене бир шейлер олаятыр... Лякин не олгъаныны бильмейим. Пек кийиклешти...

Я о да не ичюп экен? Мен тааджиПЛендим.

Энвер бир къач сание козюме тикилип бакъты... Сонъра терен кокюс кечирди.

— Агъа, о эр шейни биле... Энди бала дегиль... Акъикъатны айтмасакъ...

Башымдан къайнакъ сув тѣкюльген киби олды.

— Нени биле экен о сумрюкли?— деп багъырдым.

— Токътаса, агъа... Коресинъми, озюнь «биз» дейсинъ, «оны» дейсинъ... Мен, агъа, узун кунълер бою мына бу тавангъа бакъып ятам, бутюп олгъап-кечкен лафларымызны талиль этем. Истейсинъми айтайым? Султанне даа бала, лякин мен... Эгер мени динълемесенъ, ишлер харап... Мен беллесем, Иса эвден къачмагъа тедариклене...

— Сен не сомурдайсынъ шу?

— Агъа, озюньни бир шей анъламагъан адам этип косьтермеге тырышма. Иса озюнинъ акъикъый фамилиясыны, ким экенини яхшы биле, анам онынъ джаныны насыл къуртаргъаныны да биле...

— Я сен...

— Агъа, анавы девекъушына бенъземейик де о телюкеге огъраса, башыны къум астына тыкъа экен. Истесин келип борю ашасын, истесин авджы атсын...

— Айды етер, сен де бир Шерлок Холмс олгъансынъ... Ал китабынъны, окъу, башымны кутме, вакътым ёкъ. Шорба къайнап биткендир анда... Зоолог олгъан манъа, акъанъ Гъазий...— Ачувлы-ачувлы мыдырданып азбаргъа, оджакъ башына ашыкътым. Даа не япайым, къолумдан не келе? Энвер акълы... Иса бизим аилемизге насыл келип тюшкенини озю де хатырласа керек. Ойле кучюк бала дегиль эди. Ондан гъайры, шимди де бирев хатырлата биле. Тааджипленмеге шей ёкъ. Иса озю де ахмакъ дегиль, лякин ничюн озь ягъына озю къавурыла? Десене бизни тувгъанларым деп саймай? Ойле олып чыкъса, анама ондан буюк яныкъ олмаз...

Агъач чомучнен шорбаны бираз къарыштырдым, атешин азачыкъ эксильтип, къайтып эвге кирдим. Энвер чалкъа тюшип ята. Қозълери юмукъ.

— Сонъ математиканы бакътынъмы?

— Бакътым,— джевапланды Энвер козьлерини ачмадан.— Акъылдан олса да догъру чезгеним. Не, тешке-реджекспнъми?

— Эбет. Қъана, географиядан башлайыкъ. Пек акъыллы лакъырды этесинъ... Девекъушы башыны къаерге тыкъкъаныны биле яхшы огренгенсинъ...

— Айды, сора...

— СССРде энъ буюк озен къач дане? Адлары не? Орта Асияда озенлер бармы? СССРде къаерлерде къыртыш топракъларны менимсеп башладылар?

Сонъки суальни эшиткенинен Энвер джиддийлешти, терен кокюс кечирип, козьлериме тикильди.

— Шимди Советлер Бирлигинде къыртыш ерлерни Алтайда, Қъазахстан чёллеринде менимсеп башладылар. Газеталарда язгъанларына коре, Меркезий Фергъана чёллери де олардан чокъ артта къалмай. Мырзачёлъ

энди озюнье белли... Алимлер энди янъы къуруладжакъ шеэрлериниъ планыны чыза экенлер... Меселя, Мырза-чельде «Янъы ер» шеэри мейдагъа келеджек...

— Сонъ...

— Сонъу бинълернен, юз бинълернен гектар янъы ер асыл оладжакъ, демек, Алтай, Къазахстан миллионларнен тонна арна, богъдай берип башласа, Озьбекстан памугъыны эп арттырса онынъ сонъуны тасавур этсинъми?

— Бизде захире меселеси шимди де фена дегиль.

— Я тюкяпларда отъмек ичюн невбет меселеси?

— О башкъа шей. Бу меселе сенинъ ве меним киби адамларгъа багълы. Билип чалышса бойле шейлер олмаз. Рейисиниъ фырын меселесинден гъайры да, башыны агъырттыргъан меселелер чокъ.

— Билем, чокъ ерлерни бурчакъ урды. Мунм меселе, пек мунм. Лякин фырын меселеси де ондан эксик дегиль. Биринджиден, токъ адам яхшы чалыша. Экинджиден, ишчилериниъ невбетлерде джойгъан вакъты бизим ичюн паалыгъа тюшсе керек.

— Олян, Энвер, сен манъа чокъ икътисадий меселелер боюнджа лекциялар окъуп отурма. Мен санъа шорбаджы дегилим...

Сен, эйиси, манъа бир шпир окъучы, бу кунълерде бир шей къаралагъандырсынъ эльбет.

— Эльбет къараладым, мына, динъле:

«Хоразым бар — теллидир.

Без, индже беллидир.

Кескин сеси бар отъюр,

Аякъларында педикюр».

Энвер шиирини окъуп битирген сонъ манъа эеджаннен бакъты.

— Гузельми?

— Гузель, пек гузель... Лякин педикюр дегени не?

— Педикюр... маникюр дегенлери киби шей даа. Къол тырнакъларынынъ боятсанъ маникюр эттирдим

дерсинъ, аякъ тырнакъларынынъ боятсанъ педикюр ола.

— Демек, бизим телли хоразчыкъ берберге де барып етиштирген экен, шаймы?

— Сен кульме. Бу — образ. Аякълары кырмазы демек керек. Мен исе образлы айтам. Педикюрлы дейм.

— Аха. Я «безъ, индже беллидир» дегенинъ не? Омюримде индже белли хораз дегиль, атта ки тавукъ корьмедим. Къуш несилнинъ белинде эти олмаса бир капик. Керчек, токъта, къазанны бакъып келейим, къайнап битмесин...

Шорба, акъикъатен, пишеязгъан: оджакътакъ атешин кене де эксильтип, тузыны бакътым, сонъра керикъайттым.

— Сонъ, даа не айтаджакъсынъ?— Энверинъ бутюн корюниши суальден ибарет эди.

— «Кескин сеси бар, отъюр» дегенсинъ. Я «кескин»-нен «отъюр» бир маналы сёзлер дегильми? Педикюр де отъюрге къафше ичюн келип чыкъкъаны бесе-белли.

Энвер шакъылдап кульди.

— Бу ерде туттынъ мени, агъа, аферин. Лякин балалар эдебиятында юмор, кулюнчли аллар пек кыйметли шейдир.

— Шай амма, лякин о юморлы аллар ахмакъане олмамалы. Къарт адамнынъ тайгъакъ ёлда тайып йыкъылгъаныны корьген бир адам аджыныр, экинджиси кулер. Сенинъ эсеринъ де онъа бенъзей. Баш меселе фикир ёкъ. Демек, эсер де ёкъ. Эр шей бар: индже беллер, алтын теллер, педикюр, маникюр, лякин шир ёкъ.

— Яхшы ки сенде эдебияткъа авеслик ёкъ экен. Тенкъидчи олгъан олсанъ, янгъан эди меним кибилерининъ чырагъы.

— Ёкъ, мен эдебиятчы оладжакъым ёкъ, къоркъма. Лякин, сенде шу авеслик бар экен, акъылында олсун: инженернинъ ишине бурнуны тыкъмакъ кимсенинъ акъы-

лына кельмез, лякин эдебиятчынынъ, санъаткярнынъ ишнинъ эр кес анълайым, деп сая, тенкъид эте. Эм бу табий шейдир. Адамларнынъ анъы эп осе, эстетик дуйгъулары кенишлей. Кет-кете, эр кес эдебият ве санъатны сенден зияде биледжек. Демек, олардан устюндже олмакъ ичюн санъа чокъ терлемек керек, ойлеми?

— Токъта, ана, экинджи «шаир» де кельди.— Энвер араба къапу тарафкъа ишмар этти.— Онынънен лаф этип бакъчы... Лякин мукъайт ол, джебинде финкасы олмасын...

Къапудан башыны Иса косътерип кулюмсиреди, эль саллады.

— Э-эй, селям! Не япасынъыз? Мен шимди келирим... Чантасыны ичери фырлатты.

— А яхшы, яхшы,— дедим мен. Сонъ Энверге козь ташладым. О юзюни четке чевирип ята эди.

— Энвер,— дедим яваштан, тиш арасындан,— эгер чюрюк лафлар чыкъарып башласанъ башынъны эзерим. Исанынъ не ичюн бойле япкъаныны мен яхшы билем. Эгер сенинъ акъылынъ етмесе, еринъде ятабер, чокъ мыдырданып отурма.

— Тутар урарым, десе! Эбет, меним киби сакъат адамны къоркъузмакъ бир шей дегиль...

— Сус, ахмакъ! Сен хастасынъ. Буны эр кес биле, лякин кимсе сени «хастасынъ», деп къабаатламай. Иса да хусусан шунунъ ичюн, сенинъ хасталыгъынъ ичюн мектепке бармай, станциягъа къачып барып чалыша. Анамызгъа ярдым этмек истей.

— Мени хастаханеге яткъызынъ. Эр кеске енгильдже олур...

— Сус, дедим...

— Агъа, мен кельдим.— Къапу огюнде Иса пейда олды — къуырчыкъ сачлы, ири къара козлю, къалын дудакълы огъланчыкъ.

— Сонъ, къайттынъмы энди?— дедим мен кулюм-сиреп.

— Къайттым.

— Дерслер яхшы кечтими?

— Зарарсыз.

— Бугунь къач тонна бошаттынъыз? Къач кумюш къазандынъ?

— Насыл тонна, насыл кумюш?

Мен еримден турдым, Исанынъ елькесинден туттым, козьлерине тик бакътым. Яваштан фысылдадым:

— Озюнъ ахмакъ олсанъ, биревлерни де ахмакъ бел-
леме. Сен бугунь къаерде эдинъ?

Иса кене ялан айтты:

— Мектепте эдим.

Мен артыкъ даянып оламадым, агъызына бир шамар яплаштырдым.

— Сонъ текрарлачы бакъайым, къаерде эдинъ?

Иса бир сание козюме тикилип бакъып турды, сонъра башыны ашагъы эгди.

— Станцияда эдим. Комюр бошаттыкъ.

— Къана, къач кумюш ишлединъ?

Иса кисесинден бир топ учъ ве беш рублелик пара чыкъарды.

— Къач кумюш?

— Отуз рубле.

— Демек, отуз рубле. Пек гузель. Пек аджайип. Чокъ акъча къазангъансынъ: отуз рубле, аферин, Иса, къардашым. Аф-ферин!— Мен бираз озюмни басып алмакъ ичюн кокиос кечирдим, Иса чыкъарып берген параны сайып чыкътым.— Догъру, отуз рубле. Сен, Иса, анайны эвде къачан корьдинъ, хатырлачы?

Иса бираз ойгъа далды, сонъра деди:

— Бир афта олды — анайны корьгенним ёкъ. Мен тургъанда о энди ишке кеткен ола, акъшам биз ятып юкълагъанда о даа иштен къайтмай...

— Токъта, пезевенк, козюнъни сувлатма. Бу къолай шей. Сен шариклериннъни ишлетип бакъ. Анамыз не ве ким ичюн бойле япа. Бунынъ себебинни билесинъми?

— Етер, агъа. Буны эпимиз билемиз. Мен де шунынъ ичюн станциягъа кетем.

— Шай десе? Анайгъа ярдым этеджек олдынъ, демек? Бельки онынъ бутюн чекишювлери, тырышувлары балаларым окъусын, бильги алсын, кимседен эксик олмасын, демектен ибареттир.

— Билем. Лякин анайнынъ бир озю дёрт баланы аякъкъа турсатмасы... Онъа ярдым керек...

— Сагъ ол. Лякин, ярдым косътереджеклер, сенсиз де барлар.

— Агъа! Я мен не? Сенден эки-учъ яш кучюк олмакънен анлемизге ярдым этмек акъкъында тюшюнмекке акъкъым ёкъмы? Ондан гъайры, сен онунджы сыныфтасынъ, мектепни битирмек борджлусынъ...

— Шай десе. Я сен мектепни ташласанъ, анама къолай олур беллейсинъми? Станциянынъ, отуз рубленънен сен онъа ярдым этмезсинъ, аксине олдюирсинъ. Анъладынынъмы?

— Анъладым. Лякин анъласам да мен шай бакъып отурамам. Эвге файдам тиймеси керек. Ёкъсам мен даянып оламам...

— Яхшы. Эвге эпимиз бир де бир файда кетирмеге тырышайыкъ. Лякин не япсакъ да бу бизим окъувымызгъа аякъ чалмасын. Яз кельсе, былтырки киби, кене барып тола кесермин. Дёрт-беш юз кумющ къазансакъ, усть-башымызгъа урба алсакъ бу да яхшы ярдым.

— Я шимди?

— Шимдими? Шимди къолларынъны юв да отур, аша. Анавы ерде отъмек. Мен шимди шорбаны кетиририм. Бу меселеге исе башкъа къайтмамыз, беллейим. Эгер кайтмагъа меджбур этсенъ, пешман олурсынъ. Мыргъанъны чыкъарырым...

— Я бу акъчаны...

— Бер манъа. Оны анайгъа бермек ичюн, бир ялан уйдурмакъ керек олур. Сен исе шимди мектептен кельдинъ, яхшымы?

— Султанье еткизмесе...— деди четтен Энвер.

— Мен оны теибиелерим. Айды, барып шорбаны кетирейим. Сен, Иса, къашыкъларны ал, отъмек кес.

...Акъшам олды. Султанье мектептен къайтты, анам иштен кельди. Учевимиз барып мектепнинъ полларыны ювдыкъ. Иса отурып дерслерини азырлады. Мына энди бутюн къаарь-къасеветлерден къуртулдыкъ. Лампа ярыгъында отурамыз. Энвер тѣшекте, блокнотыны ястыгъы устуне къойып, бир шейлер къаралай. Кене шиир догъадыр даа... Шакъа дегиль, догъгъанындан берли юрип оламай. Полиемилит. Анам оны вакътында экимлерге косътерип оламагъан. Дженк вакътында о экимни де къайдан тападжакъсынъ?! Сонъундап исе кеч олгъан. Аякълары къурып къалгъан. Ирадели бала, эрте-кечь илле аякъкъа турарым, деп умят эте. Эр кушь гимнастика япа. Чокъ китап окъуй, дерс бакъа, окъув йылынынъ сонъунда эки-учъ оджа келип ондан имтиан алалар. Акълары не керек, пек ярдым этелер.

Султанье китап окъуй. Кимерде эм окъуй, эм куле. Барон Мюнхгаузеннинъ яланлары ошуна кетсе керек. Анам козлюгини бурну устуне къондуруп, пармакълары тешилген чорапларымызны ямай. Иса ерде тѣшельген кийиз устюнде ята, козьлери юмукъ, лякин юкъламай, патта-сатта кирпиклери арасындан анама бакъып-бакъып ала. Даргъын. Чюнки анамдан яхшы сѣгюш эшитти. Биз гизлесек де онъа, Исанынъ демирѣл станциясына чалышмагъа баргъаныны, кимдир айткъан. Языкъ олсун, анам отуз рубле параны парча-парча этип йыртып атты: «Сагъ ол, аферин, огълум. Мени масхара эттинъ...» Сѣзюни битирип оламады, агълап йиберди. Зорнен тынчландырдыкъ.

Исанынъ тарихи — узун тарих. Дженк йыллары олып кечкен. Яры геджеде кимдир бизим пенджеремизни къакъа. Анам абдырап еринден сычрап тура. Тюфек тасырдылар, копеклер афыра. Анам чыракъны якъмадан

пенджерере яктынлаша. Бакъса, къаршысында омюринде корьмеген-бильмеген бир адам тура.

«Қим о?»— дей анам.

«Ачынъыз, татай. Джаным ялварам, ачынъыз!»— дей адам дыр-дыр къалтырап. «Бу кишининъ башына бир беля тюшкен гъалиба»— деп тюшюне анам, лякин къапуны ачмагъа джесарет эталмай тургъанда, буны анълагъан киши, сычрап пенджерере мине, форточкадан башыны ичерн сокъа.

«Мен Табла коюнде яшагъан Къуртнезир Берекетлидирим. Миллетим чингене. Терзи эдим. Гестаподжылар бугунъ бизни алмагъа кельдилер. Апайымны, къызымны, етмиш еди яшлы бабамны тутып машинагъа аттылар. Мен о арада тышта эдим, сакъчынынъ башына курекпен урдым, бешикте яткъан баланы алып, расткельген тарафкъа чаптым. Энди къачып къайда да барыр эдим, эп бир тутарлар. Лякин, ич олмадым мына, бу сабийчикни, огълумны къугарып олурым, деп умуот эттим. Ялварам, татай, алынъыз баламны. Ады Иса. Озю де чингенеге пек ошамай. Огълум десенъиз, бельки инанырлар.» Бу сёзлерни эшиткен анам къапуны ачмагъа догърула, лякин Берекетли оны токътата: «Ачып отурманъыз, бирев корер. Мен баланы къапу огюнде ташлап кетейим, бираздан алырсынъыз... Билем, татай, сизинъ башынъызгъа беля кетире билем, лякин не япайым — башкъа чарем ёкъ... Эгер дуйгъан киби олсалар, баланы къапу огюнден таптым. Кимнинъ баласы экенини мен къайдан билейим, дерсинъиз.»

«Къалдырынъыз, мен шимди, мына чыкъам...»

«Сагъ олунъыз, алла эйлигинъизни къайтарсын! Мен узакъкъа къачып етиштирамам, беллейим. Мени атсалар да, кесселер де баланы алгъанымны сизге ташлагъанымны айтмам. Ич олмадым шу сабий сагъ къалгъайды, я раббий! Лякин мен, не олса да, мындан узакъча къачмагъа тырышырым, сизге шубе тюшмез. Ана, тюфек, копек сеслери де... демек тезден мында...»

«Къачыпъыз, тез олунъыз!..»

Берекетли сычрап ерге тюше, джебинден пичакъ чыкъара.

«Мен о езитлернинъ къолуна сагъ тюшмем. Айлем ичюн, бабам ичюн интикъам алып, сонъ олерим. Сизге исе, татай, алла ярдым этсин. Балаларынызыныъ бахтыны корюнъиз!»

«Токътанъ, бу сабийнинъ даа кими бар?»

«Бир агъам бар эди, олюми-тирими бильмейим. Дженкте. Илимдар Берекетли...»

Шундан сонъ Берекетли козьден гъайып ола. Учъ-дёрт дакъкъадан ёлда моторлар тасырдысы, къаба сеслер эшитиле, копеклер афыра, тюфек тасырдысы якъынлаша. Демек, эр шей битти. Анам шу гедже юкъламай. Сабаны беклей, гестаподжылар ана-мына тинтюв башларлар, деп къоркъа. Амма олар тинтюв япмайлар, Берекетлининъ олюси мектеп огюндеки телеграф агъачы устюнде салланып тура. Кокюсининъ устюнде «Партизан. Улу рейх аскерлерине къол котергенлернинъ бутюннии бойле олюм беклей!»—деп язылгъан бир тахтачыкъ аскъанлар.

Анам чокъ тюшюнген сонъ озъ тувгъан койлерине къайтмагъа ниетлене. Анда онынъ аптеси яшай экен. Анда баргъан сонъ, Иса озъ балам десе, кимсе шекленип отурмаз, деп тюшюне анам. Эм догъру япа. Аптеси чокъ йыллар кой советинде секретарлыкъ эткен. Исаынъ весикъаларыны да догърулайлар. Бунышпен о Иса Таймазов ола. Иса оксюз. Я биз киммиз? Биз де оксюзмиз. Ойле экен не ичюн бизлер бирлик олып бутюн зорлукъларны берабер енъмеге гырышмаймыз?!

— Ярым саатчыкъ ерде отурсам, аман, белим агъырып башлай,—деп башыны котерди апансыздан Султание.

— Э, балам, ревматизм,—кокюс кечирди анам.—О беялы хасталыкъ шимди эр кесте олса керек. Ерде ятмакънынъ нетиджеси олса керек.

— Мен бир сетчик ясармыз деп тахта кетирген эдим, озюнъыз къуып чыкъардынъыз да!— деди четтен Иса ачувлы сеснен.— Бир къач данс даа кетирген олсакъ, полгъа да етер эди...

— Мен сенинъ къырсызлыкъ тахтанъны не япайым? Чамур ичинде ятарым, лякин сизлерге къырсызлыкъ яптырмам. Анъладынъмы?!

— Мен анъладым. Лякин занымджа Султание анъламакъ истемей. Хасталана бере...

— Анъламагъангъа башкъа тюрлю анълатырым...

Иса артыкъ индемедн. Биз де сес-солукъ чыкъармадыкъ. Анам баягъы вакъыт сусып отурды, дерсинъ, бизим сёз къайтармамызны бекледн. Биз индемеген сонъ, терен кокюс кечирди де девам этти:

— Билесинъизми, балалар, эгер бабамыз бизнен олгъан олса чокътан эв кърмакъ меселесини котерир эди. Мына, озюнъыз бакъынъыз. Кениш азбарымыз бар. Шу отургъан эвимизнинъ агъач-тахтасы аз дегиль, бу эвлернинъ къафеси агъачтан экен. Чюнки олар гуваляктан кърулгъанлар. Эгер эвни толадан кърсакъ — бутюн агъачы бошайджакъ, демек, оны янъы эвнинъ полуна, дамына, ишлетмек мумкюн оладжакъ. Эбет, чюрюгени де чыкъар. Онсыз олмаз. Айткъанларына коре, иджра комитети пара одюнч бере экен, эв кърраджакъ олсанъ, материал тапмагъа да ярдым этерлер.

— Сиз бу ерде эв япмакъ истейсинъизми?— сёз къатты Иса. Арыкъ бизден учь метр юксекте. Бойле вазнетте эв кърмакъ, акъылсызлыкътыр.

— Акъылынъа аферин, огълум!— анам апансыздан шакълдап кульдн ве бунынънен менн тааджиплендирди. Мен онынъ кене джаны агъырыр беллеген эдим. Исанынъ, затен апансыздан, къолайсыз вазнетте ортагъа атылып чыкъкъан адети бар. Буны исе эр кес бегене къоймай.

— Аферин акъылынъа, огълум!— текрарлады анам.— Вакъты иле сен манъа аджайып ярдымджи оладжакъ-

сынъ, мѣн бунъа эминим. Лякин сен шимди мени нафиле акъылсыз беллейсинъ. Эгер мен бир шейни тюшюнипташынмагъан олсам, айтмаз эдим. Арыкъ пек къолайсыз олгъаныны да козьде тутам, кучюмиз, парамыз олмагъаныны да билем. Лякин шай олса да бир-эки козь эвчик къурмагъа кучюмиз етер беллейим. Шаймы, Энвер?

Энвер яткъан еринден башыны саллады.

— Мен буны чокътан эсаплап чыкътым,— деди анам.

— Лякин бу иш бутюнимизден буюк чыдам талап этеджек. Эгер буны япып олсакъ истегимиз омурге кечирилр.

— Ана! Сиз бу акъта манъа бир дефа биле агъыз ачмагъан эдинъиз де?— дедим мен джаным агъырып.

— Мен бу акъта кимсеге бир шей айткъаным ёкъ, балам. Базида, эвде, янъгъыз къалгъанда, Энвернен лаф эте эдик. О исе яткъан еринде, план япкъан, исап корген. Энвер, къана огълум азбарымызнынъ шимдики корюнишини тасвирлеген ресмининъни чыкъарчы...

Энвер, янындаки рафтаки кягъытларны къарыштырып, олардан бирини алды, бизге узатты. Бойле «миллиметровка»ларны мен онъа оджамыз Наум Ефимовичтен сорап алып келе эдим, черченне дерслерини япмакъ ичюн. Демек нафиле чингенелик япып юрмегеним, Энвер бу кягъытлардан, дерслеринден гъайры, башкъа шейлер ичюн де файдалангъан.

Оданынъ ичи чым-чырт. Кимсе индемей... Эр кес эвининъ планына козь тиккен, тек бир лампанынъ яваштан чырылдагъаны эшитиле.

— Пек ошай,— деди ахыр-сонъу Иса.

— Я сен не беллединъ?!— деди анам гъурурнен.

Догъру, Энвернинъ япкъан планы пек гузель, акъыкъаткъа якъын эди. Мына, азбарнынъ умумий корюниши. Селькельди сокъагъы, балабан эв. Онынъ янашасында эски, ямпийип къалгъан джамм. Биз яшагъан эв онынъ вакъуф ери олгъан. Баягъы топрагъы бар. Лякин

о кѳумлу ве эм де тузлу, оны яхшы ювмакѳ керек. Кѳыш айларында бу аслы мумкюн дегилъ — сув ѳкѳ. Азбарымызда эки дирек осе, бири дут, экинджи си хайсы... Сувгѳа якѳын ерде согѳан себзе осе. Оларны сувармакѳ ичюн сувны кѳопкѳалап ташыймыз. Азбарымызны мысырбогѳдай саплаынен кѳораладыкѳ.

Эки козлю янѳы эв кѳурмакѳ ичюн он эки-он беш бинѳ дане тола керек. Тола кесмек ичюн ишни эски эвинѳ артындан башламакѳ керек. Азбарнынѳ ортасындаки юксекликни эвинѳ кѳуруджылыгѳына алмакѳ мумкюн. Сонѳундан, ахыр, кумес кѳурула биле. Эв эки небетте кѳуруладжакѳ. Эвеля эки оданынѳ диварлары ориюледжек. Бу вакѳыт эски эв еринде тураджакѳ...

Янѳы эв планыны, анѳлатув кѳягѳытыны окѳуп чыкѳкан сонѳ биз баягѳы вакѳыт сусып отурдыкѳ. Эпимизнинѳ юзюмизде — эеджан, тюшюндже. Инсан умют, арзунен яшай, дегенлери догѳру экен. Кѳаранлыкѳ, корюм-сиз ода ичинде керосин чырагѳы ярыгѳында отурып, озюмизнинѳ янѳы эвге кочип кирген киби ис эттик. Атта меним авучларым кѳашынып башлады. Кетменин алып, азбарнынѳ арт тарафына кечип, тола кесмек ичюн ер азырламакѳ истедим. Лякин бунѳа даа эрте, сыджакѳлар тюшмек керек эди. Бир айдан ишни башламакѳ мумкюн олур. Шай амма, я меним арзум?..

— Не мугѳайдынѳ, балам?— деди амам фикирлеримни болуп.— Сен буны даа, амам аселет тюшюнип тапты, деп ойлама. Ёкѳ, балам, мен сенинѳ, биринѳизнинѳ де ѳлунѳызны кѳапатмам. Сен Алтай яхуд Кѳзахастан кѳыртышларына кетип чалышмагѳа истейсинѳ. Буны мен билем ве бир заман, ойле япма деп, огюнѳе чыкѳмам. Кене биринѳиз окѳума кѳ истерсинѳиз, эвленмек деген киби,— амам бизге козѳ кѳымып Султаниеге назар ташлады.

Султание кѳызарды:

— Ольсем де эрге чыкѳмам, не керек о манѳа!— деди.

— Шакъа этем,— девам этти анам.— Не истесенъиз ёлунъыз ачыкъ. Лякин инсаннынъ тувгъан эви, тувгъан босагъасы олмалы, онынъ юрегини бир ерге багълагъан, оны данма беклеген ери олмалы. Бу исе ана-баба эвидир. Бойле эви мен ве раметли бабанъыз къурып сизлерге къалдырып оламадыкъ. Демек, оны озюнъиз къураджакъсынъыз. Кимнинъ элинден не кельсе оны япар. Сабырлы иненен къую къазар, дегенлер. Башласакъ яваш-яваш кетер о. Козъ къоркъакъ, къол батыр. Не дединъ, огълум?

— Мен разым, ана.

— Пек гузель. Мектепни битирип, къыртышкъа кетмек ичюн ёлланма алмагъа даа баягъы вакъыт бар. Бу вакъыт ичинде биз толаны кесип битирирмиз. Сен кетсенъ къалгъаныны озюмиз бакъармыз...

Анамнынъ сеси азачыкъ къарылгъан, къалтырагъан киби дуюлды манъа. Озюмнинъ де тамагъыма бир шей келип тыкъылгъан киби олды. Амма, не айтайым? Башымны ашагъы алдым, сустым...

БУЮК АРЗУМ

Къыртыш топракъларны менимсемеге кетмеге достум Оледнен берабер къарар бердик. Алтайгъа. Къазахстан бизни озюне чокъ чекмей. Бизге якъын, демек, романтикасы аз. Биз ур-патласын, озюмизни келеджекке азырлап башладыкъ; турникке асыла, штанга ве эки пудлыкъ терази ташы котере эдик. Сибирьде кучлю, такъатлы адамлар кереклер. Азырлыкъларымыздан кене бири Оледнен экимиз къошылып, гитара сатын алдыкъ. Гитарасыз романтика оламы?.. Экевимиз де чалмагъа бильмеймиз, лякин огренмеге де чокъ ашыкъмаймыз. Сибирьде вакътымыз чокъ олур. Узун геджелери чёльде ятып къалгъанда, этрафымызгъа ингит-къызларны топ-

лап, чалармыз козюнъ корьсин. Шашар къалырлар. Кокте йылдызлар йылтырай, уфукъта ай, гитаранынъ сеси юкъугъа далгъан уджсыз-буджакъсыз захире тарлалары устюнден далгъалана, темиз, хош къокъулы авагъа сннъс, юреклерини джоштура...

Буюк арзулар къанатынен учкъанда тракторларнынъ сселенгеннини динълей, озюмиз сюрген уджсыз-буджакъсыз ерлерни коре эдик. Мен анама чокъ-чокъ нара ёллайым, чюнки яхшы къазанам. Озюме къырмызы репклин мотоцикл алам. Къыртышны менимсев тарихыны эбедийлештириджи «Зенит» фотоаппараты... Оded исе озюне «Победа» машинасы алмакъны планлаштырды. Бу онынъ энъ буюк, энъ улу, энъ муим арзусы. Кимерде, арзуларгъа пек берилип кеткенде портретлеримизни «Комсомольская правда» газетасынынъ биринджи санфесинде кореджегимизге нпана, атта бизим акъкъындаки макъаленинъ адыны къыдыра эдик: «Туневиники талелелер — бугунъ къыртышнынъ къарталлары...»

Къанатлангъан къартал баласы ана-баба эвинден узакъча учмагъа тырыша экен. Шимдики заман балалары да ойлелер. Тез-тез ана-баба къанаты алтындан чыкъып, узакъкъа, янъы мекянгъа учмагъа ынтылалар, янъы адамлар, янъы ерлер корьмеге авес этелер. Бу табиий алдыр, бунда не ана-бабаларнынъ, не балаларнынъ къабааты бар. Анълагъан ана-бабалар балаларыны байлап къоймагъа, омюр бою озь къанаты астында сакъламагъа тырышмайлар. Эм балалар узакъкъа кетселер, бунда эвельки киби бир гюрлю фаджиа ёкъ. Чюнки бинъ-он бинъ километрлик месафе бу кунълерде ич бир шей дегиль. Олгъан оладжакъы дёрт саатлыкъ ёлдур. Лякин меним вазнетим бам-башкъа. Арзуларым мени узакъкъа, уфукъларгъа, Алтай кокую алтына давет этелер. «Анам, къардашларым мында янъгъыз къаладжакълар, мен оларны ташлап кетеджегимми?.. Онда гъайры олар эв де къураджакъ олалар. Къолундан иш келсе-

джек адам кетсе, бу бала-чагъа не беджерир? Бойле вакъытта оларны ташлап кетмек олурмы?...»

Шойле тюшюнджелер, мени озъ алкъасына алып, эр куню сыкъып башладылар. Мектепке барам, эвге келем, тюкянларда невбетте турам, достларнен корюшем, къардашларымнен сёгюшем, лякин бу меселе асыл мийимден чыкъмай. Не япсам да бундан къуртулсам?

Кушьлер баягъы къызды. Окъувымыз девам эте, лякин коридорда дерслер джедвели япында янъы бир илян пейда олды. Онъа балабап арифлернен «ИМТИАНГЪА..... КУНЬ КЪАЛДЫ»,— деп язылгъан Нокъталар ерине невбетчи талебелерден бирн эр куню янъы ракъамлар язувлы къгъытчыкъ япыштырып къоя, 10, 9, 8, 5, 3...

Эвде исе къуруджылыкъ ишлерине азырлыкъ буюк. Азбарымызнынъ арт тарафыны тегизлеп, яхшы таптап чыкътыкъ. Иса, эр куню акъшам, достларыны алып келе, чапалар, курешелер, чешит оюнлар ойнайлар. Мен тюкяндан эки ящик сатып алдым, къалып ясадым. Озюме дёрт козлю союны, Исагъа — учъ. Анам да дёрт козлю синен чалышырым, деди. Султанис де мызмышланып юре. О да тола кеседжек эмиш. «Сен бизге чай ташырсынъ, аш пиширирсинъ,— дедим.— Тола кесмек чамургъа быланмакъ къыз баланынъ иши дегиль.» «Я Энвер? О эвде бир озю, ятабереджекми?— деди Султанис.— О пек тарсыкъа». «Озюм де корип турам,— дедим мен.— Айды, бир шей тюшюнип тапармыз. Олючден башкъа эр шейнинъ чаресини тапмакъ мумкюн.»

Ондан сонъ биз Исанен экевлешип, бир къач кере Кабловская станциясына бардыкъ. Анда нефть ишлеген буюк завод бар. Заводнынъ артында демир къыртышлары толукъ. Къыдыра-къыдыра учъ копчек таптыкъ. Мен олардан Энверге арабачыкъ ясап башладым. Элине эки таякъ алып итесе — истеген тарафына кетер. Демек ятмакъ белясындан къуртуладжакъ. Бугунъ о мени пек къуванчлы къаршылап алды.

Мен бунинъ себебини сорагъанда о ястыгъы астындан дёрт букленильген газета чыкъарды. Бакъсам, «Ферганская правда». Мапъа узатты.

— Окъу. Дёртюнджи саифеде.

Газетаны элиме алып, керекли саифени ачтым, серлеваларны бирлей-бирлей козьден кечирдим. «Колхоз клубы», «Кинемеханик — депутат», «Бизим почтамыз», «Фергана шеэр клублары, театр ве кинотеатрларында...» Аджеба, буларнынъ мени къувандыраджакъ киби неси бар экен?

— «Бизим почтамыз»ны окъу. Таптынъмы?

А-а, шейтанчыкъ, мына, мында не бар экен! Э. Таймазовнынъ макъалеси... Қъана, бакъайыкъчы...

— «Фергана областы Пахтакор районынынъ Каттаёл къышлагъы районда энъ буюк койлерден биридир. Мындаки «Ленин ёлу» колхозында 1200 колхозчы чалыша. Хозяйствонынъ беш бинъден зияде гектар топрагъындан яхшы берекет алына. Сонъки йыллар ичинде койнынъ эалиси эки-учъ кере артты, койде шимди, эки орта ве учъ башлангъыч мектеп бар. Эали колхоз тарлаларында, МТС ве дигер муэссиселерде, базылары Кабловская станциясына къатнап, нефть заводында семерели чалышалар. Хозяйство дженктен сонъ къайтадан тиклев ишине дегерли иссе къошмагъа тырышалар. Лякин бунъа бакъмадан, койде эалини базы бир ашайт маллары, шу джумледен, отъмекнен теминлемек меселеси бираз уймай. Мындаки фырын эскирген, заман талабына джевап бермей, адамларнынъ итияджыны къандырмай...»

Макъале баягъы узун эди. Мен оны окъуп чыкътым.

— Сонъ, агъа, не дейсинъ?— деди гъурурнен Э. Таймазов.

— Эписини озюнъ яздынъмы?

— Эбет. Олар даа къыскъарткъанлар. Сен девамыны окъу.

— Я девамы да бармы? Қъана... а-а! Мына... «Ре-

дакциядан. Биз телефоннен багъланып Фергъана областы Пахтакор район партия ве иджра комитетининъ ёлбашчыларынен лаф эттик, оларны штатсыз хаберджимиз Э. Таймазовнынъ хаберинен таныштырдыкъ. Къамбаров ве Аскъаров аркъадашлар мектюпте котерильген меселени актуаль таныдылар ве Каттаёлда тезден янъы фырын къуруджылыгъы башлайджагъыны билъдирдилер...»

— Олян, Энвер, демек, тезден небетлерде турмакътан къуртуладжакъмыз, ойлеми?

— Ойле, агъа, ойле!..

— Аферин санъа, Таймазов, сен баба огълусын! Ольсем де, йыкъылсам да сени окъутмагъа тырышырым. Емни этем, окъутаджакъым! Кель козьлеринъден бир опейим.

Энвер утангъан киби башыны ёргъан астына тыкъты.

— Опошмеге истемесенъ, магъарыч ерине шорба пиширледжек эттен, озюмнинъ пайымдан, санъа кебаб пиширейим, пармакъларынгъыны яларсынъ.

— Мына, бунъа мен разым — деп кульдю хаберджи Э. Таймазов.— Макъалемнинъ гонорары кельсе эписине эт алып, кебаб пиширмиз...

— Бу язгъанынъа даа акъча да береджеклерми?

— Баягъы пара берселер керек. Къомшумыз Джамал аканынъ хаберин «Коммуна»да басылгъан эди. Аджымы менимкинден азачыкъ буюк эди. О макъалесинне учъ юз отуз рубле алды.

— Олян, Энвер, демек сеннен шакъа олмай...

— Я сен не беллединъ?!— кульдю журналист Э. Таймазов.— Журналистика джемиетнинъ козю ве юрегидир.

— Догъру айтасынъ. Эгер сенинъ хаберинъден азачыкъ олса да файда кельсе — адамлар не къадар алгъышларлар, сени, билесинъми?

— Меселе алгъышта дегиль. Адамларымызнынъ итияджында.

— Айды сен, Энвер, кысмет этсе, эр шей озь ёлуна минер. Тезден яны фурун да олур, мен де чалышып башларым...

Энвер кокус кечирди.

Эх, бахтымызга бабам сагъ кьалгъан олса, сен шимди ишин дегилъ де, окъувинъны, институтны тюшюнир эдинъ эбет, ишчи кьоллары эр ерде керек, лякин укюмет нафиле ерде энъ кыйын вакытларда биле балаларны окъутмагъа тырышмады. Акъылышъдамы. Эвде бир кесек отъмек олмагъанда сиз мектепте ашап къайта, меним найымны да кетире эдинъиз.

— Бойле шейлер унутулырмы, кадам. Язда ярым пите, бир салкъым юзюм, я орюк, я къавун-къарпыз бере эдилер. Байрам кунылерни колхоз кьой сойып шорба да пиширтире тургъан. Эм о шорба ойле лезетли ола эди ки!.. Сёз кене ашкъа келип токътагъанындан мен деръал еримден сычрап турдым. Энверге кебаб пиширмек истедим. Лякин о менн токътатты: «Эйиси шорба пиширейик, энимиз ашармыз»,— деди.

Онынънен давалашмакъ файдасыз эди. Мен шорба пиширмеге чыкып кеттим.

ИСА — МАХБУС

Оджакънынъ кулюни кыскъа саплы курекке толдурып, алдым ве оны согъан арасына септим. Сонъра одун ярып башладым. Энди, бир кутюкни парчалагъан арада, Иса пейда олды. Къара терге баткъан, зорнен нефес ала.

— Агъа, Селямет!— деп багъырды узакътан.— Тез ол, манъа бир кьопкъа тапып берсе...

— Къопкъа?— балтамы четке ташлап, Исагъа тикильдим.— Не олды шу? Артынъдан биревлер чапалармы не?

— Къопкъа бармы-ёкъмы?— деди Иса меним суалимни эшитмеген киби.— Тез ол, вакыт паалы!

— Иянсан киби анълатса не олгъан?

— У-уф, пек мызмыш адамсынъ. Вуадильден Кабловскаягъа кельген труба патлагъан. Нефть фышкырып якъа. Тез ол, къопкъа тапып бер. Эки дане олса даа да яхшы. Мен кельгендже сен бир чукъур къазып азырла...

Эвде эки къопкъа бар. Бириси тешик, тешигине чул тыкъкъан эдик, ичинде сув турмай. Исагъа оны бермек мумкюн. Лякин бир къопкъа не оладжакъ? Қъомшулардан сорамакъ керек...

Дегеним киби Ахмадлардан бир дегиль, эки къопкъа ве бир леген тапылды. Иса къопкъаларны алып, табана къувет берди. Мен тез-тез оджакъны якъып, къазангъа сув тѣктим, ичине этни ташлап, уру къазмагъа тутундым. Тездеп Иса да етишип кельди. Қъолундаки эки къопкъа да мазут толу.

— Тез ол!— деп багъырды Иса. Мен ашыкъып чукъурнынъ тюбюне легенин ерлештирдим, сонъра мазутны тѣктим.

— Бир къопкъа даа тапсанъ озюнь де кель,— деди Иса.— Экевлешип ташысакъ, баягъы кетирирмиз. Бутюн къышкъа етер эди.

— Сен бар, къопкъаларны толдур. Мен, кене, бир дане тапмагъа тырышырым.

Оджакънынъ атешини експильтип ичери кирдим. Эпвер юкълап къалгъач. Манълайында тер тамчылары. «Ферганская правда»ны кене ястыгъы астына сакълагъан. Мен къардашыма бир сание бакъып турдым, сонъра къопкъа къыдырмагъа чыкъып кеттим. Дѣрт-беш къомшуны айланып, ич бир савут тапып оламадым. «Озюмизнинъ сув къопкъаамызны алсаммы экен? О къап-къара олын къалыр, сонъундан керосиннен темизлесек сасыгъы кетерми экен? Ёкъ, о къопкъагъа тиймейим. Даа сувсуз да къалып отурмайыкъ. Шойле фикирлернеп азбарымызгъа къайттым. Иса кельген. Мазутны чукъургъа тѣкмекте.

— Таптынъмы, агъа?

Мен башымны терсине салладым:

— Бутюн къомшуларымызгъа кирип чыкътым, ёкъ.

— Языкъ. Фырсаттан айдаланып бир-эки чукъурны толдуруп къойгъан олсакъ фена олмаз эди.

— Айды, учъ къопкъанен ташысакъ да етер. Юр. кеттик.

Шу ан Энвернинъ сеси эшитилди.

— Агъа, агъа! Селямет агъа!

Мен ичери кирдим. Энвер энди уянгъан.

— Иса кельдим, агъа? Не ичюн эвге кирмейсинъ сен?— деди о артымдан кирген Исагъа.— Санъа бир шей косьтереджек эдим...

Иса эль саллады.

— Сонъ, Энвер, сонъ. Шимди бизим аджеле ишимиз бар. Биз тезден келирмиз.

— Сиз къайда ашыкъасынъыз я, агъа?

— Мазут трубасы патлагъан, ерге акъа экен. Биз бир-эки чукъур толдуруп къояджакъ олдыкъ, якъарлыкъ ичюн.

— Хабер эттинъизми?— сорады эеджанлы сеснен Энвер. Онынъ козьлери тегерекленди.

— Кимге хабер этеджек экенмиз?— тааджиplenди Иса. Мен де къардашыма анъламаздан тикильдим.

— Кимге дегенинъ не я? Заводкъа телефон этмек керек. Мазут акъа дейсиз де!

Биз Исанен бири-биримизге бакъып алдыкъ. Акъи-къатен бойле этмек биримизнинъ акъылына биле кель-меди.

— Сиз чокъ алсанъыз он-он беш къопкъа мазут алырсынъыз. Лякин трубадан билесинъизми не къадар мазут акъар. Тонналарнен. О патлагъан ер исе даа да кеншилемек мумкюн. Нетиджеде, эшья етишмегенинден Кабловская нефть заводы токътап къалмазми? Э-эх, сизлер!..

— Токъта, я бизим не къабаатымыз бар? Трубаны биз тешкеннимиз ёкъ, ерге акъкъан мазутны аламыз. О эп бир гъайып оладжакъ...

— Мен, сиз къабаатлысыз, демейим. Лякин чапкъалап къопкъа кыдырмакътан эвель, памукъ пунктына барып заводкъа телефон этмек керек эди. Бу сизинъ боюн-борджунъыздыр.

Биз Исанен сёз тапалмай къатып къалдыкъ. Сонъра мен Иса тарафкъа бирден чевирильдим.

— Энвер догъру айта. Сен къопкъаларны ал да, кет. Мен телефон эткен сонъ барарым. Яхшымы?

— Эбет, мен зувдым.— Амма чыкъып кетмектен эвель Иса Энверге бир даа бакъты, башыны салады.

Мен индемедим. Амма озюм де Энвернинъ акъылына шашкъан эдим. Энвер артыкъ бир шей айтмады, рафкъа элини созып, насылдыр китапларны алды, бирини ачты, окъумагъа тутунды. Мен аджеле мазутлы эллеримни сюрттим, чапып ёлгъа чыкътым. Дёрт-беш адым юрер-юрмез артымдан велосипед чанъынынъ сеси эшитилди. Чевирилип бакъсам — къомшумыз Джамал аканынъ огълу Искандар келе. Бою алчакъ олгъаны себебинден велосипед рамасынынъ арасына сокъулгъан, баарьде сюрюльген ерлер бойлап секириклеген къаргъаларгъа бенъзеп о якътан-бу якъкъа секириклеп кельмекте.

— Узакъкъамы?— деди о яныма кельгенде.

— Искандар, токъта, кадым. Мени памукъ азырлав пунктына ташлап кечсе...

— Джанымнен, Саломат ака. Озюм де о якъкъа кетем. Лякин мен сизни алып кетип оламам, балабан-сынъыз, агъырсынъыз.

Юзюме бир авуч чамур яплаштырылгъан киби олды. Шу яшыма, келип велосипед минмекни огренмемек... «Сен кете бер, кадым, мен о къадарлыкъ ашыкъмайым. Яваш-яваш барырым», дедим. Искандар манъа худжур-худжур бакъты, амма индемедим. Кетти. Мен адымымны

олдугъы къадар кенишлетип, Фергъана — Къокъанд ёлу боюнда ерлешкен памукъ азырлав пунктына тараф ашыкътым. Кетем, чапам, амма юрегимде насылдыр бир гъам, бир кедер бар. «Мына мен онунджи сыныфны битирмектем. Он еди яшымны толдурам. «Пишкнилик аттестаты» аладжагъым. Лякин менде не маразынъ «пишкнилик» бар? Мазут акъкъаныны бильсем де бунинъ насыл нетиджелери оладжагъына акъылым ет-меди! Эйвер менден кучюк, лякин эр шейни биле. Искандар даа бала бакъ сен, кирген рама арасына ур-патласын велосипеднен кете. Я мен? Шашмалап ялан айтмагъа меджбур олдым. Мен кимим озю? Талантсыз, бутюн омюрини, «Къурсагъым тойса — шукюр!»— деп отъкереджек адамчыгъыммы, ёкъсам меним де элимден бир шейлер келир экенми? Анам манъа эр даим: «Огъ-лум, сен эвде екяне акъайсынъ, къардашларынъа баш олмалысынъ, эгер олар сагъ-селямет осселер, окъусалар, ольмеселер, адам олсалар — бу сенинъ омюринъде якъан энъ буюк ишинъ олур!»— дей. Я мен не япам? Отъмек кетирем, элимден кельген къадар аш пиширем, дерслерини бакътылармы-ёкъмы, деп тешикерем, Эйвер-нинъ эвде окъувына ярдым этем. Бу да ишми экен? Мен улу ишлер ямакъны арзу этем. Онынъ ичюн де эки йылдан берли Алтай къыртышларына кетмекни тюшюнем. Бу улу арзумны омюрге кечирип олурыммы экен?!»

Памукъ азырлав пункты янында бир топар адам тура эди. Оларнынъ арасында Мухтар аканы — пункт му-дирини таныдым. Онынъ дикъкъатыны насыл этип озю-ме джелъп этсем экен? Достларынен бир шейлер айтып шакъылдап кулюшелер. Алдына барып: «Манъа теле-фон керек»,— демек де къолайсыз. Не япсам экен? Идареде, бельки, бирев бардыр? Онъа анылатып сонъ телефон этсем олмазмы?

Идареге якъынлашып яваштан пармакъ уджуна ко-терильдим, ичери бакътым. Кимсе ёкъ. «Ай, не олса-ол-

сун, кирепим озюм телефон этейим!» Шу фикирнен кечитке кирдим, беш-он адым кечип, мавы кѡапыны ачтым. Ана, стол устюнде кѡара телефон тура. Дерѡал трубканы алып, ракъамларны айландырдым. Кѡадын сеси янгѡырады: «Алло, алло, сизге ким керек?» Лякин мен джевап берип етиштиремедим, кимнинѡдир демир киби кѡатты эллери елъксме япыштылар.

— Сен, пезевенк мында не япасынь?

Бакѡсам, Мухтар ака. Юзю адден артыкъ джиддий. Козьлери кѡысыкъ, ачувлы. Агѡызындан ракъы сасыгѡы келе.

Трубкины ерине кѡоюп, мерамынны анѡлата башладым. Пункт реиси мени бир кереден анѡлап оламады, лякин анѡлагѡан сонѡ:

— Бар, джоюл, мен озюм телефон этерим,— дедим.— Экинджи бойле япма, эвель рухсет сора, сонѡра яп-джагѡынѡны яп...

— Яхшы. Сагѡлыкѡнен кѡалынѡыз,— дедим мен ве кѡапыгѡа догѡрулдым.

— Эй, бала! Сен кимнинѡ огѡлусынѡ?— деген суальнен мени токътатты.

— Айше Таймазованынѡ

— Э-э, анаву дохтур апанынѡ огѡлусынѡмы? Шойле демейсинѡми, огѡлум, мен сени танымагѡаным. Насылдыр ябанджы бала беллегеним. Сонѡ, кѡардашларынѡгѡ насыл? Анавы, аягѡы тутулгѡан сою аля даа юрип оламаймы?

— Екъ, юрип оламай,— дедим мен яваштан.— Ята. Дигерлери исе яхшылар, окѡуйлар.

— Э, алла берсин, алла берсин.— Реис энди трубканы элине алгѡан эди, амап багѡырып башлады:— Алѡ, алѡ, манѡа Кабловская керек! Заводнынѡгѡ идареси, Эй-йи, эй-йи, идареси! Кимнинѡгѡ олар эди, заводнынѡгѡ даа шуны, дюльбер кѡыз, заводнынѡгѡ!

Лафнынѡгѡ сонѡуны динѡлемеден мен одадан чыкъып, демки адамлар топары янындан кечип, Вуадиль ѡлуна

миндим ве адымларымны эп тездештире берип, Узун хавуз тарафкъа джѣнедим. Тездже бармасанъ, Иса чокъ хатиринън саймаз, иштен къачасынъ, деп масхара да этер!

Ана, Узун хавуз боюндаки таллар да корюнди. Демек Исанынъ якъарлыкъ хазинеси де якъын. Лякин озю корюнмей. Копкъаларнен эвге чапкъан олса керек. А, ана, ёлларгъа къара тѣкильген, о ерде гъалиба. Лякин бусы не? Бизим эки къопкъамыз да мыргъасы чыкъкъан, арыкъ ичинде яталар. Эр ерге мазут сачрагъан. Дерсинъ бу ерде къанлы уруш олып кечкен, лякин дженкчилернинъ тенинден къан ерине мазут акъкъан. Десене, бир де бир гонъюльсиз адисе олды? Трубадан исе эп мазут фышкъыра.

— Ис-а!— деп багъырдым бар сесимнен.— Иса-а!

Манъа кимсе джевап бермедн. Нефть трубасыны атлап кечип, отлукъ арасына кирдим. Учюнджи къопкъа, мазутнен толу... Демек, Иса бир белягъа огърагъан. Не олды экен?

— Саломат ака, сизсинъизми?— деген сес эшитилди. Секирип ёлгъа чыкътым. Еди-секиз яшларында бала. Юзю таныш, лякин шимди о кимнинъ огълу экенини эслеп оламадым.

— Саломат ака,— деди бала.— Исоджан акамны эки саруш адам тутып, «сен шпионсынъ!»— деп кой советине сюйреп алып кеттилер. Къопкъаларыны да аякъларынен тепип-тепип майыштырдылар.

— Кимлер о адамлар, кадым?

— Бильмейим, ака. Саллана-саллана, йырлай-йырлай кельдилер. Биз Исоджан акапен къопкъаларны толдура эдик. Олар янымызда токътадылар, манъа индемедилер, лякин бирден Исоджан акагъа япыштылар. Топлагъан мазутымызны тѣктилер, къопкъаларны тептилер. Исоджан аканы кой советине сюйреп алып кеттилер. О: «Турсун, чапып барып агъама айт!»— деп багъырды. Кене бир шейлер айтты, лякин мен анълама-

дым, эвинъизге чаптым. Анда кимсени тапмадым, Энвер акагъа кирип отурмадым, догърусы оны раатсызламакъ истемедим. Догъру якъаныммы, Саломат ака?

— Догъру, Турсун калям, догъру. Лякин...

Артымдан велосипед чапъынынъ сеси янгъырады. Айланып бакъсам, артымда Искандар тура.

— Ха, Саломат ака,— деди о даргъын алда,— мында келеджек экенсинъиз де. Памукъ пунктына...

— Эй, Искандар калям, мен анда да барып етиш-тирдим, мында да,— дедим. Сонъра:— Эгер Турсуннен вакътынъыз олса,— дедим эсасен Искандаргъа мураджаат этип,— экевлешип велосипеднен медпункткъа барсанъыз гузел олур эди. Анама не олгъаныны Турсунбай анылатыр. Мен шимди кой советине чапам.

— Яхшы, хоп,— деди балалар. Турсун велосипед айдамакъны биле экен, Искандарны артына отуртты да деръал козьден гъайып олды. Мен ёл ичиндеки къопкъаларны алып, отлар ичине аттым, трубадан фышкъырып яткъан мазуткъа бир даа козь ташлап (о энди чевре-четтеки чукъурлыкъларны толдургъан эди), кой советине тараф чаптым. «Тездже барып Исаны къртурмакъ керек. О сарушлар ким экен?.. Амма да котек мунасп быралкъыларгъа.»

Кой совети ерлешкен кабинетнинъ пенджерелери артынадже ачыкъ эди. Котерилип, бирисинден ичери бакътым. Кошечикте Иса тура. Онынъ янында — кенъ омузлы, къап-къара юзлю, сачлары кепкасынынъ тюбюнден пускюлленип козьлерине тюшкен йигит. Сенек киби узун элинен Исанынъ елкесинден тутып тура. Къардашым кяде бир омузыны кыбырдатып ала. Бу мешакъатлы юктен къртулмакъ истей. Лякин йигит оны даа да къаттыджа тутмагъа тырыша.

— Девам этинъиз!— деген сес эшитильди. Мен оны деръал таныдым. Кой советининъ реиси Байматовнынъ сеси.

— Даа насыл «девам» керек сизге?!— бу анавы се-

неккъллынъ аркъадашы эди.— Мында девам этмегешей ёкъ. Эписи ачыкъ-айдын...

— Анъламадым,— деди Байматов серт давушнен.— Сизинъ айткъапынъызгъа коре, бу бала нефть трубасыны аселет урып тешкен, сонъра ондан акъкъан нефтьни эвине ташып башлагъан, ойлеми?

— Эбет ойле... джинанй иш бу!— деп багъырды Сенеккъл.

— Яхшы, Агъаев аркъадаш, джинанй иш, демек, биз баланы джинает тешкерюв оргъанларына ёлламакъ керекмиз. Лякин сизинъ айткъапларынъыз догъру чыкъмаса, сизлер озьлеринъиз джезаланаджакъсынъыз. Баланы урмагъа исе акъкъынъыз ёкъ. Экинъиз де зиль сарушсынъыз, утанмайсынъызмы?!

— Утанаджакъ киби не япкъанмыз биз? Ичкен олсакъ озюмизнинъ парамызгъа ичтик. Ондан сизге не?— деди Сенеккъл.

— Сиз башта джезагъа мунасиplerни джезаланъыз,— деп багъырды сенеккъллунынъ досту.— Биз шпион дегильмиз.

— Яхшы,— кой советининъ реиси сертиди.— Бу бала урып тешкен нефть трубасы о, анда къаерден кече, ер астынданмы, устюнденми?

Джевап олмады.

— Бильмесепъиз мен айтайым сизге,— девам этти Байматов.— Узун хавуз янында о труба бир метр теренликке комюльгендир. Оны тешмек ичюн, эввеля, ерни къазмакъ керек. Трубанынъ чевреси къазувлы эдими?

— Ёкъ, бильмейим... бакъмадыкъ...— деди Сенеккъл.

— Я сиз корьдинъизми, Есин аркъадаш?

— А? Мен... Мен нени корейим... бир шей корьдим... Бутюн яйгъараны къопаргъан мына бу сасыкъ... О къабаатлы!..

— Ким, менми?— Сенеккъл аркъадашына атылды.

Иса, дерсинъ, буны беклеп тургъан киби тарс этип озюни къапугъа урды, къуршун чабиклигинде козьден гъайып олды. Сарушлар бирн-бирининъ якъасына япыштылар.

— Стоп, ахмакълар! Сиз укумет идаресинде котек чыкъараджакъ оласынъызмы?!— деп багъырды реис.

Телефон джынъгъырдады, Реис трубканы алды.

— Алло, меним, Байматов. А-а, Мухтарджан, кадым, насылсынъ? Не бар, не ёкъ, памукъ пунктынъ ериндеми? Бизде де гузель лякин мында эки пезевенк...— Байматов «контрразведкаджыларгъа» козь ташлады.— Эки, саруш пезевенк... А-а, агъасы пунктта десе... Машалла балаларгъа. Кабловскаядан тамирджилер кельди, дейсинъми? Кельген олсалар пек яхшы! Лякин... а-а, сен энди эшиттинъми? Шай, шай, экевлешип сабийни къапкъачлап алып кельгенлер, мына, туралар козьлерини къызартып... Эбет, нчмеселер ойле ахмакълыкъ этер эдилерми?! Не дейсинъ? Милициягъа? Ёкъ, мен оларнынъ акъкъындан озюм келирим. Экинджи бойле ахмакълыкъ япмазлар. Бала къаерде дейсинъми? Бала зувды. Пек ачыкъ козь йнгит, машалла огълангъа! Мында етип кельгендже буларнынъ экевининъ де эллерини тишлеп, юзьлерини тырнап къанаткъан, аферин балагъа! Козълерини оюп алгъан олса да, бир сёз демез эдим. Алло, Мухтарджан, анъламадым, не дединъ? Анасы кетти?

Анамнынъ мында келеджегини эшиткенимнен андан къачтым.

Эвге кельсем — чукъур башында Исанен Айше отура. Янларында даа бир топар балалар, ичлеринде Турсуннен Искандар да барлар. Копкъа бошаталар. Учъ дегиль, бир кереден еди къопкъа мазут. Энди эки чукъурны толдурып этиштиргенлер. Оларгъа узун бойлу адам командирлик эте. Мен якъынджа кельгенде адам башыны котерди, манъа бакъып кульди де:

— А-а, мына, баш къараман кельди!— деди.— Сагъ

ол, кадым, вакътында хабер эткенсинъ. Биз энди заводда тааджипленип башлагъан эдик: махсулат тазийкъы бир кереден тюшюп кетти деп, чокъ тюшюнип отурмадыкъ, телефон этип, меселени анълаттылар. Деръал машина ёлланылды, трубанынъ чатлагъыны ямадыкъ. Шу арада къардашынъ Иса да кельди. О кульди. Не олгъаныны айтты. Айды, дедим мен, Байматов оларнынъ тазирини берип, шимди исе бизлер акъкъан мазутны гъайып этмемеге тырышмакъ керекмиз. Тездже къыбырдамасакъ о ерге синъип кетер. Бутюннимиз мобиллендик, коресинъми? Учъ чукъур толдурсакъ сизге бутюп къышкъа етер. Тек устюни яхшы къапатарсынъыз, яхшымы, кадым, янгъын чыкъмасы мумкюн.

— Яхшы,— дедим мен бу адамнынъ лафларына, къылыкъларына тааджиПЛЕНГЕННИМИ КОСЪТЕРМЕМЕГЕ ТЫРЫШЫП.

— Кель таныш олайыкъ,— девам этти о.— Мен Кабловская нефть ишлейиджи заводынынъ баш инженеридирим. Фамилиям — Страдовский. Эрик Семёнович Страдовский. Керек олсам догъру манъа кель, къолумдан кельген ярдымны аямам.

— Сагъ олунъыз, Эрик Семёнович, бизим ичюн къайгъыргъансынъыз. Лякин нафиле ерде...

— Э, огълум, бойле якъарлыкъ бурнунънынъ тюбюнде боштан-бошкъа акъса, сен бакъып отураджакъсынъмы? Мен якъарлыкъ меселеси къолай олмагъаныны яхшы билем. Беш-он йылдан газ кетиреджекмиз, о вакъыт газ собасы къуарарсынъыз. Сопъ не якъарлыкъ керек олур ве не де башкъасы. Анъладынъмы?

— Анъладым.

— Ойле олса къопкъаларны ал. Кеттик, гвардияджылар!

Биз къайтып кельгенде азбарымызда бир къач адам бар эди. Араба къапымызнынъ къаршысында «Виллис» тура. Бакъсам, кой советининъ реиси Байматов, колхоз реиси Молдокматов, даа насылдыр мен танымагъан эки киши. Экиси де хасыр шляпа кийген. Район адамларындан олсалар керек. Анам мусафирлерге: де эвимизни, де азбарымызны косътерип бир шейлер анълата. Мен анамны, Иса ичюн пек ачувлангъандыр, деп пек раатсызлангъан эдим. Шукюрлер олсун, корюниши ойле дегиль эди. Аджеба, бу адамлар неге топланды экенлер мында? Десене, Исанынъ «иши» девам эте? Иса да ойле тюшюнген олса керек, эр итималгъа къаршы, артта къала башлады.

Адамлар бизим мазутчылар топарымызны корюп, (энтъ огде Эрик Семёнович) къаршымызгъа чыкътылар. Эвеля заводнынъ баш инженеринен, сонъра бизим эпимизнен, буюк-кучюк демеден, къол берип, селямлаштылар. Эписи де Исанынъ я омузыны таптамагъа, я да башыны сыйпамагъа тырыштылар. Демек ишлер фена дегиль.

— Э, Аскъаров аркъадаш, я сизни мында насыл ель учурды? Екъса бу труба меселеси сизге де барып чыккымы?— кульди Страдовский.

— Ёкъ, Эрик Семёнович, мында бизим озюмизнинъ ишимиз бар эди. Лякин кой советининъ идаресинде концертке расткельдик. Айша апа анавы эки пиянсагъа запарта бере яткъан экен. Сонъра оларны керек ерге ёлладыкъ. Шу арада Молдокматов да келип чыккы. Бизим идареде Айша апанынъ эв къурмакъ ичюн одюнч сорап язгъан аризасы ята эди. Мына, комиссия оларакъ кельдик эр шейни озъ козьлеримизнен корьмектемиз...

— Пек гузель япкъансынъыз. Мен исе трубаны тыкъаттыргъан сонъ, ерге акъкъан мазут нафле гъайып

олмасын, деп бу балларнынъ эвине ташымакъны тешки-
лятландырдым. Якъарлыкъ олур.

— Яхшы якъансынъыз. Фронтта эляк олгъанлар-
нынъ анлелерине башкъа тюрлю ярдымлар да керек
амма,— Аскъаров колхоз реисине бакъып алды.

Молдокматов лафнынъ асылыны деръал анълады,
елькесини кысты.

— Чокъ балалыларгъа элимизден кельген къадар яр-
дым этмеге тырышамыз, Санд ака. Таймазовларгъа был-
тыр эки араба гъозапая, бир кубометр орюк одуны, бир
тонна комюр берген эдик...

— Акълары керек дегиль, Аскъаров аркъадаш, кол-
хоз бизге пек чокъ ярдым эте...— деди анам.

— Айса гузель. Хаста балам бар деп язгъансынъыз
аризанъызда, онъа не олды? Къызмы, огъулмы?

— Огъул. Ады Энвер. Догъгъандан берли хаста.
Аякълары сакъагъ.

Аскъаров башыны саллады.

— Языкъ сабийге... Энвер... Энвер Таймазов. Бу ана-
вы Э. Таймазов дегильми?

Анам тааджипленди.

— Насыл хаберджи я? Мен бир шей анъла-
майым...

— Бугунъ «Ферганская правда»да макъалеси басыл-
гъан, Э. Таймазовны айтам. Хаберн район фуруны
акъкында эди.

— Корьмейим. Бильмейим. Амма Энвернинъ язып-
чызмагъа авеслиги бар.

— Онынъ хаберн,— дедим мен четтен.— Бугунъ бас-
къанлар. Мен корьдим. Газетаны ястыгъы тубюне
къойып юкълап къалды.

— Коресинъми, Молдокматов, хозяйствонъда жур-
налистлер де остюрп башлагъансынъ! Аферин санъа!
Мен о макъалени язгъан киши — балабан адамдыр,
беллеген эдим. Бакъса сен, бала экен. Демек талантлы
бала. Окъув меселеси насыл?

— Яткъан еринде окъуй. Агъасы ярдым эте. Оджалар эвге келип имтнап алалар.

— Аджайип иш! Аджайип къоранта...

— Шукюр, балаларымдан мемниюним.

— Биз сизге олдугъы къадар ярдым этмеге тырышырмыз. Энди эв ве азбарынъызгъан таныш олмамызгъа мусааде этинъиз. Къуруджылыкъ планларынъыз насыл?..

Мусафирлер азбарны айланып чыкътылар, тола мейданыны бакътылар.

— Сиз, азбарнынъ топрагъыны эксилтмек истейсинъиз, ойлеми?— деди, бу вакъыткъадже индемей тургъан, Аскъаровнынъ шляпалы аркъадашы.

— Эбет, ойле япмасакъ бу ерге сув чыкъмаз,— деди танам.— Багъ-багъчасы олмайджакъ ерге эв къурмакъ, курек сапыны къуру ерге сокъмакъ, киби иштир.

— Эбет, ойле,— деди шляпалы адам.— Лякин сиз бу топракънынъ устюни де толагъа ишлетсенъиз, эки метр теренликтеки ерге багъча остиюрмек ичюн сизге он-он беш йыл беклемек керек олур...

Эр кес тааджиппнен шляпалы адамгъа бакъты.

— Бу киши бизим агрономия боюнджа баш меслеатчымыздыр. Таныш олунъыз, Осман Булгъакълы аркъадаш,— деди Аскъаров.

— Он-он беш йыл кечкен сонъ биле, сиз о ерден яхшы берекет алып оламазсынъыз,— девам этти Булгъакълы.— Чюнки эки метр теренликтеки ер олю ердир. О кунешке тойып, акъынкий топракъкъа чевирильгендже йыллар кече, чокъ эмек, чокъ масраф талап этер. Онынъ ичюн меним сизге бир меслеатым бар. Бу топракънынъ устюни, ярым метр-етмиш сантиметр къадар алып, четке обаланъыз. Азбарны кереги къадар ашагъы эндирген сонъ, усттен обалангъан топракъны тешерсинъиз. Сонъ азбарынъызда не истесенъиз осер. Сув меселеси насыл?..

— Азбар ашагы энсе сув мытлак олур, арыкъянчыгъымызда,— деди анам.

— Сиз бу ерни менимсеп алсанъыз,— деди Молдокматов кышлагъымызнынъ чечекленмесинде буюк иссе кышкыан олурсынъыз.

— Кышлагъынъызны чечеклендирмеге уста экенсинъиз, реис аркыадаш,— деди Аскъаров ве шакъылдап кулды.

Реис онынъ не демек истегенини деръал анълады.

— Биз кенардан башкыа адам кыдырмаймыз, беллейим. Озюмизнинъ адамлар озъ кышлагъыны чечеклендирелер...

Аскъаров енйильдик, деген манада сагъ элини кокуюси устуне кыойды.

— Айше, эв меселеси ёлуна минген сонъ, манъа хабер этинъиз. Яхшы фиданларым бар. Нар, алма, хурма, юзюм, деген киби не десенъиз тапылар...

— Сагъ олунъыз, Осман агъа. Эндиден сонъ сизни тез-тез раатсызлап турармыз беллейим.

Шу купю Аскъаров бу кунъгедже бизим ичюн ялынъыз хаял олып кельген арзумызгъа кыанат багъышлады. Эр шей ресмийлешмекте. Олар ярдымгъа азырлар. Ялынъыз бизге кыбырдамакъ керек.

Бу мени кыувандырды, лякин юрегимдеки гизли яныкыны алевлендирди. Энди не япмалы. Кыруджылыкыны башламакъ керек. Лякин меним ишим не оладжакъ? Бутюн ишлерни анамнен Исанынъ бойнуна ташлап кетмек... Энвернен Султаниден не файда?

Ана, ойле ола экен о дюньяда. Бир арзунъны омюрге кечирмек ичюн экинджисини ёкъ этмек керек ола экен. Алтайгъа кетмек арзусынен учъ-дёрт йыл яшадым, о меним кыаныма, джаныма синъип кетти. Онсыз яшамакъны тасавур биле эталмай эдим. Лякин коресинъми, нелер ола?.. Мен терен тюшюнджеге далгъанда елькемден анам кыуджакълады ве манъа:

— Мугъайма, огълум. Мен сенинъ ёлунъны кесмем.

Раатсызланма. Дюнъяда бойле адамлар олгъанда арзумют деген шей ольмез. Юр бакъайыкъ, Султанне ханым озь вазифесини насыл эда эткен экен. Сени бильмейим, амма мен пек ач олдым...

ЯНЫЪ ЭВНИНЪ БИРИНДЖИ ТОЛАСЫ

Танъ маали. Кок мас-мавы, узакътаки къырлар устюнден къор тюзлю кунешнинъ энди ярысы корюнген. Тереклер, япракълар, атта кетмен саплары чыкътан шыр-сув олгъанлар. Авасы тазе. Бизим дегенимизге къулакъ асмадан, балакълары тизинден кесип ташлангъан, Иса чипче киби топланды. Лякин хораз киби тендиристленмеге тырышты:

— Ишни башласакъ къызарым. Къайда меним къалыпым?!— деди.

— Ашыкъма, Иса. Келинъиз бираз отурайыкъ,— деди анам.

Учевимиз де ерге чёкеледик. Иса къалыпыны чевирип, онынъ устуне, анам бизге стол ерине хызмет эткен сабун къутусына отурды. Мен исе ерге чёктим. Эпимиз индемеден, балабан, устю йылтырап тургъан чамыр оба сына тикильдик. Биз оны тюневин акъшам устю къарыштырдыкъ. О яхшы «пишкен». Обанынъ янында къум, эки кетмен, эки къалып, сув толу къопкъа...

— Айды, балларым, ишинъиз къолай кельсин. Раб-бим ярдым этсин. Къана, Селямет огълум, башла...

Мен еримден турдым, барып къалыпымны алдым, ичини къумнен чайкъадым. Сонъра оба огюне чёкелеп, эки къолумнен, бала башы къадар чамур кесип алдым, къум устюнде яхшы тыгъырландырып, булгъалап, къалыпнынъ онъ козюне шыпладым, устюнден басып-басып тегизледим, сонъра дигер козьлерини де толдурдым, къалыпны котерип алып, барып мейданнынъ энъ артына авдардым, яваш котердим. Ерте дёрт дане къумгъа былан-

гъан дюльбер тола пейда олды. Оларнынъ тек экисининъ эки чети къыйышча эди. Къалыпны яхшыджа толдурмагъаным, гъалиба. Лякин бу фена дегиль.

Мен еримден тургъанда Иса анамнынъ къалыпына япышты.

— Озюнькини ал!— дедим мен оны токътатаджакъ олып. О бир шей эшитмеген киби, барып чамур обасы огюне чёкеледи.

— Огълум, бу къалып санъа агъырлыкъ этер...

Иса бир топач чамурны къалыпкъа ойле урды ки, чевре-четке бишь тамчы атылды, сонъра бизим тарафкъа чевирильди.

— Мына шу къалып менимки оладжакъ! Эки козлюси сизге, анай. Мен энди кичкене бала дегилим. Эм, анай, бишьмиш олунъыз, сиз мында ишлемейджек-синъиз.

— Вай балачыгъым,— деп анам барып Исаны къуджакълады, салкъын янакъларындан опти, къувурчыкъ сачларыны сыйпады.— Ах меним йигитлерим,— деди. Қозьяшларыны косътермемек ичюн кулюмсиреди.

Анамны сабалыкъ аш азырламагъа йибердик. Озюмиз исе ярышлашмагъа башладыкъ.

Чамур обасы. Къум. Къалып. Бала башы къадарлыкъ чамур. Къум. Ша-ап къалыпкъа! Бир кере даа. Даа бир кере. Даа, а-айт! Къалып котерильди. Мейдангъа! Беш адым, секиз, он, он беш, он секиз. Мына, шай, къалыпны четинен ерге къоямыз козьлеп турып (сакъын азыр тулаларнынъ устюне барып урмасын!) агъдарамыз. Яхшы! Энди къалыпны яваш котерип аламыз. Пек гүзель! Толачыкълар заводдан янъы чыкъкъан кибилер. Тап ашайджагъынъ келе! Энди чамур обасы тарафкъа. Къум. Къалып... Бала башы къадарлыкъ чамур. Къум. Ша-ап къалыпкъа! Бир кере даа. Даа бир кере. Даа. А-айт!..

— Кейфинъ насыл агъа?

Мен баш пармагъымны косътерем.

— Сонъ, озып оладжакъсынъмы мени?

— Озарым. Корерсинъ озарым!

— Корермиз корер...

Чамур обасы. Къум. Къалып. Бала башы къадарлыкъ чамур. Къум. Ша-ап къалыпкъа!

— Балалар, ашкъа!

Мен чамур обасына ашыкъам. Иса артымдан къалмай.

— Эшитесинъми, анай чагъыра?

— Сагъыр дегилим. Я сен озюнъ?

— Мен сагъырым. Шу сыраны толдурмагъандже тракторнен де кимсе къыбырдатып оламаз!

Къум. Къалып. Бала башы. Ша-ап! Бир, эки, учъ! Тездже, тездже! Беш адым, он, он бир адым!

— Эй, баллар, аш сувуп къаладжакъ, токътанъыз!

— Шимди, ана. Беш дакъкъачыкъ!

— Ёкъ, он дакъкъачыкъ! Истесе агъам бараберсин, мен онынъ артындан етмегендже токътамам!

— Етерсинъ...

— Етерим!

Бир элинен козьлерини ышкъылап, дигер къолунда чайник, янымызда Султание пейда олды.

— Вай, сиз не вакъыт турдынъыз? Бу къадар толаны ким кести?

— Агъаларынъ,— бирден джевапландыкъ.

— Аш сувумасын тосунларым, сиз къызартылгъан къартоп севе эдинъиз де...

— Шимди, беш дакъкъадан.

— Он дакъкъадан.

— Иса, бирер чай ичейик.

— Сен иче тур, агъа, мен сонъ. Эки-учъ кере даа барып келейим де...

Мен къалыпымны четке къойдым, ящик янына кельдим. Кок чай, къызартылгъан къартоп къокъуй...

Ерге отурып аякъларымны создым, чай иче-иче Иса-нынъ аракетлерини козете башладым. Чабик чалыша.

Къолу ишке келише. Кучю де бар. О менден яры баш алчакъ, бираз енгильдже олса да, елькелери кенъдже, кесментик, тезден манъа етеджек, озып кечмесе. Шимди де курешсек кимерде мени йыкъа. Пек инат, ирадели. Шимди мен ондан юз элли-эки юзге якъын арткъач тола кестим. Иса-пельван артымдан этмегендже ашкъа кельмез.

— Эй, Иса, кельсе азачыкъ раатланса. Кунъ даа узун, мен токътагъан сонъ да девам эте билесинъ.

— Сен отуратур, агъа. Мен шимди, беш дакъкъадан...

Шу ан артымдан кимнинъдир, «Хорманълар», деген сеси эшитильди. Айланып бакъсам, мааллемизнинъ акъсакъалларындан бири: узун, беяз сакъаллы, Омон бува, бизге дикъкъатнен бакъып тура.

— Келинъ къартбаба, келинъ,— дедим мен онъа.

— Иш къолай кельсин, балаларым!— деди кене Омон бува.

— Сагъ олунъыз, бува,— мен къартнынъ насырлы элини эки къолумнен алдым, сонъра онъа къолумны кокрегиме бастым.— Кечинъиз, къартбаба, бир пияла чай ичинъиз.

Къарт башыны саллады, елькесиндеки чапаныны ерге ташлады.

— Тоқътанъыз, тоқътанъыз, бува, мен шимди ортю кетиририм,— дегениме бакъмадан чапаныны яйды, аякъларыны буклеп отурды. Мен чай узаттым, ондан бир ютум ичкен сонъ о къардашыма тараф чевирильди:

— Иса палван, келинъиз бираз раатланъынъыз!

— Шимди, бабай, шимди!

— Иса-пельван нормасыны эда этмегендже ишини ташламаз,— кульдим мен. Омон бува да мыйыкъ астындан кулюмсреди. Сонъра:

— Пек буюк иш башлап йибергенсинъиз, балаларым. Бутюн къышлагъымыз бу акъта айта. Ярдым этмеге де азырлар. Лякин биз, акъсакъаллар, озыра мес-

леатлаштыкъ. Бу ишни япмакъны мааллемизиниң боюн-
борджу, деп тапыдыкъ. Мында шунынъ ичюн кельдим.
Сен бу эвде башсынъ, яш олсанъ да, эр кишисинъ. Биз
къарарымызны, эвеля, санъа бильдирмекни ерли сай-
дыкъ.

— Сагъ олунъыз. Буюк тешеккюр. Лякин оны озю-
миз япмакъ истеймиз.

— Айды, балам, тешеккюрниңни сонъ айтарсынъ.
Шимди иш акъкъында лаф этейик. Эшиткениме коре,
сиз эв ичюн де, азбарны къораламакъ ичюн де тола кес-
мекни планлаштыра экенсинъиз. Эбет, бу азбарны аша-
гъы эндирмек ичюн чокъ топракъ чыкъармакъ керек
оладжакъ. Лякин сиз бутюн топракътан тола ясайджакъ
олсанъыз — пек чокъ кучъ-къувет масраф этерсинъиз.
Тола кесмек агъыр иш. О йылларгъа созылмасы мум-
кюн. Озюнъ тюшюнип бакъ, огълум. Аилентизде къо-
лундан иш келеджек киби адам экевинъизсинъиз. Айды,
дейик, бу сене он бинъ-он беш бинъ тола кесинъиз, бу
зар-зорнеп эвнинъ диварларына етер. Я къалгъаны?

— Эбет, енгиль олмайджакъ, бува, биз буны биле-
миз. Лякин не чаре? Яваш-яваш япаджакътырмыз даа...
Башта эвни...

— Догъру. Эв — энъ муими. Ондан сонъки шейлерни
тасавур этесинъми, огълум. Бизим халкъта хашар деген
шей бар...

— Билем. Бизде де бар. Талакъа дениле...

— Бардыр, халкъларымыз — тувгъан, тиллери де пек
якъынлар, урф-адетлеримиз де. Лякин лаф шимди бун-
да дегиль. Миллети ким олса-олсун, инсан-инсангъа яр-
дым этмели.

— Саг олунъыз, бува. Шимди эр кеснинъ иши озюне
етеджек.

— Сен чокъ инатлыкъ япма огълум. Эм биз къарт-
лар, сизнинъ планынъызны азачыкъ денъиштирмек ис-
теймиз.

Омон бува бираз сусты, сувып къалгъан чайны

ичип битирди, бошагъан пияланынъ чегини ешъинен сюр-
тип, манъа узатты.

— Бизлер бу вакъыткъадже эв къургъанда гуваляк-
тан файдалана эдик. Шимди энди кимерлери толадан
да къурып башладылар. Айткъанларына коре, бу усул-
даки къуруджылыкъта агъач материалы азджа кете
эмиш. Бельки шайдыр, о ягъыны бильмейим. Шимди
агъач къытлыгъы бар. Шунунъ ичюн эвни толадан тик-
лемек киби гузель ниетинъизни биз бегендик. Энди
исар меселесине кечсек, бу ерде теклиф бар. Бизде исар-
ны гуваляктан гъайры пахса дивары къуралар, даа къу-
рып битмеген чамырдан. Кениш негизли, топнен урсанъ
йыкълмайджакъ дивар ола. Гуваляктан да яхшы чы-
къа. Эм тез ола. Бу бир. Экинджиен, къуветли, буюк
адам толанынъ буюк союны кесер. Мааллемизде исе,
шукюрлер олсун, ташны сыкъса, сувуны чыкъараджакъ
кишилер бар. Балабан гуваляк ясалса, демек, чокъча
топракъ кетеджек, азбарынъыз тездже ашагъы энеджек,
исар да тездже котериледжек.

Шу арада Иса, манъа етсе керек, эллерини къумнен
ювып, бизим тарафкъа адымлады. Мен, устюнъе бир шей
кийип кель алдымызгъа, деп ышмар эттим, амма Омон
бува буны аман сездим, кульди.

— Ишинъ олмасын, балам, эр кеснинъ озюнинъ иш
формасы ола,— деди.— Мен меселя, къышып-язын ча-
паннен чалышам. Чапан сувукътан да сакълый, сы-
джакътан да,— бабай Исагъа элини берди, селямлаш-
ты,— отур, огълум, чай ич. Пек лезетли чай олгъан,—
элиндеки пияланы Исагъа узатты. Иса ерге чёкелеп,
пияланы, алды. Омон бува сёзюни девам этти:

— Лякин гуваляк ясамакътан эвель, азбар бир ба-
самакъ пахсанен чёрмеп чыкълса,— ишинъиз баягъы
енгиллешир эди. Сонъ пахсанынъ устюнден исарны де-
вам эттире бермек мумкюн. Ана о заман кене хашар
япармыз: биринджи кере, гуваляк ясамагъа, экинджи
кере — исарны котермеге.

— Эбет, бува, пек гузель олур эди... лякин... адам-ларны, бири-бири устюне учь кере хашаргъа давет этмек...

— Оларны биз озюмиз, акъсакълалар, давет этермиз. Сиз асыл раатсызланманъыз.

Мен къарттан къолайлыкънен къуртулып оламай-джагъымны аңладым. Эр алда биз анайнен бир мес-леатлашмакъ керекмиз, о не дер экен?..

— Анай разы олур!— деди Иса къатиен.— Лякин, ата, агъамнынъ сизнен не ичюн бойле къоркъа-пыса лаф эткенининъ манасыны аңлап оламайым.

Къарт кулюмсиреди.

— Сен, огълум, даа яшсынъ шунынъ ичюн аңла-майдырсынъ. Сен эйиси бар да ананъны чагъырып кель...

— Эписи бир биз разы дегильмиз. Анамны чагъыр-магъа не аджет. Бизге о къадар бордж тюбюне кирмеге керекмей. Халкъкъа оны насыл къайтараджакъ-мыз?..

Къарт кульди.

— Ананъ оны чокътан къайтарды, огълум. Сен раат-сызланма. Эйиси бар да ананъны чагъыр, мында кель-син...

— Дёрт-беш дакъкъадан Иса кери къайтты. Онынъ бир элинде табакъ. Онынъ ичинде дёрт-беш дане устю майлангъан такоз питеси, дигер элиндеки табакъта исе устюне ешилъ согъан сепильген, къызартылгъан къартоп бар эди. Онынъ артындан, балабан къызыл гюллю чай-ник котерип, Султанне кельди. Иса буларнынъ эписини сабун ащигининъ устюне алып къояракъ, Омон бувагъа чевирильди.

— Анамны Шокъасым атанынъ огълу чагъырып кет-кен эди. Эвде ёкъ,— деди.

— Къайсы Шокъасым я?!— тюшонди къарт.

— Каттакочели Шокъасым аканынъ...

Къарт кулюмсиреди:

— Къоранта эп осе,— сонъ башыны котерди,— мына коресинъми, Исаджан. Ананъны чагъыргъанларынен бир шейге бакъмагъан, деръал ярдымгъа чапкъан. Сен даа бордж акъкъында айтасынъ...

Биз сусмагъа меджбур олдыкъ. Бираздан, къарт кетеджек олды. Лякин биз йнбермедик. Бизимнен сабалыкъ ашамасыны риджа эттик.

Омон бува кене чапанынынъ устюне отурды, элиндеки отъмекнен бир пияла чай ичти. Сонъра, тураджакъта, аякълары арасына тюшкен бир парчачыкъ отъмек алып, учь кере олип, учь кере манълайына тегизди де, агъзына къапты.

— Дюнъяда, балаларым, учь энъ улу шей бардыр: биринджиси алла, экинджиси отъмек, учюнджиси — анадыр. Сиз, шимдики яшлар, аллагъа чокъ да итаат эте къоймайсыз, лякин бирини саймасанъыз, дигер экисини эки кере зияде саймалысынъыз. Ананен отъмек олмаса, бу дюнъяда омюр олмаз, инсан баласы инсан да олмаз. Лякин мен озюм де буюк динджи дегилм. Меселя, мына шу азбарны алайыкъ. Билесинъизми, бу эв сиз кельгенде не ичюн бом-бош эди?

Биз Исанен бири-биримизге бакъып, елькемизни кыыстыкъ. Акъикъатен де, биз бу эвге Байматовнынъ рухсетинен кочюп киргенде баягъы тааджипленген эдик, атта ки къоркъкъан эдик. Биз эвнинъ ичини, дамыны сылармыз, яхшы тамирлермиз сонъ, бирден санби пейда олур: «Сиз мында не япасынъыз, достлар? Къана пыртынъызны котеринъиз десе?» Лякин кимсе кельмеди, кимсе индемеди. Бир къач кунъгедже къомшулардан да кимсе корюмеди... Бу бизни баягъы раатсызлагъан эди. Мына, шимди бу акъта Омон бува лаф ачты.

— Биз бунъа пек шашкъан эдик. Акъикъатен, не ичюн ойле япкъан эдилер?

— Бунынъ тарихы узун.— Омон бува ерлешибдже отурды.— Манъа сыджакъ чай тѣкчи,— деди.

Бабай терен кокюс кечирди де, икяесини башлады.

— Бир заманлар бу бизим джами янында медресе бар эди. Онынъ биначы мына шу сизинъ эвинъизининъ еринде тура эди. Бир-эки йыл онъа мен де къатнагъандырым. Сонъ Хамид байнынъ памукъ тарлаларында ыргъатлыкъ этип башладым. О вакъыт он бир яшында эдим. Медресе, яхшы-ямаи, бильги оджагъы эди, лякин анда бизим киби фукъарелер чокъ окъуп оламай эдилер. Бай баллары исе Маргъылангъа, Къокъандкъа яхуд Бухарагъа кетип окъуй эдилер. Демек, бизим бичаре Каттаёлгъа медресе керек дегиль. Кунълерден бир кунъ медресенинъ биначы янды, куль олды. Топрагъы джами имаесине кечти. Имам чокъ вакъыт бу вакъыфтан не япаджагъы хусусында индемеден юрди. Лякин онынъ озъ тюшюнджеси бар экен: кунълерден бир кунъ усталар кетирип, шу эвчикни къурдурды. Эки афтадан исе онъа бир къаландар*, кочиоп кирди. Ким экен о, къаерден кельген кимсе бильмей. Амма эмиш-демиш деген лафлар тез даркъады. «Бу къаландар алланынъ мукъаддес къулы эмиш. Аягъы ёкынынъ манълайыны бир сийпаса, аягъы осюп чыкъа эмиш. Бир уфюрип истеген шейини истеген ерине кочиуре биле эмиш. Алланынъ къулы олмыш къаландарны халкъ бакъмалы эмиш. Эр бир къоранта, айда олмаса да, йылда онъа бир къой кетирип бермек керек эмиш. Джаиллик фена шей. Джаиль халкъ эм оны бакъты. Пара дейсинъми, къой, ат, сыгъыр дейсинъми, берип гурды. Бу сагъыр диварлар ичинде нидже байлыкълар яткъандыр, сиз бильсенъиз эди!

Омон бува бираз сусып отурды, сонъра девам этти:

— Басмачыларнынъ ат ойнаткъан девирин. Адамлар эвинден чыкъмагъа къоркъалар. Геджелери де анда, де мында атышув ола. Мен о заман къызыл аскерликте эдим. Мадаминбекнен чекнише эдик. Де о бизни ура, де

* къаландар — сохта.

биз оны. Ярамаз эди, хынзыр. Лякин биз онынъ башына
эттик. Бир куню эвге кельсем, бир хабер айттылар. Къа-
ландар Ахузайни, о озюни шай деп таныткъан эди, Ма-
даминбекнинъ якъын ярдымджысы эмиш. Къурбашыны
алтын, паранен, ашайтнен, эсасы исе — малюматларнен
теминлей экен. Малюматны исе Кабловская станциядан
онынъ адамлары джыя экенлер: Маргъылан, Андижан
тарафкъа насыл поезд кетти, къач аскер бар, силялары
насыл, эписини билъдире экен. Къаландарнынъ къыл-
мышларындан къышлагъымызынынъ бир йигити хабердар
ола, керек ерге билъдире. Алланынъ мукъаддес къулуны
келип алып кетелер, имамнен берабер. Амма эртеси кў-
ню, анавы азбар къапысы огюнде о йигитнинъ олюсини
тапалар. Тили, къулакълары кесили, кокюсине пычакъ-
нен оюп беш уджлы йылдыз ясагъанлар...

Омон бува терен кокюс кечирди. Мен, аман онъа,
чай узаттым. Ата пияланы элине алды, лякин шу арада
оны унутты, четке къойды ве икяесини девам этти.

— О вакъиадан сонъ бу азбар бош къалды. Эр кес
оны четтен айланып, кечмеге тырыша эди. Адамлар
явузлыкъ, вахшийлик япылгъан ерлерден къоркъа экен-
лер. Мен озюм де бу эвни, бу диварларны, къапыны
асыл корюп оламай эдим. Сувукъ терге бата эдим. Эли-
ме кетмен алып эписини бозып, ернен эксан этмеге исте-
ген кунълерим чокъ олгъандыр. Лякин о вакъиаларда
бу диварларнынъ да, эвнинъ де не къабааты бар? Олар-
ны урып-йыккъанда не? Душманларны йыкъмакъ ке-
рек эди. Мен кене отрядыма къайтып кеттим. Учъ йыл
эгерден тюшмедим. Басмачы пислигини гъайып эттик.
Янъы омюр башланды, йыллар кетти. Лякин бу азбар
аля даа бом-бош эди. Мен кимерде озь-озюме: «Я бу гъа-
рип топрактынъ не къабааты бар, гуллемек чечеклен-
мек ерине, сахара киби къуруп-къакъшап ята. Озюм ко-
чюп чыкъсаммы экен?»— деп тюшюне эдим. Лякин не
чаре, баба-дедемден къалгъан эв, азбарны да ташла-
магъа козюм къыймай эди. Ниает, 1932 снеси къомшу

кышлакътан бир адам кочюп кельди. Бир огълу бар эди. Гузель адам. Лякин апайы йылан. Кельгенине афта толмадан маалленинъ бутюн къадын джынысынен кыран-пычакъ олды. Къавгъа чыкъса, биз, маалле адамлары, озъ апайларымызны сёге, оларнен муаббет яшамагъа тырыша эдик. Лякин тезден башкъа бир вакъиа олып кетти. Оларнынъ бир огълу бар деген эдим. Апансыздан шу бала олды. Учъ кунъден сонъ анавы джады да гъайып олды. Дерсинъ, ер ярылды, ерге кирди. Акъайы, бичаре, делиреязды. «Бу эв, лянетли эв экен. Мында келип эм къадынымдан, эм эвлядымдан айрылдым»,— деп чыккып кетти. Сонъундан эшиткенимизге коре, анавы копек, баласыны акъайына къалдырмамакъ ичюн, сабийни ястыккынен богъып ольдюрген экен. Учъ кунъден сонъра ойнашынен къачып кеткен экен. Милиция туткъан. Мында кетирдилер. Кой совети огюндеки мейданда суд яптылар, олюмге укум эттилер. Акъикъат кене устюн кельди. Лякин инсан анъы ойле экен. Бир шейден къоркъунса, озюне кельмеси кыйын ола экен.

Омон бува пияласыны алды, сувуп къалгъан чайыны бир котерип ичти, пияланы терс айландырып ящик устюне кюйды.

— Сиз, огъулларым, мени догъру анъланъыз. Мен бу шейлерни сизни къоркъузмакъ, юрегинъизни кыйтармакъ ичюн айтмадым. Амма, эр алда, буны билъгенинъиз яхшы олур. Адам яшагъан мемлекетининъ, халкъынынъ, коюнинъ, атта онынъ эр ташынынъ тарихыны билъмек борджлу. Мен беллесем бу топракътан къоркъмакъ дегиль де, оны мукъаддес саймакъ керек. Чюнки шу топракъ устюнде буюк ве мукъаддес ишлер япкъан йигитнинъ къаны тёкюльди.

— Омон бува, сиз о «къаландар»ны туттургъан йигитни билъмей эдинъизми?— дедим буюк кедернен.

Бабай баягъы вакъыт индемени. Чапаны тюбюнден

белине багълагъан, баяз кок бенекли балабан пошусыны чезип, яшлы козьлерини сильди.

— Биле, эдим. Не ичюн бильмейим, огълум. О меним догъмуш къардашым эди. Екяне къардашым. Ады Адыл эди. Ана-бабадан экимиз къалгъан эдик. Иште, о ольген сонъ бир озюм къалдым...

Биз шашмалап, не дейджегимизни бильмейип сусып къалдыкъ. Бираздан ата эки элинен белини тутып еринден турмагъа ынтылды. Мен де аякъкъа къалкътым, еркеки чапанны алып, тозуны къакътым, атагъа узаттым.

— Пахса диварпынъ биринджи къатыны, эгер ананъыз разы олса, келеджек базар япармыз. Мен сизге даа кирерим...

— Яхшы, ата.

— Айдынъыз, йнгитлер, чалышынъыз...

Тамагъыма насылдыр бир кертикли, аджджы, агъыр шей тыкъылгъан киби олды. Айланып бакъсам, Исанынъ козьлери де къып-къырмызы.

ФИНИШ

Эр шейнинъ сонъу ола, дегенлерини эшиткен эдим. Къыш келе, о не къадар сувукъ дешетли олса да кене бите. Онынъ ерини бааръ ала. Сонъра яз келе, о да кече. Адам догъа, оле. «Десене мен де къачандыр оледжегим? Инанмайым! Екъ, ёкъ, мен бу дюньягъа эбедий яшамагъа кельдим. Меним озюмден гъайры буны ич кимсе бильмей, амма мен эбедий яшайджагъым. Асыл ольмейджегим! Эбет, чевре-четте базы денъишмелср олып турар, биревлер, олер, биревлер догъарлар, лякин мен... Десене мен де олерим? Мына, бакъынъыз, сагъламым, эки пудлы таразе ташыны он эки кере котерем, турникке бир элимнен асылып чыкъмагъа кучюм ете. Сонъ мен не ичюн оледжегим?!»

Мен беллесем, эр бир адам белли бир девир ичинде бойле тюшюне. Базы урдумдуймазлар исе, бу акъикъат-

ны тыгырып кеткендже биле, анъламайлар. Чокъ пара джыймагъа тырыша, буюк адам олмагъа ынтыла. Эгер дегени олмаса, чевре-четтекилерни асар-кесер, якъар-йыкъар, шу истегини ынтылыр. Ойле сою не ана-баба, не дост-эшнинъ къадрини билир. Лякин куню келе, онынъ да девраны кече. Эм бойлелерининъ девраны пек тез кече. Ады унутыла.

Эр шейнинъ сонъу ола экен. Бугунъ о аталар сѣю кене манъа озюни хатырлатты. Асыл тасавур этмей эдим, бир кунъ ола мектепни битиреджекмиз деп, мектебимизнинъ къапысы устуне асувлы: «Имтианларгъа... кунъ къалды», деген илянны алып быракъкъанларына да баягъы олды. Дерске давет эткен, чанъ сеси де кесильди. Мектеп бинасы, дерсинъ, юреги чыкъарылып алынган бир уйкен махлюкъдай сусып къалды. Имтианлар башлады. Сыныфта фысылдылар.

— Къачынджы билет? Акъылынъда бир шей бармы?

— Бу суальни омуримде бугунъ, биринджи кере эшитмектем, гъалиба

— Шпаргалканъ бармы? Берсе. Билетимнинъ номери он секиз.

— Тш-ш!!!

Имтиандан эвель бизге бутюн билетлернинъ суаллерини берген эдилер. Биз оларны эзберден биле эдик. Лякин шай олса да, эр итималгъа къаршы, джевапларны кучюк къагъытчыкъларгъа язып алган эдик. Акъкъы не керек я, ярдымы тийген вакъытлар да олды.

Бир имтиан кечти. Энди лаф-сѣз тышта, азбарда, ёлда: «Къач алдынъ, я? Мен, «беш»... «Тебриклеим. Анавы комиссия азасы пек фена адам экен. Суаллер ягъдыра берип джанымы якъты... дѣрт алгъандже.» «Яхшы, яхшы... Юр, кеттик эвге. Сербестмиз биз энди!»

Шусы меракълы ки, имтиан вакътында дерслерден «эки» алып юрген аркъадашларымыз да: «Ай, несини айтасыз, «беш» аладжакъ эдим, лякин манъа пек чокъ

ве агъыр суаллер бердилер!»— дей эдилер. Мен исе имтиандан чыкътыммы, «шукюр, бириси даа кечти!»— деп эвге чапа эдим. Чюнки анда иш чокъ эди. Тола кесмек, Энверни имтиангъа азырламакъ, Султанненен Исагъа аш пиширмек...

Мына, бугунъ сыныфымызнынъ сонъки топлашувы. Сыныф реберимиз, эдебият оджапчеси, Татьяна Яковлева, сонъки кере бизни тенбиелей. «Яхшы адамлар олунъыз, яхшы мутехассислар... Окъувны девам этмек керек... Чалышсанъыз да олур, лякин энъ эсасы акъикъий инсан олмагъа тырышынъыз... Осюп-буюп, профессор, Социалистик Эмек Қыраманлары, таныкълы языджы, яхуд меденлет ве санъат эрбаплары олгъанда, ич бир заман тувгъан мектебинъизни унутманъыз.

— Селямет Таймазов сыныфымызда сенинъ киби «дюльбер» «Пишкинлик аттестаты» алгъан олмады. Баштан аякъ «учъ». Айтса бизге, бу мувафакъиятны насыл эльде эттинъ я?

Мен къызарып-бозарып еримден турдым. Не десем экен? Қюлумдан кельгени шу дейимми? Имтианларгъа кимерлери киби ятып-алып азырланмагъа асыл имкъаным олмагъанына шикъет этейимми? Екъсам, базылары киби шпаргалканен беш алгъандан коре, онсыз учъ алгъаным яхшы дейимми. Екъса, «менден онынъджы сыныф программасы боюнджа дегиль де, единджи сыныф программасыны сорамакъ керек эдилер,» дейимми. Беш-он дакъкъа бош вакъыт тапсам, оны Энвернинъ окъувына багъышлай эдим. Акъшам саат он— онбирлергедже лампат ярыгъында: Иса, анам, учевимиз чамур ясагъанымызны, танъ атар-атмаз исе тола кескенимизни айттайыммы?!

— Учъ,— дедим мен ннает,— фена ишарет дегиль. Балалар шакъылдашып кулюштилер.

Татьяна Яковлева бир шей айтмады, чырайыны сытты. Лякин онынъ кейфи бозулгъан эди. Бираздан сонъ манъа:

— Узун тилинъ бирер окъув юртуна кирмеге ярдым этерми экен?— деди Татьяна Яковлевна.

— Этсе, бельки, этер эди, амма мен окъумагъа кет-мекни тыюшунмейим.

— Не-е?! Тувар бакъаджакъсынъмы?

— Бакъсам бакъарым даа. Чобанлыкънынъ неси фена?..

— О сагъыджы оладжакъ!— деди арттан кимдир. Балалар кулюштилер. Мен Одедге козь кыйыгъындан бакътым: о да ферахланып, къатып-къатып куле. Эбет, пек кулюнчли шей, сагъыджы олмакъ. Районымызда эки сют сагъыджыгъа Социалист Эмек Къараманы унваны берильгеннинъ эшитмегендирлер даа бу адамлар. Я Одед? Энъ якъын достунъ башкъаларгъа къошулып кульсе джанынъ ямап агъыра экен. Я о еринден туруп: «Сиз, урметли Татьяна Яковлевна, Селяметке чокъ саташманъыз. Бизим онынънен гъаает алидженап арзумыз бар — Алтайгъа, къыртыш ерлерини менимсемеге кетеджекмиз, «Аттестат»ларымызны алдыкъмы, эки айдан ёлгъа чыкъаджакъмыз», десе олмаймы? О шакъылдап-вакъылдап куле.

— Мен энди ишлейджегим,— къатнен кестирдим оджапченнинъ козьлерини тикилип.— Къайда олса да чалышаджакъым. Мен къардашларымны бакъмакъ, окъутмакъ кереким.

Татьяна Яковлевна козьлерини четке алып къачты.

— Отур Таймазов — деди яваштан. Сонъра тантаналы акъшамны пасыл кечиреджегимиз акъкъында айтты.

— Бираз пара йыгъмакъ керек. Директорымыз стол донатмагъа рухсет берди. Бу месъул ишни Одед Кайракъовкъа авале этемиз. Айды барынъыз, сиз энди бошсынъыз.

Балалар чивильдешип, ралелерининъ къапакъларыны такъырдатып, ерлеринден турдылар. Къызлар Татьяна Яковлевнаны сарып алдылар. Базы балалар, адети узре, гизли папирос ичильген ерге аякъёл бетке кеттилер.

— Селямет, юр бизнен!— давет этти огде кетейткѡан Овед.— Эки шише «Портвейн»имиз бар, имтианлар биткенини ювармыз.

— Ёкъ, мен эвге къайтмакъ кереким.

— Ярым сааттен къайтарсынъ. Бир шей олмаз.

— Ярым саат манъа... Мен даа отъмекке бараджакъым. Невбетни озюнь билесинъ.

— А, яхшы айса, бар. Акъчаны бугунъ береджексинъми, ярынмы?

— Мен келип оламам, имкяным ёкъ.

— Не айтасынъ шу, ахмакъ! Он йылда бойле танта на бир кере ола. Онъа бармамакъ мумкюнми?!

— Бильмейим, бакъармыз,— дедим де тез адымларнен кеттим. Насыл этесинъ де, бу къарны токъ, юзю табакъ киби, къыйынлыкъ не экенини тюшюнде биле корьмеген балагъа, эвде олдыгъы, отъмек парасы къалгъаныны анълатырсынъ. Анамнынъ айлыкъ аладжакъ кунюне исе даа беш кунъ бар. Ёкъ, бир акъшамда анамынъ беш-он кунъ чалышкъан парасыны савурмагъа менде имкян ёкъ. Тантаналы акъшамсыз да кунюм кечер. Оль-мем.

Анам эвде экен. Бираз алсызлангъан, баш эким эр-тедже къайтмагъа рухсет берген. Энвер юкълай. Янын-да эки оба китап. Ярын имтианы бар. Онынъ «беш» аладжакъына эминим, о меним киби «учъ»лерни тизнштirmeй. Башлы бала. Догърусыны айтсам, бойле къардашым олгъанындан гъурурланам. Умумен мен бутюн къардашларымны седем, оларнынъ турмуш-юришинен акъыл-идракиннен гъурурланам. Султанне — ири къара козьлю, сачлары алтын тюсю, бедени беяз, инджечик, кирпичлерни къюю, узун-узун. Бу къыз пек дюльбер оладжакъ. Дюльберлер ахмакъча олалар, деген лаф бар. Лякин Султанне ойлелеринден дегиль. Я Иса? Челик прадели, алчакъгонъюлли, джюмерт, инсанпервер бала. Акъикъатсызлыкъ корьдими — уджюмге ташланыр. Кичкенелерни хорлагъан балаларнен котеклешип къач ке-

релер агъзы-бурну къан олып кельгенининъ эсабы ёкъ.

Азбар къапысы огюнден велосипед чанъынынъ сеси эшитильди.

— Селямет, бар, балам, бакъ, бирев кельди, гъалиба,— деди анам.

Чыкътым. Одед кельген. Яп-янъы, мавы-къаралы, никели ялтырап тургъан, бутюн районда екяне, Чехословакияда ишленильген велосипедининъ эгерине тирсегини тиреп тура.

— Э, хош-сефа кельдинъ. Не киребермейсинъ, ёкъ-са копектен къоркъасынъмы?

Одед чокъ да шакъадан анълагъан адам дегиль.

— Яхшы да кирмегеним! Сиз копек алдынъызмы ёкъса?

— Копекни зенгинлер туталар достум. Байлыгъыны къорумакъ ичюн. Бизим немизни аладжакъ о къырсыз? Тешик къопкъамызнен сыныкъ балтамызнымы?

— Айды етер. Бизнен нафле бармадынъ: бирер кебаб алып кельдик, экишер стакан шарап патлаттыкъ,— о баягъы тюртип чыккъан къурсагъыны сыйпады,— нек гузель олды.

— Сиз кебаб чайнагъан маальде мен отъмек тюкяны огюнде невбетте тура эдим...

Шу арада анамнынъ сеси эшитильди:

— Селяме-ет, ким кельген экен?

— Меним бу, мен,— деди Одед.

— Одед?! Я не кирмейсинъ, огълум. Кир даа...

— Юр,— дедим мен, ёл къапыгъа догърулып. Велосипедини етеклеп Одед артымдан кирди. Анам озюне азырлагъан къара чайдан бизге де тёлти.

— Балларым, сизде бугунъ улу кунъ,— деди о янчыгъымызгъа отурып.— Сиз энди буюк омюрге адым атаджакъсынъыз. Чешит зенаат саиплери оладжакъсынъыз. Лякин адамны, адам эткен булар дегиль, адамны адам эткен инсаниетликтир. Сиз буны асыл унутманъыз,

огъулларым. Илери де достлугъынъызны девам этинъ-из, агъа-къардаш киби олунъыз.

Одед индемеден башыны салындырып фышылдап чай ичмекте эди. Онынъ юзюнден шойле сёзлер айтмакъ истегени корюнип тура эди: «Э-э, быракъсанъыз шуны, тойдыкъ бу лафлардан! Даа бир-эки сёз айтсанъыз ба-на ичкен шарабымнынъ сонъки кейфи даркъап кетеджек. Эйиси, индемеден чайымызны ичейик!»

— Айдынъыз, мен сизинъ лафынъызгъа кедер этмейим,— деп, апам еринден турды, башыны сыкътырып явлыкънен багълады, бабамдан къалмыш эски пальтоны алды да чыккып кетти.

— Сонъ, акъча таптынъмы?— чевирильдди манъа Одед апамнынъ артындан.

— Насыл акъча?

— Тьфу, не худжур, адамсынъ сен, Селямет! Сагълыкълашув акъшамынынъ акъчасы даа шу! Даа насыл акъча олсун?!

— Мен санъа ачыкъ-айдын айтмадыммы: бармай-джагъым, деп?! О парагъа биз учъ кунъ яшаймыз...

Эвнинъ кошесинден насылдыр бир шытырды эшитилди. Чевирилип етиштирмедим, Энвернинъ давушы чыккыты.

— Агъа, Одед агъа кельдими? Одед агъа, яхшысынъызмы, юкъу арасы мен сизни таңымагъаным...

— А-а, Энвер, яхшысынъмы? Аля даа ятасынъмы? Мен энди сен къызларнынъ акъкъында келип юредирсинъ беллей эдим. Сен исе...

Одед, озъ-озюнинъ шакъасындан гъает мемнион шакъылдап кульди...

— Бу ишан шимди, Одед агъа, сизден башкъа кимсе япмайдыр,— джевапланды Энвер.

Одед бир ачувланаджакъ киби корюнди, амма озюни тутты, кене шакъылдап кульди. Лякин Энвернинъ айткъаны кейфине ятмагъаны корюнип тура эди.

— Оны Энвер, коресинъми, эр кес япып оламай. Сен

юзюм салкымына стип оламагъан тилькиге бенъзейсинъ.

— Озюнъизге аш олсун, Одед агъа. Эр шейнинъ озъ вакъты бар...

— А-а, шай десе... Алла кысмет этсин...— Одеднинъ бу сёзлеринде: «Сен ольгендже кыыз не экенини бильмезсинъ амма...», деген мана бар эди.

Пияламны къонагъа кююп, еринден турдым.

— Одед, достум, анълаштыкъ. Сорасалар, Селямет хасталангъан экен, келип оламайджакъ, дерсинъ.

Одед де еринден секирип турды.

— Анълайым. Селямет вазиятинъ...

— Агъа,— деп сёзюмизни больди яткъан еринден Энвер.

Мен онъа бакътым.

— Якъынджа кельсе, агъа. Санъа сёзюм бар.

— Айт, динълейим,— дедим мен къардашымнынъ тешиги огюне чёкип.

— Агъа, мен уяныкъ эдим, бутюн лафынъызны эшиттим... Сен не ичюн сагълыкълашув акъшамына бармагъа истемейсинъ?

— Я сен озюнъ бутюн лафынъызны эшиттим, деп турасынъ да! Демек себебини де эшитмек борджлы эдинъ...

— Эшиттим, агъа,— Энвер элини ястыгъы астына тыкъты, насылдыр кягъыт чыкъарды.— Бугунъ мынавы шей кельди. Бар, парасыны ал да, тантаналы акъшамынъызгъа бар.

Мен Энвер узаткъан кягъытны алып бакътым. «Э. Таймазовкъа, Адреси... 36 руб. 47 капик».

— Я бу насыл пара?

— «Ферганская правда» газетасында басылгъан хабарим ичюн кельген гонорар. Анавы фурун меселеси боюнджа. Озюнъ айткъан эдинъ де шу пара кельсе кебаб пиширмиз, деп.

— Ойле де япармыз даа... Барем эпимиз тоярмыз.

— Ёкъ, агъа. Сен адден зияде къачырасынъ. Биз бу-

гунь эт ашамасакъ да кунюмиз кечер. Ольмемиз. Лякин Оded агъа айткъан акъшам — сенинъ омюринъде бир кере оладжакъ. Онъа бармасанъ олмаз. Сонъундан озъ-озюнъни лянетлерсинъ...

— Сиз анда даа чокъ фысылдашаджакъсынъызмы шу?— деди Оded.

— Оded агъа,— къатнен деди Энвер,— агъамнен барып мына бу параны алынъыз да шу акъшам меселесини чезинъиз...

— Насыл пара экен о?

— А, шай, бир тувгъанымыздан кельген. Вакътында ёллагъан, гъарип.

— Пек гузель. Кеттик, Селямет!

— Кетсек кетейик даа,— дедим мен артыкъ тирельмеге себеп олмагъаныдан.

— Огъурлар олсун!— деди Энвер.

Мен чешит ренкли велосипеднинъ артына отурдым. Оded педаллерге басты, почта бетке учып кеттик... Иште, шу акъшамда иштирак этмек манъа да насип экен...

ЭЛЬВИДА, ТУВГЪАН МЕКТЕБИМІ

Бир-бирине тирельген столлар устюне газета тешельген. Софрада помидор, хияр, согъан, пенир, колбаса, салат, дёрт-беш шише «Шампанское» бильмем даа нелер... Эпимиз аякъ устюнде турамыз: эллеримизде толдурылгъан къаделер. Директорымыз сёз айта. Мен оны дикъ-къатнен динълемеге тырышам, лякин къулагъыма бир сёз биле кирмей. Башым бом-бош. Юрегимде насылдыр бир агъры. Омюримизде олып кечкен денъиншювнинъ асыл манасыны мен энди анълап башладым. Мектепнен, оджаларымызнен диерлик он йыл ян-янаша отургъан, ойнагъан, кульген, кяде бир котеклешип алгъан сыныф-дашларымызнен сагълыкълашаытырмыз. Эр кеснинъ

озь ёлу, озь талийн бар: бири институткѡа кетеджек, дигери техникумгѡа... Сыныфымыз дарма-дагъын оладжакъ. Биз бир даа, мына бойле, эпимиз бир ерге асыл топлашып олмамыз. Бу сонъки кере. Сагъ ол, Овед. Сюйреп олса да алып кельдинъ мени. Яхшы яптынъ. Ёкъсам буюк бир ахмакълыкъ янаджакъ экеним... Сен де сагъ ол, азиз къардашым Энвер...

Мен яваштан чевреге бакъам. Табакъ юзьлю Овед энди стаканыны бошаткъан, кимсе дикъкъат этмегенинден файдаланып экинджисини толдурмакънен мешгъуль. Куле, хошлана... не ичюн хошланмасын? Аркъасы къалын: бабасы район финанс болюгининъ башлыгъы. Екъне огълу ичюн джапы къурбан. Аनावы колбас, пенирлерини о тапып ёллагъан, «менден бахшыш», деген.

Сыныф башы козлюкли Вера Арепина элине къаде дегиль, помидор туткъан. Эли къалтырай, гъаает эеджанлангъаны бес-белли. Бельки де директорнынъ сёзлери тесир эткендир, ана-мына агълайджагъым, деп тура.

Зенне Адылованынъ элинде бир шей ёкъ, тырнакъларыны ойле бир дикъкъатнен тешкере ки, дерсинъ оларынъ устюне бир гъаает меракълы сёзлер язылгъан.

Булат, Лена, Геннадий... Башларыны салындыргъанлар.

Татьяна Яковлевнанынъ агъзы алтын тиш толу экен, энди абайлагъаным, бакъса сен! Прожектордай балкъылдай...

Директорымыз эп сёзлей. Пек самимий, сыджакъ бабалыкъ севгисинен ашлангъан сёзлер айта. Сагъ олунъ, азиз директорымыз. Биз сизни урьмет эте эдик. Лякин пек къоркъа да эдик, онынъ ичюн сизге «Аракчеев» лагъабыны къойгъан эдик. Сиз башсызлыкъкъа асыл ёл къоймай эдинъиз. Энди анъладым: сиз бизим ичюн тырыша эдинъиз: окъусынлар, адам олсунлар, дсп. Билем, бугунъ бизнен сагълыкълашмакъ сизге енгиль олмаса керек: сыныфымызда сизинъ де огълунъыз окъуй эди. Сагъ олса, о да шимди бизим арамызда отурыз эди...

Карим, гъарип, секизинджи сыныфта экенимизде эляк олды. Къазагъа огърады. О меним энъ якъын достум эди, Карим... Карим, афу эт мени, достум, тирилигим ичюн, сен тирн олып, экевимиз яры джан олгъан олсакъ да разы олур эдим... Энвер киби... Бабанъ онъа чокъ яхшылыкълар япты, ольгендже унутмамыз... Сагъ олунъ...

Ната директорымызынъ янчыгъында отура. Янында бабасы, Аристарх Петрович, район халкъ маарифи болугининъ мудирн. Ната, кулюмсиреп, бабасына бир шейлер айта. О да кулюмсирей. Ната... Ната... О бугунъ узун, алды бираз ачыкъ, беяз антер кийген, орюльмеген сачлары елькеси устуне дагъылгъан. Электрик чыракъларынынъ ярыгъында алтын киби балкъылдайлар... Ната... Сыныфымызда... ёкъ... мектебимизде сенден дюльбер къыз ёкъ. Мектеп не, районда, областта, мемлекетте бутюн дюньяда сенден гузели олмаса керек! Ната... Адынъ да озюнъ киби гузель... Ната... Эгер мен сени не къадар севгенимни билъсенъ эди! Не япар эдинъ, аджеба? Кулерми эдинъ? Ёкъса: «Къырымскъа кунешке сева олгъан, бакъынъыз сиз!»— деп мыскыллар эдинъми? Не япар эдинъ, билъмейим, лякин сырымны ачмагъаным — меним файдама олгъаныны дуям. Сен мени кульмейсинъ де, къувмайсынъ да. Яхшы, аддий дост киби къабул этесинъ. Бунъа да шукюр...

Ната меним бакъкъанымны сезди, гъалиба, юзюни меним тарафкъа чевирди, козьлерини йиридже ачты (онынъ шай адети бар), башыны бир силъкитип, козьлерине тюшкен сачларыны арткъа атты. Мен тез-тез четке чевирильдим... Ната... Онынъ алтын сачларындан эр даим мелевше къокъусы келе...

Анълагъанымна коре, мен Натаны бугунъ сонъки кере корем: ярын о Ташкентке кете, медицина институтына кирмеге. Августкъадже анда турып имтианларгъа азырланаджакъ эмиш. Эх дюнья, дюнья, шу къызгъа бугунъ, ич олмадым, бир-эки сёз айтып олсам — менден бахтлы

адам олмаз эди. Лякин онынъ чевресинде топлангъанлар чокъ олурлар: достлары, Одед киби айдутлар, даа бильмейим кимлер!.. Ондаи гъайры бабасы да мында. Ёкъ, ёкъ, энъ эйиси мен мында кельмегейдим: бойле азапланып отурмадан, раат-раат ятар, юкълар эдим.

— Сиз бугунъ омюринъизде буюк бир финишке етишип кельдинъыз. Лякин сизинъ эсас ёлунъыз даа огде. Бу финиш янъы омюрге старттыр...

Бу кимининъ сёзлери я? Насыл финиш? Насыл старт? Шашмалап, чевреге бакъам. А-а, мен къаерде экенимин о къадарлыкъ унуткъаным ки директорымыз нуткъыны битиргенини сезмей къалгъаным. Балалар: «Ур-ра!»— деп багъырдылар. Радиола марш чала башлады. Къаделерининъ джангъырдаву эшитилди.

— Тебриклеим, Таймазов!

Татьяна Яковлевна. Агъызындаки алтын тишлери бир сырагъа тизилген кунеш киби парылдайлар. Элинде шампан шарабы толу къаде.

— Сагъ олунъыз,— къызарып-бозарып къадемни ко-терем. Оджапче, костергич пармагъыны биз этип, саллай-саллай манъа бир шейлер айта, кулюмспрейей. Мен де баш саллайым, кулюмспрейим, лякин къулагъыма бир шей кирмей. Ннает оджапче янымдан кете, шукюрлер олсун. Мен кокюс кечирем, явлыгъымы чыкъарып юзюмни, бойшумны сюртем. Кольмегимининъ арты шырсув тер. Бу неден экен, аджеба?

Радиола вальс чала. Яшлар ве къызлар айланып башлайлар. Мени де кимдир элимден тарта. Вальс дегенини кореджек козюм ёкъ, амма не чаре?.. Янымдан Одед фырланып кече. Къызаргъан, манълайында тер тамчылары. Тирсегинен аселет къабыргъама тюртюп кечти. Қозъ къымды. Ничюндир шимди оны ураджагъым кельди. Лякин озюмни туттым...

— Олян, Таймазов, санъа не ола шу?

А-а, бу меннен ойнагъан Зенне ханым Адылова экен дел

— Селям алейкум, яхшысынъызмы? Не дединъиз шу, анъламадым?

— Сагъырсынъмы шу?

«Сагъыр дегиль, кёр олгъайдым. Натанынъ индже белини къатты къуджакълагъан Оdedнинъ юньли къолларыны корьгенджэ, ольгейдим. Ах, сени пезевенк! Даа козь къыма, къыма да, Натаны балалар итеген киби этип, кокюсине баса!

— Санъа не олды шу, олян?

— Юкъум келе, Зение, юкъум, анълайсынъмы?..

Кок сим-сия. Йылдызлар, алтын парчачыкълары киби, парылдайлар, истесенъ узан да узъ ал, мына мен, деп туралар. Къаердедир бульбуль оте. Бакъалар вакъылдайлар. Даа кечъ дегиль. Кинотеатр тарафындан музыка эшитиле. Демек, даа саат он олгъаны ёкъ. Манъа исе бу акъшам — мектепдашларымнен ведалашув акъшамынынъ эки сааты бир омюр узунлугъында олып корюнди. Эльвида, мектебим, эльвида, Ната, севимлим!

ЭЛЬВИДА СЕВГИМ ЭЛЬВИДА, АРЗУМ!

Саат онбирини кече. Мен почта огюнде турам. Беклейим. Оdedни. Онынънен бу ерде бугунъ он бучукъта корюшмеге анълашкъан эдик. Ярым саат ола, бу пезевенк аля даа ёкъ. Айлакъ шашыргъан. Мектепке даима кеч келе тургъан. Топлашувгъа да, той-дюгюнге де. Дюнъя япса, къасыры ёкъ, озюни сыкъмаз! Онынъ ичюнде, чапчакъ киби олса керек. Бети менимкинден эки кере буюктир. Янакълары артындан бакъкъанда биле корюнелер, елькесине асылып тюшеджеклер тезден. Оded аман-аман докъсан килодыр. Он еди яшлы йигит — докъсан кило. Беш-он йылдан не олур экен онынъ алы? Шимди футбол ойнагъанда, онынъ янына бармагъа эрким де джессарет эте къоймай: чюнки о бир чапса паро-

воз киби кете, оны токътатмакънынъ чареси ёкъ, урар, йыкъар, кечер-кетер. Юмрукълары да бала башы — бала башы киби. Бир урса балабан адамны тыгъырландыра биле. Бир кере биз онынънен ойле бир запартагъа огърагъан эдик. Кабловскаягъа клубкъа танцагъа бардыкъ. Одеднинъ репкли велосипедине. Танца башламаздан эвель, достум мени демирёл станциясы янындаки ешилъ бояннен боялгъан тахта эвчикке алып кирди: «Юр, танцагъа азачыкъ котеринки рухта бармакъ яхшы ола». Бу меним танцагъа биринджи кере барувым эди. Утанам, эеджанланам. Одед нсе энди мында бинъ кере кельгендир. Айткъанына коре, мында къадынлардан таныш да тапкъан: «Мына корерсинъ, мен бугунъ де бир данесини илерим, чокътан козь-къаш этип юрген сойчыгъы бар».

Дейджегим, анавы эвчикке кирдик. Одед мында озь адамы экен: атта ки велисепедини ичери сюйреп кирди. «Станцияда чешит тюрлю адамлар бралкъылашып юрелер, илип кетселер, бар къыдыр!» Эвчик ичинде узун мыйыкълы бир эрмени чапчакънен кетирильген юзюм шарабы сата экен.

— О-о, Одед пельван кельген! Хош-сефа кельдинъиз, огълум!— деп багъырды эрмени бизни корьгенинен.

— Кельдим, кельдим, Саркисьян,— джевапланды Одед.— Къана, достум, бизге бир графинчик толдурчы. Къапмагъа да бир шейлер бер.

— Джанымнен, Одед огълум, Сизинъ киби мусafirлер ичюн аселет тазе хыяр, помидор сакълы тутам. Пенир де бар. Эрмени пенيري —«Къара чанах».

— Машалла, Саркисьян. «Къара чанах»къа къара отъмек яраша, шай дегильми?

— О да бар, огълум. Бир дакъкъа сабыр этинъиз.

Акъикъатен, бир дакъкъа кечер-кечмез столымыз устуне бир графин «Мускат» шарабы, бир тарелка догъралгъан хыяр, помидор, пенир келип къонды. Шарапны Саркисьян озю стаканларгъа текти.

— Буюрынъыз, мусафирлер, сизинъ сагълыгъынъыз ичюн мен де элли граммчыкъ патлатырым.

— Не, элли грамм? Толдур стаканны, парасы менден!

— Ёкъ, ёкъ, Одед огълум, шарап саткъан адам — грамм биле ичмемели. Ёкъсам онынъ алы фена олур. Ойле союны тезден чапчакъ ичинден тутып чыкъарырлар. Пара меселесине кельсек — раатсызланманъыз, сиз меним мусафиримсинъыз. Ич, аша кейфленинъиз...

— Яша, Саркисьян, адам оладжагъынъа энди инанам. Корюнип тура.

Сатыджы тос-томалакъ юзюни бурюштирип кульди, шарт-шарт эллеринен балдырларына урды. Дерсинъ, Одед ойле бир кулюнчли шей айтты ки, онъа кульмеген олюп къаладжакъ. Лякин Саркисьян озю кульсе де козьлери кульмей эди...

Одед мени чокъ зорлады, сёгюнди, мыскыллады, амма бир стакандан гъайры ичмедим. Достум графинни бир озю бошатты. Кеткенде Саркисьянгъа акъча да бермедим. Тешекюр ерине сатыджынынъ таз башыны сыйпады да: «Ольме, Саркисьян, яшайбер»,— деди. Саркисьян да башыны саллады.

Анда нелер олгъаныны тefsилятлы суретте айтып отурмасам да олур, беллейим. Сарушлангъан Одед эр кеске атылды; къашанды, ахыр сонъу анавы онъа къашкозь этип юрген къызы Риманы тышкъа суйредим. О кетмедим. Ачувлангъан Одед онынъ юзюне шамарнен урды. Бир-эки ерли йигитлер: «Сен не япасынъ шу?»— деген киби олгъан эди, бирисининъ къурсагъына тепменен урды, экинчисининъ урып, бурнуны къанатты. Велосипедни (мен оны энди эрмени будкасындан барып алып кельген эдим) бир танышымнынъ къолуна туттырып Одедининъ танца азбарындан суйреклеп алып чыкып кеттим. Бираз юрген сонъ банаки танышым артымыздан етишип кельди. «Тездже кетинъиз, сизлерни ураджакъ оларар!»— деди. Лякин насыл этерсинъ де Одедны ич-

сан киби алып кетерсинь? О юрип де оламай. Бир элимнен Одедни чеккелсейим, экинджисинен велосипедни итеп кетем. Мына, Буюк Фергъана каналынынъ копюринден кечтик (о посёлканынъ джыварында), къаранлыкъ ёлгъа чыкътыкъ. Эки-учъ дакъкъа кетер-кетмез огюмизде къаралтылар пейда олдулар. Олар сес-солукъ чыкъармайлар. Бизни беклегенлерини дуйдым. Не япайым? Одедни тюрттим. Бир шейнен алып береджеги ёкъ. Аякъ устюнде юкълагъан ат киби, фышылдай. Бир шейлер мыдырдана.

— Эй,— деди огюмиздеки къаралтылардан бири,— шишманынъ досту, сен четке чыкъ, сешсен ишимиз ёкъ, деф ол!

О сёзлеген арада мен велосипеднинъ рамасына пекитилген насосны сувурып алдым. Велосипедни бар кучюмнен огге, анавыларнынъ устюне итеп йибердим. Одедни сильктим.

— А?— деди о аля даа озюне кельмеден. Лякин энди меним онъа джевап бермеге вакътим къалмагъан эди. Насоснен огюмде пейда олгъаныны урмагъа тырыштым. Мени сарып алдылар, насоснен саллаштыра бердим. Бир-эки юмрукъ ашадым атта йыкъылдым. Амма тез туруп етиштирдим. Лякин энди талгъан эдим. Одед пейда олды. Кейфи даркъагъан: «Ыйкъ! Ыйкъ!»— деп сагъ-гъа-солгъа юмрукъ саллаи башлады.

— Оляи, сагъсынъмы, манъа даяи!— деп кениш омузыны тутты.— Бакъ, артымдан урмасынлар! Ыйкъ! Алдынъмы?! Кель, келе бер, Ыйкъ!

Юмрукъ ашагъан, ерге тыгъырланды. Одеднинъ артындаи кельгенининъ башына насоснен мен салладым.

— Ах аначыгъым!— деди бири. Сесинден таныдым. О деми манъа, мындан кет, достунъны быракъ, деген къарамаи эди. Онынъ элинде ташы бар экен, онынънен меним манълайыма урды. Артыкъ даянып оламадым, огге атылдым, къаралтыны тептим, амма шу анде козьлерим огюне къаранлыкъ чёкти...

Сонъундан, бильгениме коре, Одед посёлка балаларыны меним якъыныма къоймагъан. Бабасындан къалмыш арбий къушагъыны чыкъарып, фырландыра берген, кимсени якъын кетиртмеген. Лякин, бу ал, эльбет чокъкъа созулмаз эди. Бахтымызгъа Каттаёл тарафтан бир машина кельген, анда Оdedни таныгъан адамлар бар экенлер. Вазнет дентышкепинен посёлка йнгитлери сыптырылалар. Бир еримиз сынмай, къопмай эвге къайтыкъ. Эльбет, мен буюк къараманлыкъ эткеним ёкъ, бир-экисини урдым, сонъра озюм нокаут олдым. Оded экинджи куню манъа: «Сен нафле котек башлагъансынъ. Олар манъа тиймеге джесарет эталмаз эдилер», деди. Мен не дейджегимни бильмедим. Бутюн алекет онынъ ичюн олды. Олгъан шей олып кечти, лякин бакъ шимди, не дей? Меним юрегимде насылдыр бир агъры къалды...

Саат он эки олды. Оded паша аля даа ёкъ. О къадар урьметсизлик оладыр даа: бир бучукъ саат беклеттирди! Почтагъа кирип, Оdedлернинъ эвине телефон эттим. Трубканы анасы алды.

— Аллё, ким бу? А-а, сенсинъми, Селямет? Селям, селям... Не демек истейсинъ? Почта огюнде беклегенинъ не я оны? Сен, балам, меним огълумны баштан чыкъарма: онъа Алтай-палтайынъ керекмей къыртышны укъмет онынъсыз да менимсер. Оded келеджегини тюшюнемек керек, бабасы сагъ экенде окъусын, алим олсун. Тюневин акъшамки поезднен Ташкентке кетти. САГУ-гъа киреджек, юридик факультетине. Барем адам олур. Ана шай. Биревлерге акъыл огретмекни севмейим — эр къой озь баджагъынен асыла — лякин санъа бир айтаджагъым бар, бала, даа вакъты олгъанда акъылынынъ башынъа топла. Алтай-палтай меселесини четке джыйыштырып къой да, келеджегининъ тюшюн. Ананъ къайда бакъа шу?

— Багъышланъыз, анам чалыша, мен исе келеджекни тюшюнгеним ичюн Алтайгъа кетмекни истейим. Мен

озь сёзонде турмагъа бильген адамым. Озь менфаатымны козьлеп даима озюмни чалылар арасына урмагъа даа огренгеним ёкъ.

— Эй бала, бунен не демек истейсинъ?

— Эшиткенинъизни,—телефон трубкасыны ерине къоюп, тышары чыкътым. Кокте парылдагъан, козь къамаштырыджы кунеш, козюме къап-къара олып корюнди. Демек, Одет достум арзу-истеклеримизни саткъан, антенимизни унуткъан, достуны алдаткъан. Достуны? О озю асыл мени, «дост», деп саямы эди, аджеба? Эр бир адымында, эр бир арекетинде, манъа юкъарыдан бакъмаймы эди? Айтмаса да, мени нч бир вакъыт озюне тенъ саймай эди. Мен буны энди анъладым. Ойле адамынъ адыны эм юрегимден, эм мийимден юлкып чыкъарып атарым. Эльвида, дост олмагъан достум!

Райком комсомол секретарынынъ къабулханесинде менден гъайры учь адам отура. Мен де отурам. Пенджере огюндеки гъырчылдавукъ скемледе. Беклейим. Азбарда, джарты «Москвич» автомобилли талдасында кучючик, арыкъ копечик ята. Ачыкъ агъызындан къып-къызыл тили салпырагъан, сюлекейи акъа. О, беш-алты адым о якъта къысмет араштырып юрген сут киби безь, тавукъларны козете. Кунеш ойле къыздырмаса оларны бир ушкютер эди, амма... сыджакъ. Эйиси салкъында яткъаны. Копечик агъызыны буюк ачып эснеди, башыны ог аякъларына къоюп, козьлерини юмды. Ач къарным — тынч къулагъым.

— Сиз секретарны беклейсинъизми?

— Э... эбет... секретарны.

— Киринъиз, ёкъсам о тезден ашкъа кетеджек.

Кабинетте, ешилъ ортюлю стол башында узун бойлу, чантыр бир къыз отура. Секретарь. Олада ондан гъайры даа эки адам бар. Ярдымджылары олса керек.

— Отурынъыз.

Отурам. Ве шу ан къурсагъым бурып агъырып башлагъаныны сезем. Ана санъа беля! Бу етишмеген эди

шимди. Секретарьнынъ юзюне тиклем. Онынъ манълайы, козылерининъ тюллери сарымтыл, ченгеси исе ешилдыже тюсте. «Бу кыыз боялымы, не мараз, шу?»

— Динлеймиз,— дей секретарь.— Не ишинъиз бар?

— Мен орта мектепни битирдим. Алтайгъа кетmekни, кыртыш ерлерни менимсемекни истейим. Ёлланма сорап кельдим.

Секретарь бир къач дакъкъа индемей, манъа шексинип бакъып отурды. Сонъра индже пармакъларынен огюнде папканы чертип, кулюмспреди.

— Истегинъ пек гузель,— деди о.— Лякин бизде Алтайгъа ёлланма ёкъ. Алтай дегиль, умумен кыртышкъа ёлланма деген шей ёкъ. Тек бир Янъы-Ер шесэрининъ къуруджылыгына бар, Мырзачёльге...

— Ёкъ, мен Алтайгъа, кыртышкъа кетmekни истейим. Къач йылдан берли арзу эте эдим.

— Кетмеге пек истесенъ, Янъы-Ерининъ иеси бар? О да чёль о да кыртышта. Эм романтикасы бар, эм къазанчы...— лафкъа отургъанлардан бири къошулды.— Ондан гъайры, пек узакъ да дегиль. Истегенде, сагъынгъанда эвге келип де кетмек мумкюн.

Мен индемедим.

— Сенинъ учь къардашынъ бар, шаймы?— деди секретарь, пармагынен огюндеки папканы чертmekни девам этип. Мен баш салладым, тааджи пленем: «Буны къайдан биле экен?» Лякин шу ан папканынъ четиндеки язувны коръдим: «Таймазов С. Пушкин адына орта мектепнинъ талебеси».

— Сен анленъизни ташлап кетсенъ, ананъа агъыр олур,— девам этти секретарь.— Не десенъ де: учь бала. Бириси де сакъат.

— Сен кетсенъ онынъ окъувына ким ярдым эте джек?— деди секретарьнынъ янындаки киши.

— Ондан гъайры эв къураджакъ олгъансынъыз. Сен кетсенъ бу иш де къалып кетеджек: къалгъан ишке къар ягъар, дейлер.

— Мен сенинъ еринъде олсам, йнгит,— девам эте секретаръ къыз.— Инке мында кирер эдим. Заводкъа. Истейсинъми нефть иштейиджи заводкъа ёлланма берейик?

Э-эх, бунъа не дерсинъ? Алтай, къыртыш романтикасы ерине манъа джарты бир район заводуны къудалыкъ этелер. Дерсинъ, озъ севимлим къалып кете де, мени башкъасына, расткельген, дюльбер, гузель, амма мен корьмеген-билъмеген, севмеген къызгъа эвлendirелер. Ал, отур, белъки вакъыты иле оны севип дэ башларсынъ, дейлер.

— Сонъ, разысынъмы?

— Я разы олмай не янайым? Не чарем бар?

Бинадан чыкъам. Элимде даа мерекени къурып етиштирмеген ёлланма. Дюнъасы козюме къаранлыкъ геджедай корюне. Сарушдайым. Кельген-кечкенге урунам, козьяшымны зорнеп тутам. Севимлимни гъайып эттим. Ерине дигерини алдым. Энди не олса олур. Арзусыз — къанатсыз къуш олмакътыр...

Эвге келип Одетен сатып алгъан гитараны азбаргъа алып чыкътым, бар кучюмнен саллап къайсы дирегине урдым. Гитара инълеп биле етиштиралмады, парча-кесек олды. Бутюн кесеклерини джыйып, оджакъкъа аттым, устюнден катран тёкип, якъып йнбердим. Эльвида, севимлим, эльвида арзум, эльвида саткъын достум Одет!

КЕНЕ ТАЛЕБЕЛИК

Баш язысыны козь корер, дегенлер. Мына, кене талебе олдым. Шегирт. Чилсигирини шегирти. Омюр билля талебеликтен чыкъмайджагъым, гъалиба. Комсомолнынъ ёлланмасыны косьтергенимнен, кадрлар болюгининъ башы: «Аризанъ къана»?— деди. Шу ерде отуртып яздырды, сонъра: «Ярын саат секизде цехте ол,— деди,—

тамир-механика цехине. Айды, огъурлы ёллар. Сен энди ишчилер сыныфына къошулдың». Мен индемедим, чевирилдым де чыкып кеттим. Мына, бугунь пльк кере завод гудогындаи уяндым. Саат еди. Анам оджакъ башында айлана. Сабалыкъ азырлай.

— Тез аша, балам, кечпкме. Маргъылан ташёлуна чыкъарсынъ. Анда ишчилер чайхана огюнде небетчи машинаны беклейлер. Узакъта яшагъанларны саба алып кете, акъшам алып къайта,— деди.

Еди бучукъта чайхане янына етип бардым. Едини къыркъ дакъкъа кочкенде, тёпеси брезентнен къапавлы ГАЗ-51 машинасы келип чыкъты. Отурдыкъ, кеттик. Мына энди тамир-механика цехининъ азбарында турам. Цех устасы (адыны даа бильмейим) ишчилерге бугуньки вазифелерини аягълата. Мен беклейим не иш берир экен, аджеба?!

— Кель, бу якъкъа,— деди уста ве менн, инает балабан дёрткоше демир плита янына алып барды.— Бу демир парчасы,— иляве этти сонъра,— холодильникнинъ бир къысымыдыр. Бунъа экиюз сексен эки дане кучюк трубачыкъ къурала. О трубалар эскирди, кесип атмакъ сырасы кельди. Амма оларнынъ сваркалы уджлары плита ичинде къалды. Сенинъ вазифенъ: чёкюч ве зубило-нен шу труба парчаларыны кесип чыкъармакътыр. Алетлер цехине бар, санъа керек алетлерни берсинлер. Чалыша башла. Яваш-яваш огренирсинъ чиленгирликни...

Шай деди уста чыкып кетти. Мен ишке кириштим. Эвде аз бучукъ, одыр-будыр ишлерни япып юрген адамым: къазманен, кетменнен ер къаза, чёкючнен мых къакъа тургъаным. Десене, шу джарты демир парчасындан чюрюген труба кесеклериини кесип тюшюралмам? Ана санъа иш! Ур, ур, чёкючни! Ах... Чёкюч зубило ерни пармагъыма тюшти... Тырнагъым шу ан сиярды. Анавы олмайджакъ тешиклернинъ энди едисини темизледим. Шай кетсе куньде бир кесек отъмек къазанып

олурыммы экен? Анам мени нафиле окъутып отургъан. Он яшындан мени бу ишке бермек керек эди. О заман бельки, бир шейлерге ярар эдим...

— Селям! Демек, берабер чалышаджакъмыз!

Башымны котерсем, къаршымда орта бойлу, кесментик огълан тура. Къара сач, къара къаш. Козылерни исе мас-мавы. Десене, бу дюнья дюльбери меним оджам, устазым оладжакъ? Менден учъ, дёрт яш буюкче олса керек.

— Отур, бу тешиклер санъа да етер, чёкючинъни ал да, темизлей бер,— дедим онъа.

— О-о,— деди огълан,— тилинъ де чевик экен. Айды, таныш олайыкъ. Адым Шакир. Фамилям — Бекиров.

— Чокъ гузель. Бахтлыым,— дедим, атеш киби янъган элимни устазыма узатаракъ. Шакир индемедди, тек бираз кулюмсиреди. Сонъра токарьлар цехи тарафкъа чапты. Беш-он дакъкъадаи тезьяда ишленген, четлерни ялт-ялт йылтырагъан агъыр демир парчасынен къайтты. О эки чети кесилъген колбаса кесегине бенъзей эди. Тёгериклиги де тыпкы аявы биз темизлейджек тешиклеринъ аджимни къадар. Шакир индемеден ерге чёкти, зубилоны къыялап сварка ямавына тиреди де, такъ-такъ-такъ, чёкючнен ура башлады. Бир-эки дакъкъада аявы ямавын кесип тюшюрди, сонъра «колбасаны» тешикке догъуртып чёкючнен бир ургъан эди — труба парчасы ерге тюшти.

— Мына шай чалышмакъ керек, йигит,— деди Шакир аселет къопайсырап.— Бакъ, огрен. Бойле шейлерни къокъламагъан чиленгир, чиленгир дегильдир. Догърумы, эфендим?

— Догъругъа ошай.

Бу Шакир деген огълан дызман балагъа ошай. Юрегиме хош кельди. О пейда олгъан сонъ атта пармагъымнынъ да агърысы явашлангъан киби кельди.

Мен ярамны багълап, элиме чёкючимни энди алгъан

эдим, бакъсам Шакир джебинден бир чифт брезент къолчакъ чыкъарды, мен тарафкъа фырлатты:

— Буларны кийип чалыш. Ёкъсам заводда аз чалыштынъ — инвалид пенсиянъ да шунъа коре олур. Айына отуз капик.

— Сагъ ол, Шакир, — дедим. Бу учъ сёз акъыкътны айтсам, юрегимден буюк самимиетликнен чыкъты. Мен энди биле эдим: ольсем де, йыкъылсам да манъа одельген ишни быракъмам, сонъуна чыкъарым. Эм заводда даа чокъ дост-эш, устаз арттыарым, бельким, озюмнинъ де биревлерге файдам тиер...

Кунъделик дефтеринден.

КЪАНЫМЫЗГЪА СИНЫГЕН О НЕФТЬ...

Июль 2. Термо-крекинг иншаатында ишледик. Бу ерде нефть собаларда къайнай, чешит химия махсулатлары айырылып чыкъа. Трубаларгъа ерлештирилген задвижкаларны — яни нефтьнинъ ёлуны япып-ачкъан, озюне хас аппаратларны тамирледик. Бу иншаатта чешит газлар — пропан, бутан ве дигерлери чокъ экен, сасыгъы лек ямап, амап-амап экинген борщнен сасыгъан йымырта къокъусына ошай. Уйлелик аш маалинде ашап оламадым. Къусарым, деп къоркътым. Шакир исе шакъа этип башлады: «Тарсыкъма, кой баласы, огренирсинъ, Сабанны ташлап ишчилер сафына къошулгъанлар илькиде шай къыйналар. Буны фельсепей тильде: «Психологиянынъ бозулувы, дейлер.» «Я озюнъ къайдан чыкътынъ, ёкъсам коктен эндипъми». «Мен де койлюм, амма имтианларны кечкеним чокътан», — деп кульди, Шакир.

Демек, мен де кечерим. Мытлакъ. Шакирнинъ менден неси арткъач?

Июль 10. Мени, Семён Михайлович Кариков деген, къарт чиленгирге шегирт пекиттилер. О единджи разряд саиби, яни озь ишининъ профессоры демек мумкюн. Мен оны Сёма эмдже деп чагъырам. Меним адым онъа къыйын келе экен, мен де сени «Семён», «Сёма» деп чагъырайым, деди. Адаш олайыкъ, деди. «Адаш олгъанымыз гузель амма, мен бабам къойгъан адымны джоймакъны истемейим», джевапландым мен. «Я не япсакъ экен?— тюшюнджеге далды къарт.— Сялис... Суляе...»— къарт шай да тапып айтып оламады адымны. «Селямет», текрарладым мен. «А, шай, Селямет»— кулды Семён эмдже.

О куноу къартнынъ ёлбашчылыгъы алтында учь дюймлыкъ задвижканы тамир эттим. Пресске къойып бакътыкъ. Къыркъ беш атмосфералыкъ тазыкъны ктерди. «Аферин, Сёма!»— деди къарт. «Селямет»,— деп къойдым мен. «Аферин, Селямет!»— текрарлады Сёма эмдже,— яхшы ишлединъ бугунъ. Бу задвижканы энъ месулнетли ерге, термо-крекингининъ машиналар болюгине ерлештиреджекмиз». «Сагъ олунъыз,— дедим мен.— Сиз манъа бугунъкидай ёл-ярыкъ косътерип турсанъыз, бутюн япкъан ишлеримни юректен чыкъарып япмагъа тырышырым. Сизни къызартмам»,— дедим.

1

Июнь 29. Бугунъ махсус ишчи кийими бердилер: брезент комбинезон ве аякъкъап кийип чыкъкъанымнен эр кес манъа: «А-а янъычыкъ, селям!»— деп башлады, Зытыма тис. Не мен «янъычыкъ» олип, завод конвейеринден тюшкен мотоциклетимни, яхуд алюминий къазаныммы?! Шукюрлер олсун, бу дюньягъа кельгениме энди баягъы олды. Заводкъа ишке кельгениме де ана-мына бир ай олаята. Баягъы шейлер огрендим, аз олса да теджрибе арттырдым. Инсан бир шейни анъла-маса, бильмесе о шей оны дешетлендире, я да тарсыкъ-тыра экен. Къадимий адам кунеш, яшин, атеш не экенини бильмегенинден, оларгъа алла къувети деп бакъкъан.

дуа окъугъан, табынгъан. Я завод инсан эли ве мийинен дюньягъа кельген шей де, я! Шай экен, онынъ бир де бир цехинде чалышып, дигер цехлеринде не япылгъаныны, онынъ вазифелерини бильмемек айыптыр. Чиленгирлик зенаатыма ант китапларнен бир сырада, завод китапханесинден умумен химия, нефтьчилик, ве, хусусан, нефть ишлейнджи заводлар акъкъында баягъы китап алдым. Яваш-яваш окъуп, эм разряд имтианына азырланарым эм бу бильгимни арттырырым.

Июль 30. Бугунъ термик истисалында форсункалары (олардан буннен къарышыкъ къатран фышкъырып чыкъа, собаларда яна) темизлеп, тамир эттик. Бу алетлерин аман-аман бир пармакъ къалынлыгъында къурум бийлеген. Биз оларны сюртин, саллдолнен графит къарыштырып майладыкъ, янъыдан ерли-ерине ерлештирдик. Акъшамгъа къадар Кариков къартнен экиниз негрлер киби къап-къара олып къалгъанмыз. Меним янъы комбинезонимнынъ Сёма эмдженинкинден фаркы ёкъ эди. Беллесем, энди манъа кимсе «янъычыкъ» демез. Къайтаджакъта душкъа кирдик. Къасырпен тенимни окъалагъанымны корьген Семён Михайлович мыйыкъ астындан кулюмсреди:

— Э, Селямет, чокъ зорланма огълум. Бу къаралыкъ бизим, нефтьчилерининъ теннине, къанына синъип кеткен шейдир. Онсыз олмай о. Шахтерларда олгъаны киби, бу да бизим зенаат тамгъамыздыр. Ондан утанмайлар, аксине — гъурурланалар.

А в г у с т 2 (базар куню).

Бугунъ де Исанен гуваляк ясадыкъ. Омон къартнынъ айткъаны догъру чыкты: азбар исары ичюн кетеджек эки тола ерине бир гуваляк ясаймыз. Демек, чокъча топракъ ишлетиле, азджа эмек масраф этиле. Бизге де кереги шу. Иса энди менден артта къалмай. Мен чалышмагъан кунълери исе, сабадан бир озю ишке янаша, экевимизининъ де «норма»мызны эда эте. Бу балагъа

шашып-шашып къалам: пек тирнекли, прадели, сабыр-лы. Қимерде бир гонъюлим бозулып, бир де бир шейге козюм батмаса, аман къардашымны хатырлайым: «Я бойле алда Иса не япар эди экен, аджеба? Эбет, къачмаз, устюн чыкъмагъа ынтылыр. Демек, мен де шай япмалым!»

Бир-бир бучукъ ай ичинде баягъы гуваляк якъанмыз. Он бинъге барса керек. О бир базар куню талакъа япмагъа къарарлаштырдыкъ. Талакъа: анам да, мен де айлыкъ алгъан кунюмизге расткеледжек. Омон къарт айткъан киби этеджекмиз: семиз къой этинден шорба, истегенлер ичюн учъ-дёрт шише ракъы, дёрт-беш пачка кок чай, отуз-къыркъ пите. Пителерни къомшуларымыз озълери пиширип береджеклер. Анам тапып кетирген онбеш кило богъдайны бугунъ акъшам Исанен дегирменге барып чекип келеджекмиз. Шу эв къуруджылыкъы иши чыкъкъанындан берли Иса эвельки къылыкъсызлыкъларыны бир тамам унутты. О бу ишке ойле алышты ки, корьген адам шашып къала. Дерсинъ, кичкене бир бабачыкъ. Э-э, несини айтасыз шу я: бизим пессилимиз умумен балалыкъ заманындан сефаланып оламады: балалыкътан догъру бабалыкъкъа адымлады, яни бабаларнынъ ерини тутты. Ойле вакъытлар олды ки, кулькю, шакъа, оюн не экенини унутты, бир тилим отъмек тапкъанда къардашларынынъ, къартанасы-къартбабасынынъ къурсагъыны тюшонди. Иште, Иса да оларнынъ биридир. Мен де.

Ш у к у н ю а к ъ ш а м.

Къышлакъ ёлу бойлап эшек кете. Онъа эки бала минген. Огдеки — меним, артта къардашым Иса. Кунеш энди-энди баткъан, лякин даа къаранлыкъ тюшкени ёкъ. Шу ёлдаки лаф манъа пек тесир этти, шунынъ ичюн оны олдугъы киби язып алдым.

Иса (мырылданып йыр айтып кете. Озю уйдургъанмы, Энверми — не мераз, пек худжур йыр):

Кельсе-кельсин, кельмесин,
Кетсе-кетсин, кельмесин,
Кеткен келир кельгенде,
Кетмеген кетер кеткенде.

Мен: Тынгъан-тынар тынгъандэ,
Агъзы талып, тойгъанда.

— Меним йырым не? Ёл узакъ, иш ёкъ, мотор (о яваштан табанынен эшекнинъ кърсагъына тюртти) яхшы ишлей. Шай экен, я йырламалы, я лаф этмели... Бакъ, насыл аджайып акъшам!..

— Э, сен энди шаир олып къалгъансынъ. Мен сени мытлакъ я физик, я да математик олур беллей эдим.

— Физиклерге лирика керек дегильми ёкъса? Физиклер де адам баласы

— Эбет. Ким ёкъ дей? Лякин шу саадаки зенаат санплерининъ тюшондже, ис-дуйгъулары да озьлерине коре ола. Беллессем олар ич бир вакъыт ай яхуд йыл-дызларгъа бакъып шиир окъумазлар. Чюнки олар айнынъ топрагъы, авасы насыл, олар насыл маддий кысымлардан ибаретлер, къачан асыл олгъанлар, дагъларнынъ, вадилернинъ адларыны, адлары о якъта турсун, аджымыны да атта ки сантиметри, миллиметрине къадар билелер. Ойле адамнынъ: «Ах, севгилим, кель шу бугунъ шу гузель ай шавлелери алтында корюшейик!»— дейджегине асыл акъылым етмей.

— Шай олса, шайдыр. Лякин зенаатына бакъмадан инсан эвеля инсандыр. Демек бутюн инсаний ис-дуйгъулар, тюшонджелер, арзу-истеклер онъа хастыр. Умумен мен шимди, агъа, адамлар акъкъында чокъ тюшонем. Баыда ошлу бир фикирлер келе башыма...

— Демесе? Неси ошлу экен о адамларнынъ я?

— Мына бакъ. Сен эгерге багълагъан торбачыкъта онбеш кило богъдай бар. О я Озъбекстанда етиштирилген, я да Украинадан кельген. Оны анда биревлер сачкъан, суваргъан, берекетини джыйгъан; онынъ да бир

парчасы онбеш килосы, бизим элимизге келип тюшкен. Биз оны шимди дегирменде чекермиз, сонъра пите пиширермиз, оны исе талакъагъа кельгенлер ашап, бизге дивар къурмагъа ярдым этерлер. Демек, анавы богъдай осьтюрген адамларнынъ — биз оларнынъ адларыны биле билъмесек де — эмеги нафиле кетмеген, дигер бир инсаннынъ яшайышына тесир косъгерген, омюр узаткъан. Шай экен, дюньядаки эр инсан бири-биринен багълы; яхшылыкъ япса да, яманлыкъ япса да. Дигерлерге тесирри ола экен. Мен яхшылыкънынъ узюльмез девами олмасыны истейим.

— Э, кадам, я буны ким истемей дейсинъ?!

— Занымджа, эр кеснинъ инети бу. Ойле олгъан сонъ, демек, эр кес бир яхшылыкъ, бир яхшы иш япмагъа ынтылмалы. О заман адамларгъа чокъча яхшылыкъ тиер эди.

— Яхшылыкънынъ не экенини эр кес анъламакъ керек. Озюнь билесинъ дюньягъа бир пис адам кельди, Гитлер. О озюне беъзер махлюкъларны топлап партия тизди, немсе халкъынынъ мийини айландырды, баскъынджылыккъа давет этти, чешит мемлекетлерни забт этти, урып-йыкъты, сонъра бизге келип янашты. Онынъ яманлыкълары иидже миллион халкъка тийди, иидже адамны гъайып этти. Мына биз де, аля бугунъ, о яманлыкъларнынъ беясыны чекемиз. Мына бу, торбачыкъ-такан богъдайнынъ, бир пуд-эки пуд дегиль де, он беш кило экени де шунунъ нетиджеси. Менним эски джарты пальтомны сен кийгенинъ, Энвернинъ хасталыгъы, анамнынъ эки иште чалышып азып-тозып къартайгъаны, бабасыз къалгъанымыз — эписи ана шу иблисининъ яманлыгъынынъ нетиджесидир. Эх-хе, о чекишловлер биткендже даа чокъ йыллар кечер, яралар даа чокъ агъырыр, сызлар, лякин не чаре...

— Агъа, кимерде мен бу дюньянынъ ишлеринне ве умумен аятнынъ сыджакъ-судугъына нек шашам. Эх, дейим озь озюме, къолумдан кельсе де бир шейлер этип

бутюн халкъны бахтлы этсем... Лякин, не де япа билир эдим...

— Бир отурып-тургъанда, Иса, бутюн бир халкъны дегиль, бир озюнъни биле бахтлы этип оламазсынъ. Бунъа эр кунъ, эр ап, омюр бою ынтылмакъ керек. Ана о заман биревлериниъ бахтлы олмасына, сен де озъ иссенъни къошкъан олурсынъ. Инсан, деми озюнъ айткъанынъ киби, биревге ич олмадым онбеш кило богъдай остюрип бермели.

— Я мен махсулат ишлеп чыкъармагъан саада чалышсам?

— Джемнетте яшагъан, чалышкъан эр кимнинъ махсулат берувы шарт дегиль. Биревн язар, биревн машина япар, биревн эв къурар, биревн тюкянда сатар... лаф онда дегиль. Эр кес озъ хызметини чин гонюльден эда этмели... Исрарнен, истек ве севгинен чалышмалы...

— Яхшы. Мына сен, агъа, заводкъа ишке кирдинъ. Лякин къыртыш ерлерни менимсемге, Алтайгъа кетмекни арзу эте эдинъ. Буюк истегинъе бакъмадан сени заводкъа ёлладылар. Яни, дерсинъ, сени озюнъ истемеген къызгъа эвлendirдилер. Шай экен, озюнъ дегенинъ киби «озъ хызметинъни чин гонюльден, истек ве севгинен насыл эда этерсинъ»?

— Я не ичюн ойле этмейим экен?

— Чюнки сенинъ хаялынъ бам-башкъа эди. Сен шимди озъ севгисини саткъан адамгъа ошайсынъ.

— О-о, олян, къатты урдынъ... Амма акъсыз урасынъ. Ничюн дейсинъми? Шунынъ ичюн ки, эмекдар адам ичюн яхшы-яман иш олмаз. Ойле адам насыл иш тутмасын — оны яхшы эда этмеге тырышыр. Тохта, тохта, мен ойле идеал адамлардан дегилим, махтанмайым, лякин омюр билля баба-деделеримизнинъ: иш тутсанъ бек тут, деген сёзюни хатирде тутам. Шимди мен химия санайысынынъ инсан, джемнет инкишафында ойнагъан ролюни огренмекнен мешгъулим. Вакъты кельгенде

окъугъан-бильгеннмен сени де таныш этерим... Ана, дегирмен де огюмизде пейда олды. Кельдик.

Август 3. Саат экиде термо-крекинг истисалында авария олгъан: соба ичиндеки бир къач кесек термик хусуснетке малик баджалар патлагъан. Цех токътагъан. Биз о вакыт кубовая истисалында (мында къайнагъан махсулат душ вастасынен сувутыла) чалыша эдик. Юксек таванлы, ярыкъ, тер-темиз бина. Салкъын. Насослар орта бир сеснен гурюльдейлер. Сёма эмдже мердивенде турып башыны тавангъа тиреген алда, манометрлерни сёке, мен исе онгъа керекли алетлерни берип турам. Даа якъында аштан кельдик, туневин юкъугъа яхшы тоймагъаным себебинден олса керек, козьлерим юмулып-юмулып кете. Озь-озюме тарсыкъам. Не маразнынъ иши бу: четчикте тур, алет узат, гайкаларны четке алып къой, графитнен майла... Къачан япаджакъмыз салмакълы бир иш, бильмейм... Шу ан огюмизде Шакир пейда олды. Элинде бир къаталакъ сыджым, узун шнурлы лампат — переноска, озю къара терге баткъан.

— Селямет, мына буларны ал да термо-крекингде чап. Федоренкогъа берирсинъ. Олар анда беклеп отуралар. Мен озюм шимди алетлер цехине бармакъ керским. Семён Михайлович шимдиллик бир озю де чалышыр... бугунъ эсас иш анда. Мында ишим аз къалды. Даа учь манометрны депгъиштирсем — весселям...

— Федоренконы къаерден тапарым?— дедим элиме сыджымнен лампатны алып.

— Собалар огюнде. Барабер, анда корерсинъ...

Мен тышары атылдым. Аман нефесим къайтты, кунаш ойле къыздыргъан ки, дерсинъ ава дегиль, къайнакъ був ютасынъ. Отузбеш-къыркъ дередже олса керек. Демир, тенекеге тиймекнинъ чареси ёкъ, пиширер. Лякин къачынамагъа, салкъын ерчик къыдырмагъа не ва-

къыт бар, не ижкян. Тездже чапмакъ, Федоренкогъа керекли шейлерин етиштирмек керек.

Федоренконы мен, аз олса да, билем. О трубаджылар бригадасынынъ башы. Бою аман-аман эки метр, эр бир юмругъы — бала башыдай. Мен оны эфсаневий къараманларгъа ошатам. Бригада азалары да Федоренконынъ озюне бенъзейлер: мазаллы, чокъ лаф этмеген, демирни сыкъса сувуны чыкъараджакъ киби йигитлер. Энди бойле адамларнен чалышаджагъым! Лякин бу меним ичюн даа арзу.

Крекингининъ собасы огюнде учъ адам тура, козьлеринъ собанынъ диварындаки тешикте. Четте юксек арареттен бем-безд агъаргъан тола обасы. Адамлардан бириси — Федоренко. Мен онынъ янына барып токътадым, къычырып:

— Мына, кетирдим. Шакир берип йиберди. Озю алетлер цехине кетти,— дедим.

Федоренко башыны котерди, манъа тикильди, сонъра:

— Кетирген олсанъ пек яхшы. Лякин багъырмакънынъ не кереги бар?— деди.

Шашмаладым. Ана санъа тешеккюр... Тырыш-тырыш да, оны да кимсе коръмеси!..

— Къана, бер сиджимны бу якъкъа. Турдыкъ, йигитлер,— деп Федоренко аякъкъа къалкъты, сиджимнынъ бир уджуны белине багълады, сонъра, — переносканы анавы штепсельге тыкъ да, ярыгъыны тешикке догърулт — деп эмир этти.

— Сиджимнынъ да бир уджуны элинъде тут. Эгер учъ кере чекселер, аман озюне тарт, бар кучюнен, бир санне кечикмеден, анъладынымъ?

Мен баш салладым.

— Айды, кеттик йигитлер!

Дигер эки ишчи де аякъкъа къалкътылар. Федоренконынъ артындан кетип, собанынъ диварындаки тешикке кирип, гъайып олдылар. Мен аджеле лампатны якътым, тешик огюне чёктим. Демн кунеш алтында къыркъ дере-

дже кѡадар сыджакъ бардыр, деген эдим. О масал экен, энди анъладым. Соба ичинде арарет энъ аздан етмиш-ссксен дередже экен, тешикке якъынлашкъанымнен башым айланды. Шу ан ичериден кѡаба сес янъгъырады:

— Эй, ярыкъны сен бизге тутасынъмы, ёкъсам ку-нешкемп?

Не чаре, энкейип соба ичине кирдим. Ама-ан, бу собанынъ ичиндеки трубаларны корьсенъиз эди! Бинъ, он бинъ труба! Арареттн эксиллип олар даа озъ табний тюсюни алып етиштирмегенлер, бем-бездлар. Тийсенъ кѡавурылып кѡаладжакъсынъ. Нефсс алмакънынъ чаресн ёкъ. Узакъта, трубалар арасында учъ тирсек корюне, демир такъырдысы эшитиле. Мен элимни юксек котерип оларгъа ярыкъ берем. Етеми экен? Бир-эки адым юрсм, файдасы аздыр деп, кене огге джылышам. Э, бунъаджа якъкан бутюн ишлерим масал экен, энди анъладым. Иш мына бойле ола экен. Лякин мен онъа даянып олурыммы? Огренмек борджлым. Ана, Федоренколар огренгенлер де, ёкъсам олар аддий адам дегиллерми? Эбет, олар шимди кѡараманане иш япалар, лякин ольгенде де олар: «Биз кѡараманлыкъ яптыкъ бугуны!»— демезлер. Мындан чыккып олар душкъа тюшелер, темиз урбаларыны кийип эвге кетерлер, ёл бою эгер расткельсе бирер салкып пиво ичерлер. Ярын, дейик, авария олса, кене су-вып етиштирмеген соба ичине кирерлер, кене чалышырлар...

— Эй, бала етер энди, чыкъ. Битирдик,— янъгъырады демки кѡаба сес.

Мен яваш арткъа кѡайттым, мындан чыккытым. Юзюме серин ельчик урулды, тамагъыма тазе ава кирди. Ку-неш сыджакълыгъы манъа энди бааръ салкыны киби дуюлды. Артымдан чиленгирлер де етишип кельдилер. Олар, дерсинъ, амамдан чыккыканлар: бетлери кыпкырмазы, шыр-сув. Йигитлер алетлерини ерге аттылар (олар да сылакъ эдилер), срге чёктюлер. Федоренко

кѡюи джебинден «Прибой» кѡтусыны чыкѡарды. О да сылакъ эди. Бирер дане зорнен тютеттилер, сонѡра Федоренко меним тарафкъа чевирильди.

— Якъасынъмы, йигит?— деди. Мен баш салладым.— Адынъ не эди шу?— сорады Федоренко.— Янъы ишке киргенинъни билем, адынъны унуткъаным...

— Селямет.

— Демек мектепни битирип заводкъа кельдинъ. «Аттестат»ынъны диваргъа астынъмы? Дигерлери киби институткъа чапмагъансынъ?..

— Вакъты кельгенде чапарым. Шимди кирип чыккъан собамаз да, зан этсем, гузель бир институт.

— Гузель айттынъ йигит,— деди чиленгирлерден бири, Геннадий Крылов.— Собагъа кирмеге кѡоркъмадынъ. Бизде ойле «чиленгирлер» де барлар, энъ агъыр иш расткельсе — аман юречиклери агъырып башлай.

— Шакир бильген бизге кимни ёлламакъны,— деди дигер чиленгир.— Ёкъсам бизге сенсиз къыйын олур эди...

Федоренко баш саллады.

— Селямет бизге яхшы ярдым этти. Озю бизим бригада азасы дегиль. Демек собагъа кирмесе де кирмез эди. Амма, о ёкъ демеди, аферин йигит! Шай да девам этебер. Озюнъни иште косътерсенъ бригадамызгъа алырмыз. Сен не дейсинъ Генка?

Гена елькесини кысты, индемени. Мен къайдан билейим, оны келеджек косътерир, дейджек олды гъалиба...

— Айды, айса мен кеттим,— деп еримден турдым, Сёма эмдже беклеп къалмасын. Бугунъки «институт» ичюн сагъ олунъыз. Алсанъыз, бригаданъызгъа кѡувана-кѡувана келирим. Юзюнъизни кызыртмам.

— Бизге сенинъ киби йигитлер керек,— деди Федоренко.

Бу сёзлерден меним башым кокке тийди.

Завод ичиндеки тюкянчыкъта бугунъ беяз отъмек сат-тылар. Адам да аз эди, эм экишер буханка алмакъ мум-кюн эди. Алдым. Демек эвде бугунъ байрам оладжакъ: бойле отъмек корьмегенимиз чокътан. Алып устюнден бассанъ — басылабере, йиберсенъ — шу ан озъ шекилине къайта. Отъмекни сеткагъа ерлештирип, душкъа ёл ал-дым. Саат бешни йигирми дёрт дакъкъа кечкен. Кель-дим де ошлу бир адисе устюне чыкътым. Тап бир тюрлю олдым, чюнки мен Федоренконынъ кене бир тылсымыны корьдим.

Бизим душнынъ биначасы башта тек бизим тамир-ме-ханика цехы ичюн къурулгъан экен. Лякин башкъа цех-лер, хусусан аппаратчылар, лаборантларгъа да иштен сонъ чайкъалып чыкъмакъ керек олгъаны себебинден душнынъ бир къысымыны болюп оларгъа бергенлер. Эм оларнынъ эксериети къадын-къызлардыр. Душны экиге пек кьолайлыкънен больгенлер, алгъан тахта диварнен къапаткъан къойгъанлар. Тахталар арасында исе уфакъ-тюфек тешиклер къалгъанлар. Бизим цехнинъ ишчиси Коралл киби бир къач езит о тешиклер башында озъ-лерине юва къургъанлар. Аш маалиндеми, беш-он дакъ-къа бош вакъыт таптылармы, душкъа зувалар, тешик-лерге къадалалар. Бугунъ де шай якъанлар.

Даа союнып башлагъаным ёкъ эди, анавы дивар та-рафындан футбол репортажы алып баргъан журналист-нинъ сесине бенъзеген сес янъгырады:

Дикъкъат, дикъкъат! Бугунъ, сайгъылы аркъадашлар, биз микрофонларымызны Кабловская нефть ишлеген за-водынынъ душында, яни даа айдынджа айтсакъ, эки дюнья: плюс-минус дюньясы сынъырында ерлешти-рильгендир. Бу эки дюнья, физика къанунларына ант, бири-бирини джелъп этелер...

Чыкъарып етиштирген быджагъым, кольмек ве май-камны сет устюне кьоюп, давуш чыкъкъан тарафкъа

юрдим. Коралл агъзына алюмин кружкасыны тутып, «репортажыны» мукъайтлыкънен девам эте. Чюпки сеси тахта дивардан о якъкъа да эшитилъмеси мумкюн.

— Сёзюме инанынъ, достлар. Даа деми лаборант денилъген бир шейчик мына шимди, союнган сонъ, меним козиом огюнде чыплакъ мелякеге чевирилъди... Ах сиз оны озъ козионъизнен коръгейдинъиз де, шашкъайдынъыз... къабарыкъ кокюслер, индже бель...

Шу ан янчыгъымдан кимдир ель киби кетти, сание кечмеден Коралл учып барып, биревиниъ урба яцигиние кирип кетти.

— Кет, гъайып ол, айван баласы айван... Ёкъса эджеллине етерим.

— Делиргенми, не мараз?— Кораллнынъ къарыкъ сеси эшитилъди.— Мен сенинъ къадынынъны сейир эттимми ёкъса?

— Не-е, не?!

Коралл, эшиткениме коре, футболджы олмагъа пек тырышкъан, лякин беджерип оламагъан, техникумда окъугъан, къувулгъан, бир къолундан кельген иш — лаф сатмакъ. Лякин о шимди ойле бир табана къувет берди ки, эгер эр данм бойле чапса, емин этем, мытлакъ джиан чемпионы олур, нам къазаныр эди. Чапмасын да коръсин. Дегеним киби, Федоренконынъ юмрукълары бала башы къадарлар, къафанъа энсе, бинъ джанынъдан бири къалмаз... Шу ель киби учкъан адам Федоренко эди.

Биз эпимиз ювунып, темизленип эвге тараф ёл алгъанда, Федоренконынъ бригадасы даа душта эди: олар, еди йнгит, душны экиге больген агъач диварны сёкип, ерине тула дивары къалай эдилер. Оларнынъ бир-бирини анъдыргъан джиддий юзьлерине, къая киби вуджудларына, салмакълы адды-арекетлерине бакъып сукъла-нам, озъ-озюме текрарлайым: «Мен де бу йнгитлер киби олурыммы экен?..»

Шу куюю эвге кельгенимнен азбарда, одунлар тю-

бюнде тотланып яткъан теразе ташларыны чыкъардым, гемизледим. Ярын сабадан башлап кене таш котереджегим. Инсан ичюн кучь тек бир къараманлыкъ талап этильген ерде дженк яхуд къыртышта керек олмай экен. Кучь деген шей, сабыр, такъат эр ерде керек экен. Эм эмскте, эм акъыкъатны, темиз-пакликин къорчалагъанда... Мен бунъа бугунь эмни олдым. Яшасын бугуним! Яшасын омюрнинъ эр саннеси, дакъкъасы! Чюнки эр дакъкъа, эр санне мен яшайышта, омюрде аджайып хусусиетлерге расткелем, оларны огренем, осем...

ЭКИ МЕКТЮП

«Ната! Севимлим, азилим Ната!

Меним мектюбимни алып, бельки кулерсинъ, «бакъса бу ахмакъны», дерсинъ, бельки бираз къуванырсынъ. Шай олса башым кокке тиер эди, Ната! Эгер сенден экиучь сатырлыкъ мектюпчик кельсе, дюньяда менден бахтылы адам олмаз эди. Эх Ната, Ната! Меним ис-дуйгъуларымны, санъа мунасебетимни акъылынъа биле кетирмейдирсинъ, не чаре, мен бир вакъыт юрегимни санъа ачкъаным ёкъ. Албу исе мен сени чокътай севем. Йыллар девамында. Илыкъ корьген кунюмден берли. Лякин буну кимсе, не достларым, не де сен биле эдинъ. Чюнки мен ис-дуйгъуларымны юрегимнинъ энъ теренлеринде беследим, эр кестен, атта ки озюмден де гизледим. Лякин энди гизлемеге чарем къалмады. Эвель мен сени эр кунь коре ве сени корьгенде юрегимнинъ яныгъы савуша эди. Шимди исе, мына, сени сонъки кере корьгениме эки айдан зияде вакъыт кечти. Сонъки кере... мен сени сыныфымызынъ сагълыкълашув акъшамында корьген эдим. Сен анда бабанънен кельдинъ, сонъра вальс ойнадынъ. Одед, о пис адам, сеннен ойнагъанда баштакълыкълар япып башлады, бунъа бакъып оламадым. Чыкып кеттим. Сым-сия кокте, йылдызлар

алтын парчачыкълары киби парылдаи эдилер. Бульбул-
лер оте сери авада эсджанлы музыка янгъырамакъта
эди. Озюмдже сенин сагълыкълашып, эвге ёл алдым.
Лякин кетип оламадым. Сени бир кере кореджегим
кельди. Кери къайттым. Эки саат къадар мектепнинъ
къаршысындаки тереклер тюбюнде отурдым. Сигар ич-
месем де, эр итималгъа къаршы алгъан «Спорт»нынъ
ярым пачкасыны думалаттым. Энди ушып башлагъан-
да, сен чыкътынъ, бабанънен. Сонъра, Одед де корюнди,
лякин о шу заман артына къайтты. Сен машинагъа отур-
дынъ. Шофёр машина ичиндеки ярыкъны якъты. Юзюнь-
ни ап-айдын, якъындан бир кере даа корьдим. О, дер-
синъ, мермерден ясалгъан, бем-безд, тынч ве къайгы-
сыз эди. «Десене о таш киби сувукъ?»— деген фикир
балкъылдады мийимде. Лякин мен о фикирни аман ба-
шымдан чыкъарып аттым. Къадим юнанларнынъ таштан
ясалгъан эйкеллери биле сувукъ дегиллер, я Ната киби
гузель, назик къыз ичюн титис олсун! Ёкъ, ёкъ, Ната
ойле дегиль. О киббар, гъурурлы къыз, лякин сувукъ,
титис дегиль... Вакъты иле о севмеге де, биревни бахтлы
этмеге де билир...

Машина еринден кочти. Сен де гъайып олдынъ,
Ната. Къаранлыкъкъа чёктинъ. Меним омюримден чы-
къып кеттинъ. Булар эписи меним анъымда бир эфса-
неде, масалда олып кечкен вакъиалар киби къалды.
Машина кочип кетти сен гъайып олдынъ. Козюм
огюнден де, омюримден де. Шунынъ ичюн олса керек,
мына шимди де мен сени эфсаневий бир гузель киби
тасавур этем. Сен озюнь де эфсанесинъ. Козълеринъ,
алтын сачларынъ, узун назик пармакъларынъ, тегиз,
салкъын тенинъ — бутюни эфсаневий, Ната... Гузелим,
джаным, севгилим Ната...

Сени гъайып эттим, тезден достумдан да айырыл-
дым. Эх, Одед, Одед! О пек буюк алчакълыкъ япты. Мен
онынъ алдаткъанына янмайым, юзюме тюкюргенине
янам. Буны исе мен бир вакъыт багъышлап оламам.

Адам дегиль экен, мен исе оны достум деп юрем... Сен оны, бельки, анда корюп турадырсынъ. Мектюп алгъа-нынъны сораса да айтма, керекмей...

Ната, мен шимди ишлейим. Заводда. Чиленгирге шегирт олып. Учъ айдан разрядлы оладжагъым. Мында манъа илкъ эвеля кыйын корюнди. Лякин энди баягъы огрендим, ишни бегенем, коллективимиз де гузель. Эбет, мында да базы бир къурназлыкъларгъа расткеллине, лякин умумен яхшылыкъ чокъ. Михаил Семёнович, Шакир, Федоренко деген ишчилер манъа орынок олдулар. Олар къадар олсам — озюмни гъает бахтлы саяр эдим...

Сен, бельки заводкъа кирип шегирт олмакътан даа не къолай, дерсинъ. Эбет, шай демек де мумкюн. Бизим мемлекетте иш тапмакъ зор шей дегиль. Элинъден ич бир шей кельмеген базы бир «усталар» атта яхшы креслочыкъ санби олалар. Шай. Лякин лаф бунда дегиль де я. Энь эсасы — адам омюрде озъ ерини тапмакъ борджлы. Озь ерини тапып, адамларгъа, джемиетке чокъча файда кетирмеге ынтылмакъ керек. Тек бир озюни, озъ къурсачыгъыны. бала-чагъасыны тюшюнген адам бизим заманда узакъкъа кетмез. Янъылыр, сонъ-сонъундан илле пешман олур. Джанынъ агъырмасын, Ната, мен сени зенаат сайлап алгъанда янълышмадынъмы экен, деп чокъ тюшюнем. Чюнки меним анъыма бир вакъна пек синъип кеткен экен. Акъылындамы, секизинджи сыныфта окъугъанымызда Рахим Устакъулов тенеффюс маалинде турниктен йыкълып, элини сындыргъан эди. Онынъ билек кемиги тюртип чыкълъаныны коръгенде эпимиз де сачмалагъан эдик. Лякин сен башкъа тюрлю олдынъ. Эсинъни джойдынъ, бир афта хаста яттынъ, ашамадынъ, ичмединъ, къусабердинъ... Ойле адамлар ола ки биревлернинъ азап чеккенине даяналмайлар. Йыкълыла къалалар. Зан этсем, сен де ойлелерденсинъ. Сонъ насыл этер де сен хирург олурсынъ? Бунъа акъылым етмей. Бабанъ бильгили, акъыллы адам, де-

сене санъа акъыл огретмедн? Десене о сенинъ бахтлы олманъны истемей? Десене сени медицина институтына кирсетмек истегн эр шейден устюн чыкътымы? Шай олса, пек языкъ санъа языкъ, Ната, джаным, санъа...

Юкъарыда дегеним киби, мен энди чалышам. Башкъа чарем де ёкъ: анама ярдым этмелим. Даа учъ къардашымны аякъкъа турсатмакъ керек. Эбет, эгер ынтылгъан, пек авес эткен окъув юртым олса анам заваллы асыл къаршы чыкъмаз эди, кетип, частымны сынап бакъмакъ мумкион эди. Лякин менде ойле ынтылув ёкъ. Даа ким оладжагъымны озюм де билмейим. Мен — миллионларынъ бирим. Захире остюрген, памукъ сачкъан, демир тепскеге омюр берген миллионларнынъ бириси. Зап этсем, бу да уфакъ иш дегиль. Бойле «уфакъ» адамлар олмаса омюр де олмаз эди.

Бизим заводкъа Светлана Горчакова да ишке кирди. Лаборант олып. Сийрек олса да корюп турам. Оны коръгенимнен сени хатырлайым, чюнки сиз даима берабер юре эдингиз. Мына шимди сен де янында пейда олурсынъ, дейим ичимден, лякин къайда?.. Лякин не япаджакъсынъ, умуот дюньясы... Умуот этесинъ. Сени пек сагъындым, джаным, козюмнинъ ярыгъы, бир коръсем эди, узакътан олса да, эллеринъни бираз тутсам эди... сонъра яшамакъ баягъы енгиль, олур эди, лякин бу умуот де эфсанеге бенъзей...

Сагълыкънен къал, гузелим. Къаршылыкъ яз. Беклерим.

Селямет. »

* * *

«Мераба, Ната!

Бугунъ иштен кечдже чыкъкъан эдим, мен станция янына кельгенде «Москва — Андижан» поезды келип токъталды. Бельки бир таныш тюшер, деп токъталдым.

Эм акъикъатен бир дегиль, учъ танышым тюшти. Учеви де бизим сыныф талемелери — Ленур Зейтуллаев, Гена Паценко ве Вера Арепина эдилер. Учеви де биринджи имтиандан йыкългъанлар, учеви де тез-тез эвге зувгъанлар. Олар энди чалышмакъ ниетинделер. Зан этсем, заводкъа кирмек ниетлери бар. Мындаки вазнетнен меракъландылар. Анълаттым. Кельсинлер, мында адам чокъ керек. Фена олмаз.

Ната! Джаным, севимлим! Институткъа киргенинъни де олардап эшиттим. Мувафакъиетнен тебриклеим. Умют этем ки, бахтлыдырсынъ. Эгер санъа яхшы олса, меним де башым кокке тиер. Бельки мен янълышадырым, бельки сенинъ испидатынъ хусусан шу медицинададыр. Шай олса мен джан-гонъюльден къуванырым. Лякин мени бир шей тарсыкътыра: шу Одеден сыкъ корюшип тургъанынъ. Сен онынъ насыл адам экенин даа бильмейсинъ. Сакът ол, тувгъаным, о пис махлюкъкъа ышанмакъ олмаз. Сувгъа алып барып сувсыз кетирир. Озюмнинъ ишлерим бир джорукъ. Эки смена чалышам: бири зводда, екинджиси — эвде. Энвер къардашымнен дерс азырлаймыз, сонъра химия, чиленгирлик, нефть ишлев боюнджа китаплар устюнде отурам. Мына яз да сонъуна чыкъаята. Лякин бизде Ташкенттен коре даа сыджакъ: отуз еди — къыркъ дередже. Биз ондан файдаланып къураджакъ эвимизининъ (мен санъа бу акъта яздыммы, ёкъмы акълымда дегиль) толаларыны кесип битирдик, керск микъдарда. Шу куплер ичинде къора диварынынъ бир пахсасыны къурып чыкътыкъ. Талакъа яптыкъ, о яхшы шей экенин биле эдим, лякин ойлс аджайыптыр демей эдим. Бу шейни корьген сонъ, дерсинъ, бир яшыма эки яш къошулды. Дюнъягъа, адамларгъа тамамы иле башкъа козынен бакъып башладым. Эх, языкъ ки, о кунин тасвирлемеге усталыгъым етишмей. Къардашым Энвер бир шейлер къаралагъан, газетагъа ёллайджакъ олып, лякин мен: «Токътап тур, мен окъугъан сонъ йиберирсинъ»,— деп

токътаттым. Лякин окъумагъа даа къолум тиймеди. Эгер меракълы бир шей олса — ёлларым, бойле шейни бильмек, занымджа, ич бир вакъыт зиян этмез. Бойле вакъиалар инсанның дюньябакъышыны кенишлете экен, адамлар арасында насыл яшамакъ кереклигини огрете экен.

Азизим, Ната! Санъа чокъ-чокъ мувафакънетлер тилейим, сени коръмекки пек авес этем. Узун, назик пармачыкъларынъны опюп-опюп къалам.

Селямет».

* * *

Бу мектюплернинъ экисинден бири де адрес боюнджа ёлланылгъаны ёкъ. Экиси де мени чешит весикъаларым сакъланылгъан къутучыкъ ичинде ятып къалды. Чюнки, беллесем, менде аля даа севимлимнен лаф этмек, озъ ис-дуйгъуларымны бильдирмек хусуссиетлеринден марумым. Ондан гъайры, мен бу мектюплерни ёллап, Ната ве дигерлерининъ козю огюнде ахмакъкъа чевирильмек керекимми? Ойле олып чыкъмасыны да истемейим. Шунунычю де мектюплерни ёлламадым.

ЭНВЕРНИНЪ ИДЖАДЫ

— Агъа, сен ятмайсынъмы? Энди кеч олды...

— Э-э, алдынъ, даа демичик тавукълар яттылар. Мени оларнен тенъештирмек истейсинъми ёкъса?

— Не айтасынъ шу, агъа?! Ярын саба алтыда турджакъсынъ. Шупынъ ичюм. Эртедже ят дейим даа...

— Ятарым, ятарым... Даа эрте... Омюринде бир шейге малик олмагъа истеген адам кечъ ятып, эрте турмалы. Иш вакъытыны бираз узатмалы.

— Оны не къадар да узатсакъ эписи бир йигирми дёрт саатны кечмез.

— Кечиргенлер де бар. Джек Лондонны окъуп бакъ. «Мартин Иден» романыны.

— Окъудым. Чокътан.

— Машалла. Демек сендеп, айны Джек Лондонны окъугъан адамдан, бойле бош сёзлер эшитмек, аджыныкълы шей.

— Я не япмалы? О китапта язылгъан шейлер, биз исе ерде, дюньяда яшаймыз.

— Мартин Иденнигъ такъдирп — авторнынъ озь омюр ёлудыр. Анда хаялый шей ёкъ. Озюнъ бир шейлер къаралагъанда мытлакъ козьде тут. Бир кучючик факт эсасында язылгъан икяе яхуд очерк буюктен-буюк, лякин уйдурма романдан къыйметлидир.

— Сен керчек айтасынъмы шу, агъа?

— Я не, шакъа эткенге бенъзейимми?

— Ёкъ, эр алда. Мен шеклене эдим. Туневинки талакъа акъкъында бир шейлер къараладым. Очеркми, левхамы — билъмейим. Бир окъуп чыкълп, агъа, фикринъни айтса... Бу манъа буюк бир мектеп олур эди...

— Мектеп оладжагъына эмин дегилим. Лякин жангоньюльден окъуп чыкъларым. Бер о сафсатаны, бакълайым...

— Я, сонъ окъур эдинъ даа я!

— Ёкъ, шимди. Он бирге даа вакълт чокъ.

Бу сёзлерден сонъ Энвер ястыгъл астындан бир дефтер чыкъларып, элиме туттырды. Онынъ устюне приарифлернен шойле язылгъан эди:

«Къайда бирлик — анда тирилик»

Очерк. Къолязма.

Элиме къалем алып, «къолязма» сёзюни сильдим.

— Къолнен язылган сонъ къолязма экени корюнп тура. Оны иляи этип отурмакъ не керек?

— Яхшы, снль,— деди Энвер.— Сенинъ тенкъидинъ эр вакъыт акълы ола, агъа.

— Я-а? Айса эвель очеркинъни бутюнлей окъуп чыкъайым да, сонъ лаф этермиз.

— Яхшы, агъа,— разы олды Энвер.

Артыкъ индемеден мен окъуп башладым. Мына о очерк. Келинъиз, берабер окъуйыкъ оны, азиз окъуйыджым. Онынъ сизге де меракълы ерлери ола биле. Сонъ авторгъа берабер акъыл къоярмыз.

«Саат алты. Танъ энди атаята. Къышлакъ даа терен юкъуда. Лякин узакътакъи къырларнынъ къарлы-бузлы уджлары алтын тюснен алланганлар, кунеш догъмакъта. Чевреде тынчлыкъ, сакинлик. Серин ельчик эсе, дорсинъ дюньяда тирп джап къалмаган. Лякин ана... бир къушчыкъ истер-истемез, «Чырк!»— этти, шу ан онъа дигери джевап берди, сонъра бу екисине учюнджиси къошулды, дёртюнджиси, бешинджиси... Алемни къуш сеси бийледи, кунъ башлады... Улу кунъ...

Бугунъ Фергъана областы Пахтакор районындаки Каттаёл къышлакъ совети янындаки медпунктнынъ эмширесин Айше Таймазова ве онынъ огълу, Кабловская нефть ишлев заводынынъ ишчиси Селямет Таймазов аркъадашларнынъ эвинде талакъа отъкериледжек. Бу иш Каттаёл къышлагъынынъ акъсакълларында бир, Ватандашлар дженкининъ ветераны Омон бува Маматкъуловнынъ теклифи муджиби отъкериледжек. Анда Селькельди сокъагъынынъ бутюн эркеклери (отуз адамдан зняде) район иджра комитетининъ хадими, белли агроном Осман Булгъакълы аркъадаш, яш ишчи С. Таймазовнынъ мектепдешлери Г. Пацелко, Б. Акмаров ве З. Адылова иштирак этмеге истек бильдирдилер. С. Таймазовнынъ ишлеген цех начальниги он адамлыкъ бригада тизип ёллагъан, ондан гъайры ёлдан кечип кетяткъан Ленин адына колхознынъ пириниччилик брига-

дасынынъ бригадирн Анатолий Ким, медицина пунктынынъ мудирн Петр Моисеевич Гринберг аркъадашлар да иштирак эттилер. Талакъа, «Улу Ватан дженки ветеранынынъ анлесине ярдым», шиары алтында кечти. Анда умумен 46 адам иштирак этти. Нетиджеде бир кунъ ичинде Таймазовларнынъ азбары къораланды, яни юксеклиги 1 м. 20 см., 70 метрлик пахса дивары къаланды. Талакъада секиз миллет векили — озьбек, рус, татар, къазах, таджик, къыргъыз, корейс ве еудий иштирак этти. Бу совет интернационализминнъ ачыкъ нумюнесидир. Ишнинъ сонъунда эв саибн Айше Таймазова аркъадаш талакъаджыларгъа самимий тешеккур бильдирди.

Э. Мазов (Таймазов. Азиз редакция! Мумкюн олса фамилиям илян этильмесин, чюнки мен озюм де шу анленинъ азаларындан биридирим).»

— Сонъ, агъа, насыл?

Мен джевап бермедим. Элиме къалемни алып, серлева алтындаки «Очерк» сёзюни сильдим.

— Буны очерк демек къыйын. Бу — хабер. Аддий хабер. О къадар гузель язылмагъан хаберчик. Ин-формация. Биринджи абзац да керек дегиль. О сен фактлар, ракъамлар, фамиллялар толдургъан хаберчикни, толдурмакъ ичюн ярдым этмей. Ондан гъайры хаберни окъуп башламагъа кедер эте. Экинджиден, хабер язгъан адам эр сатырны икътисад этмек борджлы. Мен къалемнен «Саат алты» сёзлеринден башлап «Улу кунъ» сёзлеринедже силип ташладым. Разысынъмы?

Энвер башыны къашыды, индемени.

— Джанынъ агъырмасын, каде, — девам эттим мен. — Эдебиятнынъ эр жанрынынъ озюне хас хусусиетлери, къанунлары ола. Язгъанда оларгъа риает этмели, мыт-

лакъ козьде тутмалы. Сеннинъ элинъде адамны гъает джоштурыджы, эеджанландырыджы, акъикъатен интернационализмнинъ ярыкъ бир факты бар эди. Къолундан кельген киши бу акъга ойле язар эди ки, окъугъан адам шашар эди. Сен исе бу вакъианы къуру фотографиягъа чевиргенсинъ, тирн материалны ольдюргенсинъ. Язаджакъ адам насыл материалдан не чыкъар: хаберми, очеркми, икяеми — эвельден бильмели, къарарлаштырмалы. Бу кейфнет исе сенде даа ёкъ.

— Яхшы. Дейик, бу материалны озюнъ язаджакъ олдынъ: сен ондан насыл файдаланыр эдинъ? Нелерни тасвирлер эдинъ?

— Къайдан билейим, мен языджы дегилем — сенсинъ... Лякин язгъан олсам, я икяе, я очерк язар эдим. О алда анавы сеннинъ биринджи абзацынъны къалдырыр эдим, риторик, «Улу кунъни», алып ташлап Омон къартбаба саат алты бучукъта бир чайник чайнен кетменини котерип келип, бизни уянткъаныны язар эдим.

— Яхшы, амма бунынъ не эмнети бар? Окъуйыджыгъа бу нени косътере биле, сенинъдже?

— Илк эвеля: Омон къартбабанынъ характерини. Эдебиятта энъ муими характердир. Къартнынъ бу келювинен онынъ тынчлыкъ бильмеген, озъ сёзюнде къавий тургъан месулетли адам экенини косътере.

— Я даа нелер тасвирлер эдинъ?

— Айттым да санъа, мен язмагъа тырышмайым деп. Язаджакълар тюшюнсинлер. Лякин хаста яткъан Зарифа апанынъ бир тандыр пите пиширип кельгенини анъамамакъ олурмы?!

— Догъру, о гъарипнинъ алы пек мушкюль олса да, амма бакъ!.. Ойле кетсе, агъа, мен Анатолий Пакнинъ насыл кельгенини де язар эдим. Мына бойле этип: «Иш къолай олсун», — деди ёлдан велосипеднен кечип кетейткъан алчакъ бойлу, тос-томалачыкъ, къысыкъ козлю бир адам. «Сагъ ол, — деп джевапланды кой советининъ

ренси Байматов, шакъаджы, узун мыйыкты адам.— Мында кель достум, къасырынъны чыкъар, бир пияла чай ич, къалгъаныны сонъ бакъармыз». Анатолий велосипедини етеклеп азбаргъа кирди, къасыр шляпасыны чыкъарды ве... о куню акъшамгъадже шу ерде къалды. Қъопкъанен сув ташыды, усталаргъа чамур узатты, махсулдар топракыны четке сюрди. Аш маалинде адамларны эм кульдюрди, эм шашырды: бир чанакъ шорбагъа он беш дане аджджы бибер догърады: эр кес, ашап оламаз, деп бакъып отурды, о исе озюни сыкъмады. Сонъундан чанагъыны ялап: «Эх, закускагъа да беш-алты биберчик тапсакъ не гузель олур эди!»— деди.

— Эх сен, журналист, я баштан шай этип язмагъа тырышмайсынъмы? Газета басмаса да яхшы бир эсер язгъан олур эдинъ...

— Язарым, корерсинъ, шимди язаджагъым. Энди насыл языладжагъыны билем.

Шу арада эвнинъ тёрюнде юкълап яткъан анам башыны котерди:

— Ятынъ даа энди! Саат он бирни кече. Селямет, саба турамазсынъ, огълум, ят энди...

— Шимди, ана, шимди...— сонъ Энверге чевирилип яваштан фысылдадым:— Язувынъны ярын девам этерсинъ. Яхшымы? Сонъ кене манъа косътерирсинъ...

— Яхшы, агъа. Мытлакъ косътеририм.

ЭКИ ТЕНБЕ

Апамнынъ айткъаны догъру чыкъты: саба башымны ястыкътан зорнен котердим. Дерсинъ эль-аякъларыма, бутюн бедениме бирер пуд челник багълагъанлар. Башым да къабакъ киби, агъыра. Агъызымнынъ ичн къуракъшыгъан, аджджылы. Десене хасталандым? Бу етмеген

эди шимди! Шакирнинъ дегени догъру чыкъаджакъмы, не мараз? Ёкъ, турмакъ керек!

Атылып еримден турдым, ювундым, кийиндим, устуне маргарин сюртюльген эки кесек отъмекни кисеме тыкып ёлгъа чаптым. Еди дакъкъадаи машина келеджек. Ёл исе энъ азында он беш дакъкъалыкъ. Зорнен етиштирдим: машина энди кочъкен эди. Токътаттылар. Кельсек, завод къапысы огюнде баш инженер Эрик Семёнович тура (хатринъизде олса, о бизге къатран ташымагъа ярдым эткен эди бир вакъыглар). О ишчилер арасында биревни араштыра эди. Мен оны ишке киргенимден берли завод территориясында бир къач кере коръген эдим, бир кере цехымызнынъ профсоюз топлашувунда чыккышыны да динълеген, лякин озюнен лаф эткеним ёкъ эди. Не деп бараджакъсынъ онынъ алдына? «Акъылынъыздамы, сиз бизге чокъ ярдым эткен эдинъиз. Мен сизни пек бегендим!»— дейджексинъми. «Э, барса, бала, башымны чокъ кутъме!»— демез эдимъи?!

Мен оны танымагъан киши киби, кене янындан кечип кетеджек олдым.

— Эй, Таймазов, токътачы!

«Бакъса, бу киши мени таныды, фамилиямны да унутмагъан! Не аджайып киши я!»

Янына бардым. Токътадым. Селям бердим. Аджеба, не иши бар экен онынъ менде?

— О сени, пезевенк, меним заводыма ишке киргесинъ, меним хабарим ёкъ!— деди Эрик Семёнович элимни сыкъатурып.— Акъшам Байматов айтмагъан олса, аля даа бильмез экеним. Мен оны туневин райкомда, партактивде коръдим.

— Э, о биле меним заводкъа ишке киргенимни...

— Ишке киргенини эмиш! Я Байматовны озюнге чалыштырткъанынъ не?

— Талакъа япкъан эдик. Озю кельди...— мыдырдадым зорнен.

— Я талакъя олса, бизни — озь тувгъан тешкиля-тынъдап адам не ичюн чагъырмадынъ? Не, Саид Аскъаровичнинъ сѣзлери эсинъде дегильми? О колхоз реиси Молдакматовны насыл этип сѣгенини унуттынъмы, ёкъса?

— Эсимде, лякин мен... биз... талакъягъа чагъыр-гъанда...

— Айды, чокъ баш кутьме, Таймазов, кимсе кельмез дегенсинъ, анълашылды... Онынъ ичюн де чагъырма-гъансынъ...

— Чагъырмадым... Чюнки заводда янъы адамым... даа бир капикликъ файда кетирмеген олсам да...

— Токъята. Сен завод коллективининъ азасысынъ. Вакъты кельгенде файданъ да тиер. Лякин шимди, сен кимседен эксик олмамалысынъ. Анълашылдымы?

— Анълашылды амма... — мен баш салладым, — амма сизинъ хаберинъиз ёкъ: заводдан, яни бизим цехымыз-дап ярдымгъа он киши кельди. Къыркъ кишининъ ишини яптылар.

— А-а, шай десе! Бу, демек, цех устанъзынынъ ус-талыгъы! Токъята сен, мен онъа да бир иш кесерим! Он адам эмиш! Цехте эки юз он адам чалыша. Озьлери де къуру бардылармы?

— Нас къуру? Курек, кетмен биз озюмиз тапып къойгъан эдик...

— Э-э, бала, башынъ ериндеми шу? Къуру дегеним, ашайт деген шейден бир шей алып бармагъандырлар, эбег, шаймы?

Башта не дейджегимни бильмеден, индемедим, сонъ-ра:

— Талакъягъа озь ашынен бармайлар, — дедим. — Бизде ашайт етерликъ эди.

— Биз оны яхшы билемиз. Лякин... Токъята сен, мен о профсоюз эрбапларына бир иш кесейим, тап озьлери бегенирлер...

— Олар, къабаатлы дегиллер, Эрик Семёнович, къа-

баат менде. Талакъя хусусында кимсеге айтмагъан эдим. Тек бир Шакир Бекировъя. О устагъа айткъан, уста да...

— Стоп, стоп!.. Демек бир тагир санъя, бири — профкомъя, дигери, дигери... даа кимге берсек экен?.. а-а, устанъызгъа! Айды кеттик, сен озъ ишинъе, мен озъ ишме. Хайыр.

Эрик Семёнович элимини къатты сыкъты да козь къымды.

— Эр кунъ дегиль, лякин айда-йылда бир кирип тур, Таймазов. Инсанлыкъ алы: керегинъ олса — тартынма. Сенинъ киби йигитке кабинетининъ де, эвмининъ де къапысы даима ачыкъ,— деди.

— Сагъ олунъыз, Эрик Семёнович. Мен пек мем-нюним.

Эр кере шашып-шашып къалам: не къадар аджайип бу, адам деген шей. Даа демичик ятып, йыкылып къа-ладжакъ алында эдим. Чалышып олурыммы экен, деп тюшюне эдим. Шимди исе Страдовскийнен олып кечкен учъ дакъкъалыкъ лафтан сонъ, озюмни къушдай енгиль, челик киби къавий дуйдым. Не гузель шейлеринъ бар я, э дюнья: алчакъгонъюллик, шакъя, кулькю! Кимсени олардан марум этме, джаным омюр!

Къапыдаки кишиге рухсетнамени косътерип, демир къапыдан завод территориясына кирдим. Къайсы цехининъ бир сутка ичинде не къадар махсулат бергени язу-лы тахта янында бир топар ишчилер тура эдилер. Адети узре мен де эр кунъ бу ерде токъталам, лякин шимди вакътым олмагъанындан цехимизге тараф адымладым. Асфальт сокъачыгъы. Эки четинде бетонлангъан ары-чыкълар. Тереклер отуртылгъан, гуллер. Автоцех би-насынынъ таванында ерлештирилген репродуктордан му-зыка янъгъырай, Рашид Бейбутов йырлай.

Бизим ишчилер цех огюнде уюлуп къоюлгъан за-движкалар устюне, джыллы кунеш алтында ерлешкен-лер, иш алдындан сонъки сигарларыны думанлаталар.

Лаф ур-патласын: раатлыкъ куню ким къайда баргъан, не корьген, не якъваны акъкъында кете. «Акъайлар, ишанасынъызымы, БФК каналындан аман:аман эки метрлик сазан балыгъы туттым, зорнен котерип эвге кетирдим». «Петровичнинъ эвине мусафирге бардым. Энди къапысыны ачаджакъ эдим, бакъсам, Петрович озю чапып чыкъты, вайвалай-вайвалай. Устю-башы улпакъ, козю шишкен. «Я не олды, акъай?»— десем, пармагъыны агъзына кетирип: «П-ш-ш-ш!»— дей. Сустым, динъленип бакътым: ичериде бирев бир шейлерни парлай. «Мышыгъымыз делирген!..»— фысылдады Петрович. Лякин шу ан къапы ачылып, бир топ чул-чубур атылып чыкъты, Петровичнинъ башына урулды. Насыл «мышыкъ» делиргенини анълап, яваш кери къайтмагъа меджбур олдым...» Кулькю котериле. Сонъ дигери башлай: «Я мен не алгъа огърагъанымны билесинъызыми...»

Отургъанларгъа якъынлаштым, селям бердим.

— А-а, Селямет, шахсий мулк тарафдары, приветик, приветик!— багъырды Шакир.— Сонъ, яхшы раатландынъмы?

— А, иште...

Отургъанларны айланып селямлашып чыкътым. Семён эмдже де шу ерде эди. Ничюндир о меннен салыкъ селямлашты.

— Насылсынъыз, сагълыгъынъыз яхшымы?— дедим. Баш саллай къойды. «Сизге не олды шу?»— дейджек эдим, Шакир агъыз ачтыртмады.

— Сен де, Кариков эмдже, тезден, пенсиягъа чыкъкъаныннен Таймзов киби озюнге бир сарай къур — эр кес шашсын. Сонъ машина ал. «Победа» деген союздан. Устюнге къара костюм, башынъа фетра шляпа кийип, элинге де бир сырлы таякъ тутарсынъ... Бизни корьгенде, зорнен баш силькитип кечерсинъ, эджнебий тильде: «Бонжур, мсье, парле франсе!»— дерсинъ, шаймы?

— Э, къойса шуны!— эль саллады Семён эмдже.

— Билемиз, билемиз сизни,— девам этти Шакир,— сен, бельки, о заман яш бир апайчыкъ да тапарсынъ озюнье. Шимдиден козьлеп юредирсинъ, бельки...

Семён Михайлович сап-сагълам, бем-беяз тишлерини косьтерип кульди.

— Манъа сарай-марай керек дегиль — якъында заводимыз учъ козьлю янъы квартира берди. Кухнясы, ваннасы бар, диварлары кафельнен ортюльген. Одалары кениш, ярыкъ. Даа не керек манъа? Къартийчигимни исе, шукюрлер олсун, сизинъ юз дане, яш тотайчыкъларыньызгъа денъишмем. Эллиге кирсе де о даа сизинъ тотайларны...

Отургъанлар шакъылдап кульдилер. Қариков къарт, озю де оларгъа къошулып кульди.

— Яхшы айттынъ, Семён, бу яшлар бизим яшымызгъа кельсинлер де биз оларны сейир этейик,— деди къарт ишчилерден бири, Султан ака Суванкъулов.

— Э, биз, къарт гвардия, даа-даа позицияларымызны теслим этмемиз.— Қариков папирасынынъ устюне тюкюрп сёндюрди, сонъра ерге ташлап, табанынен яхшы таптады.— Кеттик, Суламет, буларгъа бакъсанъ, даа чокъ лаф тапарлар.

— Кеттик, Сёма эмдже.

Биз тургъанымызнен дигер ишчилер де даркъала башладылар.

Бугунъ цехте чалыштыкъ. Кубовой иншаатындан сексен манометрлерни тамир эттик. Аш маалине ярым саат-бир саат къадар вакъыт бар эди. Семён Михайлович башыны котермеден чалыша, чырайы сабадан берли кедерли корюне. Онъа не олды экен, деп тюшюне берип тап башым агъырып башлады. Манълайымда, энъсемде къан дамарларым солкъулдай, эр арекет акъраны ёкъ агъырыкъ кетпире. «Бугунъ нафле ишке чыкътым, гъалиба. Медпункткъа бараиммы экен? Сыджагъым да яхшы котерильгенге бенъзей...»

— Самамет...

— Селямет.

— Э, Селямет. Кель бирер сигарет якъайыкъ.— Сёма эмдже алетлерини четке къоюп, бензин толу къопкъа ичинде эллерини ювды, яхшы этип чулнен сюртти, къурутты, сонъра джебинден «Север» папиросы къутусыны чыкъарды, къапы янына бардыкъ. Мен агъач къутуны агъадардым, устюне отурдым.

— Санъа не олды, чырайынь пек къачыкъ?

— Бильмейим, башым фена агъырта.

— Болдургъандырсынъ. Сенинь яшыньда, организм даа яхшы пишмеген маальде арткъач чалышмакъ зарардыр.

— Шай амма, не чаре, кереккен сонъ тырышмакъ керек ола...

— Эв къураджакъ экенсинъиз, деп эшиттим. Яхшы ишет амма, къолай иш дегиль. Эйиси ерли комитетке ариза бергейдинъ, бельки, бир-эки одачыкъ берир эдилер, баракътан. Биз, цех ишчилери тарафынъны тутар эдик.

— Сагъ олунъыз, Сёма эмдже. Лякин бу акъылгъа яткъан шей дегиль. Заводда баягъы чалышып, даа алып оламагъанлар барлар, огюне чыкъмакъ истемейим.

— Я сен ничюн мени талакъагъа чагъырмадынъ? Бу къарт, элинден иш кельмез, дединъми ёкъса?

— Мен кимсени чагъыргъаным ёкъ. Шакир къйдандыр эшиткен, устагъа айткъан, о: «Адамларгъа хабер эт, истегенлер барсын», деген. Шай этип он адам джыйылышып кельгенлер.

— Санъа, балам, пек джаным агъырды. Мен санъа озь огълума бакъкъан киби бакъам. Озюнъ де шай тюшонесинъ беллей эдим. Языкъ сен...

— Ойле деменъиз Сёма эмдже. Керчектен сиз манъа эм баба, эм устаз, эм аркъадашсынъыз. Мен сизни талакъагъа чагъырмай джанынъызны агъырткъан олсам, багъышланъыз. Башкъа вакыт чагъырырым. Чюнки

бизим дубара бир-эки талакъанен битеджек шейге ошамай. Лякин бильмейим, бу йыл эвни башлап олурмызмы, экен — кузь кирип келеятыр.

— Умумен фикиринъ догъру. Пишмеген толадан эвнинъ диварларыны баарнинъ сонъларында котермек керек...

— Къомшумыз Омон къартбаба да шай дей. О бизим ишлеримизге шорбаджылыкъ япа. Сизинъ, Семён эмдже, джанынъыз агъырмасын, къышкъаджек биз даа бир талакъа япаджакъмыз. Сизни де мытлакъ чагъырырым.

— А, мына бу башкъа шей. Мен энди санъа джеза береджек олып тура эдим. Яхшы, бу меселе анълашылды. Лякин мен санъа даа бир шей айтаджакъ олам. Даа да догърусы наснат береджек олам.

— Къулагъым сизде, Семён эмдже.

— Бизде, русларда, шойле аталар сёзю бар: «Бир кере кеседжек олсанъ — еди кере ольче». Омюринъде бир иш япаджакъ олсанъ, онъа олдыгъыкъадар эвельдже азырлыкъ коръ. Мына, эв къураджакъ оласызмы, демек, сен шимди онынъ агъачыны, шиферини эр шейини азырлап къоймакъ керексинъ.

— Догъру айтасынъыз, Семён Михайлович. Бу материаллар баягъы къытлар.

— Я мен не дейим! Шунунъ ичюн вакътыны тап да, бир аризачыкъ къаралап, директорымызгъа кир. О ёкъ демез. Страдовскийге де айтмакъ керек. Ондан гъайры мен озюм де ерли комитетнинъ азасым.

— Заводда мен янъы адамым, олгъан оладжагъы бир къач ай чалышам. Эм мутехассыс де дегилим. Оларгъа аскъы асабермек де...

— Сен, янъы адамым, оларгъа аскъы олмайым, деп чокъ сандыракълап отурма.— Кариков манъа ачувлы-ачувлы назар ташлады.— Сен заводкъа эки-учъ ай чалышмагъа кельгенлерден дегильсинъ де. Сен, завод коллективи тувгъан анлем олсун, деп кельдинъми, ёкъмы?

Эгер ойле олмаса, эбет, ариза язма... Директорны, Страдовскийни, Қариковны алдата билесинь...

Уйлеге якъын бирден Семён эмдженинъ юреги ярамады. Оны медпункткъа алып кеттилер. Ашкъа гудок бердилер. Маддем ёкъ, лякин бираз къапынмакъ эп бир керек. Саат бешке даа вакъыт чокъ. Бакъса, баш агърым озъ озюнден кечип кетти, дуймай къалдым. Семён эмдже насыл экен аджеба? Султан акани коръсем сорар эдим алыны. Шимди ашханеге барайым. Устазым да андадыр.

Аштан сонъ цехте бир озюм къалдым. Семён эмдженин башлагъан ишимиз — манометрлернинъ тамирини девам эттим. Эки саат къадар чалышкъандырым даа. Апансыздан къулагъымда Қариковнынъ сеси янъгъырады:

— Иш къолай кельсин, Солумет!

Эбет, Семён эмдже. Қъайдан пейда олды о, ёкъсам бир ерге кетмегенми?

— Тааджипленме, тааджипленме, йигит. Султан мени эвге алып барып ташлады, тешекке де яткъызды, сонъра къайтты. Лякин насыл этип ятайым мен тешекте. Агъры кечтими битти. Яваштан турдым, кийиндим де бу якъкъа тайдым. Эвде отурып оламайым, анълайсынъмы, огълум, асыл отурып оламайым! Мен мында олмасам — завод токътап къалгъан киби, бутюн ишлер япылмай къаладжакъ киби келе. Билем, яхшы билем, ойле дегиль, лякин не чаре?.. Бу юрек бармы, ёкъмы!.. Ишсиз патлайджакъ...

— Ах Семён эмдже... — ледим мен толукъып. Артыкъ башкъа сёз тапып оламадым. Я бойле вакъытте сёз не керек?

— Шай, балам. Акъылымны таныгъандан берли чалышам. Беш-алты яшында экенимде де чалыша эдим. Қъаз бакъа эдим. Яланаякъ, штансыз... Мына, манълайымда о замандан къалгъан тамгъа бар, эркек къаз чокъугъан эди... — Семён эмдже муляйим кулюмси-

реди, манълайындаки кучючик яра изини косътер-ди.

— Мен буны сизге дженк къалдыргъандыр, беллей эдим.

— Э, къайда, огълум. Дженкте олмадым мен. Башындан сонъунаджск кенарда яшадым.

Сагълыгъынъыз мусааде этмегендир...

— Ёкъ, сагълыкъ дегиль. Мына, булар себепчи олдылар.— Семён эмдже эки элини юксек котерип, авада саллады.— Булар...

— Ничюн я?..

— Ничюн дейсинъ... Эки агъам, эки огълум фронттар, къан тѣкелер, мен нсе мында, къысааякълар, къарткъурт, бала-чагъа арасында къымырскъа киби сюйрекленем, деп бинъ кере арбий комиссариаткъа бардым, кереги ёкъ бронингиз манъа, фронткъа ёлланъ, дедим. «Ёкъ, отур еринъде, Семён Михайлович,— джевапландылар эр сефер.— Сенинъ фронтынъ мында. Сен мында керексинъ. Ватангъа сен мында чокъча файда кетирприсинъ. Чиленгирлик зенаатынъны яш-явкъагъа огрет, оджалыкъ яп. «Я оджалыкъ насыл япайым мен, озюмнинъ беш сыныф билъгим ёкъ?!» Шай десем де олмады. Сонъ он эки-он дѣрт яшлы балачыкъларгъа усталыкъ эттим. Сабийлернинъ бою станоккъа етмей эди, аякълары астына ящик къоюп чалыша эдилер. Заводнынъ дамы ёкъ эди, не ягъса: къармы, ягъмурмы — устюмизге... Сибирь шараптында бу не экенини тасавур этдирсинъ...

— А, дженк йыллары сиз Сибирьде чалышкъан эдингизми? Мен мында олгъандырсыз беллей эдим...

— Ёкъ, Сибирьде. Мында дженк биткен сонъ кельдик. Апайнынъ татасы мында сыджакъ, мейва, емиш, зерзават чокъ, деп чагъыра берди. Баягъы вакъыт бир къараргъа келип оламадыкъ. Сонъра ёлгъа чыктыкъ. Шу арада о гъарип, апайнынъ татасы, вефат эткен. Сытмадан. Ана санъа берабер олмакъ Кельген сонъ тез

къайтып оламадыкъ. Бираз яшагъян сонъ бегендик, та-биатны да, адамларыны да. Къалдыкъ... Заводкъа кирдим, о тувгъан эвимиз олып къалды. экинджи эвимиз. Апайнынъ сагълыгъы уймай, онъа цехлернинъ биринде, чалышмагъа рухсет бермедилер. Лякин эп бир заводда булунды. Лякин цехте дегиль, заводнынъ азбарындаки тюкяпчыкъта чалышты.

— Мария Павловна, демек, сизинъ апайынъыз? Ойле муляйим ойле алчакъгонъюллим...

— Эх балам, адджы-татлыны корьген адам ойле ола экен. Эки огълумыз да фронттан къайтып кельмедилер. Ана-бабасынынъ бир туюю — аптеси бар эди, ондан да айрылды. Дюнъяда екаяне къалгъан адамы — мен-дирим.

— Онынъ нчюн, Сёма эмдже, сиз озюнъизге мукъайт олмалысынъыз.

— Эх, Селямет, балам! — Кариков адымны биринджи кере догъру айткъаныны сездим. — Мукъайт ол демек къолай, лякин омюрден, яшайыштан гизленип олурмы адам?! Яшайышта исе бахтлы дакъкъалар да, кедерли дакъкъалар да олалар...

ФАЛДЖЫ ЭКЕНСИНЪ, СЁМА ЭМДЖЕ!

Беш-он купъден Семён Михайловичнинъ бу сёзлери не къадар догъру экенини анъладым. Душтан чыкып къапы огюне кельсем, газета сатылгъан киоск янын-да сыныфдашларым Зенне Адылованен Вера Арепина тура-лар. Мени корьгенинен олар бири-бирине маналы бакъып алдылар, къаршыма чыкътылар.

— О-о, чиленгир аркъадаш, ишлеринъизни битир-динъизми энди?

— Битирдим, азиз лаборанткачыкълар.

— Ойле олса, бизнен киногъа кетеджексинъ, — деди Вера. — Сенинъ акъылынъа бизни теклиф этмек кельме-се де, биз озюмиз сени теклиф этеджек олдыкъ.

— Олмайджакъ шей. Мен эвге къайтмакъ борджлым. Ишим бар.

— Сонъ къайтырсынъ. Бир бучукъ саатчик кинода отурсанъ ольмезсинъ,— кестирди Вера Арепина.— Иш къачмаз.

— Биз де кинодан сонъ эвге къайтаджакъмыз,— деди Зение.— Берабер къайтар эдик даа...

— Къоркъсанъыз мытлакъ Кабловскаяда корьмек керекми шу киноны?— кульдим мен.— Кино Каттаёлда да бар.

— Кинотеатр бар. Лякин бу фильм анда олмайджакъ. Анъладыгъмы? Юр, чокъ мызмышланма!— эмир этти Вера озюне хас къаттыетликнен.

— Юр даа, Селямет...— деди яваштан Зение.— Санъа бир кере риджа эттик...

Мен бакъкъанымнен козюни алып къачты, къызарды.

— Эх, къызлар...— дедим кокиос кечирип,— джангонъюлимнен кино, театр, концертлерге, бирини къачырмадан, барыр эдим... Лякин не чаре... эвге келип экинджи сменалыкъ ишимни башламакъ кереким. Къардашы Иса гувалык ясап отурса да, мен кинода юрсем...

— Бир шей олмаз. Айда-йылда бир кере санъа да раатлыкъ керек. Айды, кеттик.— Вера къолтугъыма кирди, Зениеге:— О бир тарафкъа кеч!— деп эмир этти.— Бизден къачып къуртулып олмаз!

— Яхшы, яхшы, эсир алдынъыз мени!— кульдим мен.— Кеттик.

Язлыкъ кинотеатр огюнде адам пек чокъ эди. Капыгъа догърулгъан эр бир адамнынъ богъазына япышлар: «Арткъач билетчик ёкъмы?»

Бу картинаны корьгенимнен тирсегимни яваштан Веранынъ къолундан бошаттым.

— Анълашылгъанына коре, къызлар, бу фильмнинъ текрар косътериледжегини беклемек керек. Бугунъ биз ольсек де бу кинотеатрге кирип оламамыз...

Вера манъа дуйдурмамагъа тырышты, Зениеге бакъып козь къымды. Сонъра манъа чевирильди:

— Селямет, мына мен озь билетимни йыртып алдым,— о манъа насылдыр бир мавы кягъытчыкъны косьтерди,— мына бу эки билет исе сизинъки, кирип отурынъыз. Мен эки-учь дакъкъадан келирим.

Кирип отурдыкъ. Журнал битти, фильм башлады, Вера аля даа ёкъ.

— Я бу сабийге не олды экен?— дедим Зениеге.— Даа анавы тышарыда тургъан йигитлер алып къачмагъайдылар?..

— Вераны алып къачаджакъ даа догъгъаны ёкъ,— кульди Зение.

Фильм битти. Биз аякъкъа турдыкъ. Вера шай да кельмеди. Языкъ.

— Я Вера къайсы ерде отураджакъ эди? Бизим янымызда дегильми? Бизим сол гарафымызда да, сагъ тарафымызда да адамлар къурулып отуралар да я! Бош ер ёкъ эди де.

Зение башыны ашагъы алып, индемеден киносейирджилернинъ сюрюсине къошулып тышкъа адымлады. Зениени джоймайым, деп, элинден туттым. Бакъсам эли дыр-дыр къалтырай. Бу не ола шу, асыл бир шейге акъылым етмей!

Зение элини къакъып элимден чыкъарып алды.

— Тездже юр Каттаёлгъа кеткен небетчи машинаны къачырмайыкъ.

— Я, Вера?

— Вера, Вера, деп отурма. О чокътан эвинде пышылдап ятадыр.

— Не дединъ?

— Бир шей де!— Зение яланы ачылгъан кишидай юзюни четке бурды, тез-тез адымлап башлады. Чакъыллы ёлда онынъ тек индже окчелерининъ «такъ-такъ» эткен даушы эшитильмекте эди. Мен де онынъ артындан

такъылдым. Бу къадын миллетининъ не туюшюнгеини анъламакъ зор шей!

Биз кельгенде энди невбетчи машинанынъ кеткенине чокъ олгъан эди. Джума эртеси акъшам, о адети узре, эртедже кете.

— Сонъ, энди не япмалы?— дедим. Эвге вакътында бармадым — бир, Исагъа ярдым эгмедим — эки, анамны беклеттим, раатсызладым — учъ. Булар да етмеген киби къызлар да чешит унерлер косътерелер.

— Энди джаяв кетеджекмизми?

— Кетсек не олгъан. Къыркъ беш дакъкъалыкъ ёл.

Ана иште, кетемиз, Зение узун, индже окчели аякъ-къапларыны чыкъарып сумкасына салды, енгиль брезент папучлерини кийди. Дерсинъ, эр шей эвельден планлаштырылгъан: завод къапысы огюнде «апансыздан» расткелншюв де, кинотеатрге кирмек меселеси де, Веранынъ гъайип олувы да, невбетчи машинанынъ эрте кетеджеги де, джаяв кетеджегимиз де. «Акъыз, Зение, сиз разведкаджылар киби чалышасынъыз, эр адымынъызны туюшунип-ташынып атасынъыз,» дейджек олдым, лякин индемедим. Я ойле япмакътан не макъсад? Ёкъсам мен Генерал штабынынъ башлыгъыммы? Вера ве Зенинен, шукюрлер олсун, аман-аман он йыл берабер, бир мектепте, бир сыныфта окъудыкъ, бир койде яшадыкъ. Къавгъа эткен, барышкъан вакъытларымыз олды, индже керелер имтианларда бири-биримизден контроль ишлерини язып алдыкъ, памукъкъа къатнадыкъ, бир къач кере Капчугъай дагъларына сеяткъа бардыкъ, мына, шимди исе, бир заводда чалышамыз, демек, кене бир аиле, бир коллектив азаларымыз... Шай экен, ойле сырлы ишлер япмада не мана бар?..

— Сен аля даа шегиртликте юресинъми, Селямет?— деп больди меним фикирлеримни Зение.

— Шу кунълер ичинде учюнджи разрядкъа имтиан береджегим.

— Азырландынъмы?

— Керек китапларны окъуп чыкътым. Қариков да чокъ шейлерни огретти, сагъ олсун.

— Яхшы къартчыкъ. Мен акъикъый ишчилерни бойле тасавур эте эдим: эмексевер, муляйим, саде...

— Пек яхшы адам. Лякин сен бизим башкъа ишчилеримизни танымайсынъ. Дейик: Федоренконы, Геннадий Крыловны... акъикъый батырлар! Энь муим, энь месулиетли ишлерни оларнынъ бригадасына авале этелер. Қариковкъа исе къартлыгъы, хасталыгъыны козьде тутып енгильдже ишлер берелер: вентильчиклерни, манометрлерни денъиштирмекни, тамирлемекни...

— Разряд алсанъ демек сен...

— Екъ, разряд алсам да, шимдилик, къартнен чалышып турсам керек. Федоренколарнен тенъешмеге, джаным меним даа такъатым етмез. Айтам да, олар эфсаневий батырлар киби бир адамлардыр!

— Я айлыкъ меселеси?

— Шимди манъа дёртюз-бешюз элли кумюш тёлейлер. Цехте япылгъан тамир ишлери наряд боюнджа, лякин ондан манъа шимди келир ёкъ, чюнки разрядсызым. Учюнджи разряд алгъанымда секизюз-докъузюзлик айлыгъыма шу наряд боюнджа алынгъан пара да къошуладжакъ. Зан этсем, бир джорукъ олур...

— Алла берсин. Сонъ, эвдекилер яхшылармы, ананъ насыл?

— Яхшы, чалыша. Балалар да яваш-яваш кыбырдап юрелер.

— Энвер?

Энвер ята, гъарип. Имтианларыны берди. Энди раатлана. Арабачыгъыны тыгъырдатып азбаргъа чыкъа, гуваляк тёкювнен мешгъуль олгъан Исагъа отурып-алып китап окъуй. Ич олмадым шай этип ярдым этмеге истей. Ондан гъайры, бу Иса деген бала китап янына баргъан адам дегиль...

— Пек атик огълан. Қозълерни машина фарасы киби

яна!— кулды Зение.— Энди кызыларгъа да козь кымып башлагъан.

— Э-э, чокъ бакъып отурмаз. Бир дакъкъа тыныш бильмей чалыша, амма кыышлакътa той бармы — биринден къалмай, къарт-къуртларгъа къошула кете. Олар энди огренгенлер, бир ерге кетеджек олсалар Исаны да чагъыралар: «Исоджан, чыктынъ энди, кетейнк, болды ишлегенинъиз». Исоджаннынъ да беклегени бу, тез-тез къолларыны юва, тахиссини кие, ёлгъа чыкъа.

Зение зевкъланып кулды.

— Яхшы япа даа.

— Эбет, халкъкъа къошула. Мен етиштирип оламайым, эрте кетем, кеч келем, имтиангъа азырланам. О исе, бизим эвимиз адындан джемаат ишлеринде иштирак эте.

Бираз индемеден адымладыкъ. Авасы хош, темиз. Қокнинъ къара къадифесинде бинълернен эльмаз парчалары парылдайлар.

— Исоджан шимди даа бир шейнен мешгъуль,— девам эттим мен.— Даре чалмагъа, «андижан полькасы», озыбек эркек оюнларыны ойнамагъа огрене. Авескярлар тегерегинде иштирак этеджек экен.

— Бу да гузель шей...

— Эбет. Анам да шай дей. Йигит кишиге кыркъ унер де аздыр. Олур-олмазгъа къошулып, быралкъыланyp юргендже ишнен мешгъуль олгъаны яхшы. Анам пек мемнюн.

— Окъувы яхшымы?

— Бир джорукъ. Зар-зорнен мектепни битирип чыкъар, дейим.

— Я Султанье не япа? О пек дюльбер кыыз оладжакъ.

— Эв ишлерининъ бутюнени о япа. Тикмеге-бичмеге, орьмеге пек авес.

— Мени шегиртликке алмазмы экен?— кулды Зение.— Макъас тутмакъ биле къолумдан кельмей.

— Э, айса сен келин оламайджакъ экенсинъ, акъыз!

— Эбет, сенинъ меляикелеринъ келинликке пек ляйыкълар,— апансыздан сертийдн Зение.

— Нас мелянкелер я?

— Сен йылларнен ичинъде ах-вах деп юрген гузель, энъ якъын достунънынъ башыны айландырып юрди, сени бир капикке алмады.

— Сен не дейсинъ шу? Къайсы гузель, къайсы достум акъкъында айтасынъ?— шашмалап сорадым мен. Зенининъ аджджы лафларындан даа бир шей анълама-сам да, ничме сувукъ бир йылан сюйрекленип кирип кельген киби олды. Десене, о Ната ве Одед акъкъында айтар? Я Зение меним Ната акъкъында «ах-вах» чекип юргенимни къайдан билъген? Мен буны кимсеге атта ки, «энъ якъын достум», Оледке айтмагъан эдим де?

— Биз санъа айтаджакъ олгъан эдик буны...— деди Зение бир къач санныден сонъ.— Ната, Одеднен Ташкентке барып тюшкенлеринен, кезип башлады. «Сен не япасынъ, Селяметиниъ севгиси не оладжакъ?»— десек кульди. «Меним онынънен алып береджегим ёкъ!»— деди. Одед исе, о копек огълу-копек экен. Бир чувал паранен баргъан. Бутюн вакъыт таксинен юре, аш ашаса — ресторанда, сувсагъанда я коньяк, я ракъы иче. Натанынъ башыны айландырды. Оны де Комсомол голюне, де Пушкин багъчасына, де ресторанъа сюйреп кете эди. Чимган дагъларына чыкъмакъмы дейсинъ... Энди эвлепеджек экенлер, деп эшиттим. Одед институткъа кирип оламагъан, лякин Ната окъуй... ТашМИде. Келеджекте насыл омюр къураджакълар, белли дегиль. Озълери де билъмеселер керек, ахмакълар. Ана-бабалары да шашкъанлар.

— Я мен... мен бир шей эшитмедим де, Зение?

— Я сенинъ бу дюньянен алып-береджегиниъ бармы шу озю? Ишинъни билесинъ, эзинъни, имтианларынынъ,

лякин чевренъде кимсени корьмейсинъ, сечмейсинъ биле....

— Корьмейсинъми... баш къашымагъа вакъыт къалмай... Кимсени корьмейим...

— Эбет, пек керекмиз биз санъа! Лякин биз сенинъ достунъ экенимизни унутма. Биз ярдым къолуны созмагъа даима азырмыз.

— Сагъ ол, Зенне.

— Чокъ кедерленме, Селямет. Йип богъазларына ойлелерининъ. Сен даа яшсынъ, омюринъ огюнъде...

— Эбет... эбет... шай о... шай...

Каттаёл чыракълары корюнди. Келип чыкъкъанмыз. Лаф узун ёлны къыскъа эте, дегенлери догъру экен. Хусусан бойле, бугунъки лафлар киби чокъча олып турса...

Мына кельдик.

— Хайырлы геджелер, Зенне.

— Сагъ ол, Селямет. Корюшкендже.

Зеннелернинъ баракъларындан бизим эвгедже эки километрге якъын ёл. Кене джаяв кеттим. Саат исе бирге якъын. Не япаджакъсынъ? «Тарзан»ны корьмек, урьметли мектепдашларынънен корюшмекнинъ, достларынъ, севгилинъ акъкъында тазе хаберлер эшитмекнинъ озъ сефасы ве джезасы бар. Кординъ, корюштинъ, эшиттинъ, энди борджынъны оде. Яни эки километр даа юр. Юрермиз. Эм насыл юрермиз! Огге, къавий адымларнен. Йырлай-йырлай... Мен я-яш эдим, се-ер-бе-ест эдим, севги недир, бильмез эдим... бильмем нелер... Якътынъ да, йыкътынъ, феляи ве фесмекая... Алдынъыз сиз, мен сизге! Бу... бу козьашларым дегиль... бильмейим не, лякин козьашым дегиль... Мени агълатып оламазсынъыз... ё-ёкъ... агълатып оламазсынъыз.

— Селямет, сенсинъми шу, балам?

Эбет, ёл ичинде анам тура, мени беклей. Янында даа бир къаралты. Иса. Элине къалын таякъ туткъан, лескер

сапы, гъалиба. Силялангъан йигит эр тесадюфке къаршы.

— Меним, ана, меним.

— Я не ичюн лек кечке къалдынъ я, балам? Раат-сызландыкъ.

— Ёкъ, бир шей олгъаны ёкъ, ана... Яхшы кино косъ-тере экенлер, кирдик иште...

Анам, «кимнен кирдинъиз, кимнен къайттынъ?»— деп отурмады, яваш чевирилип, огге кетти. Биз артындап юрдик.

— Агъа, мен сенинъ агълап келеяткъанынъны озъ козюмнен коръдим. Анама айтмадым. Лякин сенинъ джанынъны ким агъыртты, айт, башыны алырым!— фы-сылдады Иса.— Айтмасанъ да тапарым!..

— Ёкъ, Иса, кадым,— дедим мен де яваштан,— ал-чакълыкъ, ханлик, вефасызлыкъ... Ах буларны мумкюн олса да атешке якъсанъ...— Меним богъазыма кене бир шей келип тыкъылды.

Иса манъа юректен аджынып бакъты.

— Сени агълаткъанны мен ольдюрим, агъа,— деди юмрукъларыны сыкъып.

— Тездже юринъ, балалар, анда Энвернен Султане де беклейдирлер,— деди анам. Биз адымларымызны ча-биклештирдик.

Эки-учъ кунъ озюме келалмай юрдим, дерсинъ сюй-рекленип ичме кирген титис, сувукъ йыланннъ ине-лери, тикенлери сание сайын оселер: эр адымда, ичме санчыла сызлата, бузлаталар. Адамларнен корюшем, лаф этем, ишке барам, къайтам, эвде Исанен гуваляк ясайым, лякин агъыр тюшюнджелерден къуртулып ола-майым. Заводда базылар: «Хастасынъмы шу, олянъ?»— деп сорайлар.

Учюнджи куню чыдап оламадым. Аш маалинде «Къызыл коше»ге кирип сыныкъ къарындашчыкъ пар-часынен Натагъа мектюп яздым. Мына о:

Ничюн бу шейни якъанынъа акъылым етмей. Шашып-шашмалайым. Эбет, сенинъ манъа ич бир тюрлю борджынъ ёкъ, мен сенден бир шей талап эткеним де ёкъ. Биль: сени еди-секиз йылдан берли севе эдим... шимди де севем, гъалиба. Не япайым... «Юрекке эмир этильмез», дейлер. Мен оны авучыма алырым, къатты сыкъарым, мыркъ эттирмем... Лякин динълерми экен о мени? Динълемесе — мен де оны динълемем. Бакъармыз, ким кимини енъер экен?! Мени ойле къолайлыкънен аякътан йыкъмакъ мумкюн дегиль. Бир гъайып эткен шейим севгидир. Мен сени, севимлим, деп юре эдим. Энди не севгим бар, не севимлим! Аджеба, экинджи кере мен оларны кене пейда этип олурыммы экен? Акъылым етмей. Акъикъий севги бир кере догъа дейлер. Бельки керчектир. Лякин шай исе де уютнен, улу уютнен яшарым. Чюнки адам уютсиз яшап оламаз. Бельки мени де бегенген, севген адам тапылыр... бельки мен де оны северим... Амма шимдилик багърымда юрек дегиль де — бир буз парчасы... Буны сиз яптынъыз, севгилим Ната ве достум Одед. Сагъ олунъыз. Экевлешип юрегиме бир ханджер урдынъыз. Лякин мен... лякин мен сизге бир шей деп оламайым. Сизлер бахтлы олсанъыз, ана-бабаларыңъызны утандырмасанъыз, душманларыңъызны кульдюрмесенъыз еткени. Мени душманларыңъыз сырасында сайма, Ната. Одед ничюн мен ёкъым, олюм, лякин сенинъ ничюн... сенинъ ничюн, Ната... эр даим достум. Яхшы-ямап кунълеринъде, бахтлы-бахтсыз заманынъда мени эр даим янынъда дее билесинъ. Сен сагъ-селямет олсанъ, ойнасанъ, кульсенъ, демек, мен де бахтлым. Даа не язайым? Энди эвленгендирсиз де бельким, шай исе бахт-сеадет тилейим.

Селямнен, сыныфдашынъ Селямет
Таймазов».

Бу мектюпни де, мен ёлламадым. О да Натагъа адресленген дигер мектюплерге кёшулды, джарты кьуту-чыкьтан ер алды. Мектеп дефтерининъ бир табагъына сыгъгъан бу мектюпчик амма, манъа буюк имдат кетирди. Оны язгъан сонъ юрегимде насылдыр бир ангиллик пейда олды. Сонъунадже тедавийлендимми, ёкъмы — бильмейим, шимдилик баягъы ангиллешти, сонъуны келджек косьтерир. Къысмет этсе. Дегенимдай, инсан уютнен яшай. Уютни джоймакъ олмаз. Эм джоймам да. Ана шай, Ната! Сенинъ де кьулагъынъа бу купе олып къалсын. Оded, сеннен биз даа корюширмиз, бир субетчик япармыз. Ана, о заман не дер экенсинъ, бакъармыз. Ёкъ, мен сенден интикъам алмам, мен сени джезаларым. Хаинлигинъ ичюн. Алчакълыгъынъ ичюн, Ната ичюн. Чюнки мен эминим: сен о кызыны бахтсыз этеджексинъ, чюнки сен адам къадриини бильген махлюкъ дегильсинъ...

ГЕННАДИЙ КРЫЛОВ, ЯХУД КУЗЬ КЪАЙГЪЫЛАРЫ

Кузь кельди. Патта-сатта ягъмурлар ягъа, тереклер алтын тюз урбаларына сарындылар, базы, геджелери кыырав тюше. Мектеплер, базар, чайханалар, базы муэссиселер къапавлы — эр кес памукъ тарлаларында. Бу йыл пек бол берекет олды, лякин синоптиклернинъ айткъанына коре, ава эрте бозуладжакъ, къыш къатты оладжакъ. Шунунъ ичюн республиканынъ белли памукъчылары: «Бол берекетли памукънынъ бир зерресини гъайып этмейик, эрте-ярыкъ джыйып алайыкъ. Эр кес памукъ тарлаларына!» — деген шиарны котердилер. Бу аретке, эбет, бизим заводнынъ коллективи де кёшулды. Умумий топлашувда эки комсомол-яшлар бригадасы тизильди. Бу бригадаларгъа заводнынъ бутюн цехлеринден иштен азат этильген экишер-учер яш джелъп этильди.

Биз, памукъкъа кетеджек яшлар, алтмыш-етмиш килодан зияде «беяз алтын» джыймагъз сѣз бердик. Сонъра трибунагъа парторгымыз Азад Каримович Шамсутдинов чыкъты.

— Азиз аркъадашлар, кадыларым!— деди о эеджанлы давушнен.— Мен мына шимди эпигъизиниъ сѣзлеринъизини буюк дикъкъаг ве мемнюниетнен динъледим. Сагъ олунъыз, достлар, яш несилимиз, бизим келеджегимиз! Ватанымызныиъ башына буюк фелякет кельгенде — дженк башлагъанда, биз де — о заманныиъ яш несили — бир дакъкъа шубелеимеден арбий комиссариатларгъа барып, фронткъа гонъюллю оларакъ ёлламаларыиъ талап эткен эдик. Мен кимерде: бу шимдики бизим яш несиъ недай экен, бабаларыиыиъ дегерли огуллары экенми?— деп тюшуне эдим. Бугунъ эмин олдым: кереккенде сизлер де тыпкъы агъаларынъыз, бабаларынъыз киби совет топрагъыиыиъ садыкъ огуллары оладжакъсынъыз. Сиз шимди де шайсиз, аферинлер айтам сизге, достлар! Биз, фронт чильтеринден кечкен несиъ, ачыкъ гонъюльнен сизинъ элигъизге мемлекетимизиниъ такъдирини ышана биле экенмиз. Бугунъ сизинъ, памукъ тарлаларыида, бизни утандырмайджакъ киби эмек этеджегинъизге шек-шубем ёкъ. Огъурлы ёллар, азиз къардашлар!

Сѣзге баш инженеримиз Эрик Семёнович Страдовский чыкъты. Памукъчы бригадаларгъа партком оны ёлбашчы тайинлеген. Эрик Семёнович аман ишке кечти.

— Эр эки бригадагъа отуз дёртер адам пекитильди. Биринджи бригаданыиъ башы — Геннадий Крылов. Экинджи бригадир — Харитон Федоренко. Бу аркъадашларны эр кес таный, яхшы биле. Беллесем, оларныиъ кандидатураларына къаршы ёкътурдыр. Шаймы? Шай! — залда эльчирпмалар къопты. Мен Генаныиъ бригадасына тюштим. Пек гузель. Къуwandым. Мен бу йигитни ильки кере янъычыкъ ишлеп башлагъанда, термо-кре-

кингиниъ собаларыны тамир эткенде корьген эдим. Сонъ онынънен сыкъ-сыкъ корюшип турдым, лякин буюн бу вакъыт ичинде ондан бир сѣз биле эшиткеним ёкъ.

— Бу эки бригада,— девам этти Эрик Семёнович,— илле озъара ярышлашаджакълар. Чюнки Геннадий де, Федоренко да иш дегенде делирген адамлардыр.— Зал кене кульди, гурюльдеди.— Лякин куреш къатты оладжакъ: эр эки бригадада ойле азаматлар топлангъанлар ки, гъалебе къазанмакъ къолай олмайджакъ. Барсын шай олсун, лякин бунынъ файдасы буюк: ярышлаша-ярышлаша биз даа да яхшы чалышырмыз. Демек умумий макъсадымызгъа иришмеге берабер ынтыладжакъмыз. Мен сизинъ ёлбашчынъыз оларакъ, яхшы иш ичюн буюк шарапны яратмагъа тырышырым. Илыкъ эвеля, бригадаларнынъ тарлада ятып-тураджакъларыны къайгъырмакъ керек. Шай япсакъ ёлгъа кетеджек баягъы вакъытны икътисад этермиз, озюмиз де азда болдурырмыз, гузельдже раатлапырмыз, тарлада керек транспортны да иштен къалдырмамыз. Демек, тарлада яшайджакъмыз. Шай экен, кетеджек аркъадашлар озълеринен тѣшек, ёргъан, ястыкъ, бир къат сыджакъ урба, чызма алмалылар. Чызма мытлакъ керек. Тезден авалар бозуладжакъы эр кеске малюм. Эгер кимнинъ чызмасы олмаса — складдан ала биле, шимдилик бедава, сонъундан истегенлер яры парасыны тѣлеп озълерине къалдыра билелер. Яхшы кирза чызмалары. Энди ашайт меселеси. Колхоз, джыйгъан памугъымызнынъ акъчасыны, эр афта тѣлеп тураджакъ. Шу паранынъ керекли къысымыны айырып алып ашайт махсулатлары сатын аладжакъмыз. Колхознынъ озюнден. Ойле япсакъ колхозгъа да файда, бизге де: уджузджа отуыр. Ашчылыкъны — мутехассыслар: ишханемизнинъ эки хадими япаджакъ. Оглюк, чувалларнен колхоз озю теминлейджек. Тарла шипанында ятып тураджакъмыз, анда эки козь эв бар. Элимиз сыгъармызмы, ёкъмы, бильмейим...

— Эбет сыгъмамыз!— янгъырады Федоренконынъ давушы.— Эгер бизге рухсет берсенъиз, биз айырда бир ерге ерлешир эдик.

— Яхшы, Харитон, биз бу акъта тюшюнип бакъармыз,— деди Эрик Семёнович.— Медений раатлыкъ ичюн шахмат-шашка, домино, аккордеон алып кетермиз. Аф-та сайын бешер адамгъа бир кунъ ичинде амамгъа барып кельмеге рухсет этермиз. Шимдилик айтаджагъым шу. Суаллер бармы?

— Бар. Анълашылгъанына коре биз тарлада баягъы вакъыт оладжакъмыз. Я шу арада къадыныны саягъынгъанлар не япар?— деди бирев кулюп.

— Анда янъысыны тапарсынъ!— шакъаны илип алды Страдовский.— Шунъа да къасевет этесинъми?!

Кулькю котерильди.

— Ёкъ, керчектен,— деди дигер ишчи,— кетишаткъа коре, меселе джиддий. Биз памукъта не къадар оладжакъмыз?

— Колхоз планыны эда эткендже. Даа да догърусы — тарлада бир зерре памукъ къалмагъандже. Ёкъса, план толды, энди озюгъыз бильгенинъизни этинъиз, деп къачаджакъмызмы?!— кулюмспреди баш инженер ве шу ан джиддийлешти.— Сувукълар тюшкендже тарлада бир чимтим памукъ къалмамалы. Бу партиянынъ, ватаннынъ, виджданымызнынъ эмиридир. Памукъ биткенинен — анда бизим ишимиз де бите.

— Анълашылды,— деди еринден турып Федоренко.— Тарлада биз кереги киби чалышырмыз. Бунъа шубеленменъиз. Я заводнынъ алы не олур? Мында ишчи кучю етерми? Барып да авария олып бир де бир цех токъгап къалса, курешмеге кучюнъиз, имкянынъыз олурмы?

— Дженкте,— агъырлыкънен бшлады Страдовский,— бир топ башында еди адам хызмет эте эди. Душман уджюмге кечкенде, шу еди адамнынъ алтысы эляк олгъан такъдирде биле, единджиси — екаяне къалгъан аскер —

душмангъа косътериледжек къаршылыкъны девам эте эди. Бизим вазифемиз исе о къадарлыкъ агъыр ве фаджиалы дегиль. Биринджиде авария, къаза-белягъа ёл къоймамакъ керек. Профилактик тамирни, тешкерювлерни кереги киби алып бармалымыз. Иш низамыны даа да пекитмелимиз, бир адам учъ адам ерине ишлемели, ана о заман коллективимизнинъ дегерли бир къысымы ёкъ экенини дуймамыз. Даа суаллер бармы?

— Ёкъ! Ёкъ! Не суаль оладжакъ шу! Эр шей анълашылды!— деген сеслер эшитильди.— Чалышмакъ керек, бош лафтан файда ёкъ!

— Ойле олса, аркъадашлар, лаф битти. Ярын саба секизде кетеджек аркъадашлар завод къапысы огюнде топланырлар, шу ерде машиналаргъа юкленип памукъ тарлаларына ёлланырмыз. Памукъчылар бугунъ азырлыкъ коръмек ичюн эвлерине даркъала билелер,— Страдовский кулькюнчли этип эгильди де,— дикъкъатынъыз ичюн сагъ олунъыз,— деди.

Ишчилер шакъалашып даркъала башладылар.

«Ленин ёлу» колхозынынъ Буюк Фергъана каналы артында менимсенильген янъы памукъ тарлалары. Бешалты йыл эвельси каналнынъ о тарафы джансыз чёлъ, къамышлыкъ, такъыр бир ер эди, кийик домузлар, къашкъырлар, борюлер меяны эди. Шимди мында памукъ осе, биринджи йылы. Эр бир тюрпинъ бою адамнынъ белинден келе. Эр тюрте къыркъ-элли дане къутучыкъ бар. Бу топракъ колхоз реиси Абдували Молдокматовнынъ тешеббюснен менимсенильген. О пек ишкюзар адам. О не япты дейсинъизми? Қырътышны менимсемеге колхоз бир ша сарф этмеген. Озь кучюнен каналдан сув алмакъ ичюн ялынъыз бир арыкъ къазгъан. Қырътышны адамлар озьлери менимсегенлер. Насыл? Чапанен. Колхоз исе бунъа ярдым этмеге не арткъач адам алгъан не де техника. Реис балабан-балабан участкалар болюп истегенге берген: озюнъиз къазынъыз ве истеген шейинъизни сачынъыз, биз исе сизге насоснен каналдан сув

чыкъарып берермиз. Ерден учъ-дёрт йыл файдалангъан сонъ колхоз анда памукъ сачар, деген. Элинде кучю олгъан, эмектен къачынмагъан койлюлер бунъа авесликнен разы олгъанлар, атта завод ишчилеринден де, башкъа колхозлардан да, адамлар келип ер алгъанлар. Къавун-къарпыз, согъан, къартоп сачалар, яхшы файдаланалар. Бойлеликле юз гектаргъа якъын ер менимсенилсе. Пландан арткъач бинълернен тонна памукъ алмагъа имкъян догъа. Кечкен сене Молдокматов мында эки козлю тарла шипаны къурдура. Онынъ огюнде асфальт тешельген арман. Елларгъа Капчыгъайдан ташытып чакъыл тётюре...

Мына бизни бу ерге алып кельдилер. Шипаннынъ бир козюне йигитлер, дигерине къысаякълы миллет ерлешти. Тарашлыкъ, лякин не япджакъсынъ, башынъ устюнде дам олгъанына да бинъ шукюр. Ягъып башласа, сувукълар тюшсе! «Мында собанынъ кереклиги де ёкъ, оданы нефесимизнен къыздырырмыз! Бизлер къырджыман йигитлермиз», деп кулелер. Эрик Семёнович де бизнен ерлешти. Озюне де оглюкнен чувал алды: ёлбашчы къол къавушып юреджекми, ёкъса?

Иш маалинедже эпимиз ерлештик. Ашчыларымыз этли макарон шорбасы пиширген экенлер, чанакъ-чельмеклеримизни алып, энди къурулып отургъан эдик, ёлда бир атлы пейда олды. Шакъа-кулькю басылды, эр кесиннъ козю ёлда: ким келе экен деп, биледжек олалар. Лякин мен Молдокматовны шу ан таныдым: мазаллы, кенъ слькелли, будённай мыйыкълы, козьлерин къысыкъ адам. Ногайгъа бенъзей. Озю къыргъыз. Башыны даима устренен къыркътыра, учъ кунъде бир. Сачыны бир миллиметр биле огюртмей. Сол элинде даима къара къолчакъ, бу протез. Снаряд парчасы билегинден юкъарысына ургъан, кемигини парчалагъан. Абдували аканынъ башынынъ чыр-чыплакъ тыраш эттирювинде де, дегенлерине коре, себеп бар: ренс джебэде рота командирин экен, бинъ докъуз юз къыркъ бир сенеси керн

чекилюв вакътында ротасынен алкъада къала, дёрт ай дагъларда юрелер, шаркъкъа, озюмизинъкилер тарафкъа джылышалар. Чокъ керелер душманнен атышалар, ачлыкътан шишелер, битлейлер. Чаресиз къалгъаилларындан сач-сакъалларыны тавукъ юлккъъан киби тинтелер, джамнен, тенеке парчасынсн тыраш олалар. Сонъундан, сарымдан чыкъкъан сонъ, бу рота аскерлеринден бириси перчем къалдырмай, сачларыны тап-такъыр къыркътыралар. Аркъадашлары оларгъа атта «Чыплакъ башлар командасы», деген лагъап къоялар. Лякин аскерлер бунъа бакъмадан дженкнинъ сонъундаже сачсыз юрелер, бу бир адэгке чевирилип къала. Молдокматов бинъ докъуз юз къыркъ учъ сенеси яралана, госпиталлерде ята, сонъ эвине къайта. Мында оны колхозгъа реис тайын этелер. Шундан берли бу иште. Ишлер гъает фена олса да, хозяйствоны аякъкъа турсата, районда биринджилер сырасына кечире.

— Хормангълар, азаматлар!— деди реис, якъын келип аттан тюшерек.— Иш къолай кельсин!

— Эр даим бойле «иш» олса, биз оны эки юз процент эда этип юрер эдик!— деди Шакир-приветик шорба толу балабан алюмин чанагъыны косътерип.— Ярдымгъа келинъ!

— Екъса кельмез беллейсинъми?!— кульди Молдокматов.— Узакътан яхшы къокъулар дуоуп атымны бу якъкъа бурдым.

Реис эр кеснен эль беришип, селямлашып чыкъты. Ашчы онъа озь чанагъына шорба толдуруп узатты. Молдокматов бизим янымызгъа, ерге тёшельген чувал устуне аякъларыны хачлап отурды. Страдовский онъа пите узатты.

— Бу сизинъ рыскъынъыз экен. Сонъки пите,— иляве этти.

— Мени ач къалыр беллейсинъми, Эрик Семёнович?— кульди реис, сонъра этрафымызда къурулышып отургъан къызларгъа тараф чевирильди.— Истейсинъиз-

ми, гузеллер, мына бу питеден мен сизге бир деве ясайым?

— Ясанъыз, ясанъыз!— чивильдештилер олар.— Ваай, насыл меракълы.

— Бакъып отурынъыз,— деди джиддий бир алда Молдокматов.— Мына, бу питени бу еринден бир тишлеймиз,— тишледи ве чайнап ютты. Амма озю де насыл тишледн я, аман-аман ярысыны.— Энди бу еринден къапамыз,— девам этти реис фокусыны,— сонъра бу еринден...

Питеден токълал бир парчачыкъ къалды.

— Бенъзейми?

— Ёкъ, ошамай!— чивильдешти къызлар.— Ошамай!

Демек, бу кере ишимиз брак олды,— юзю кедерли бир алда башыны саллады Молдокматов,— къана топаназчыкъ,— мураджаат этти о тостомалачыкъ, даима куле-куле юрген Галя Муркинагъа.— Берчи питенъни, бир даа бакъайыкъ. Энди янъылмам беллейим.

Галя ырджайып питесини узатты. Эки-учъ дакъкъадан о да реисниъ агъызында гъайып олды. Къызлар бу ерде энди къапкъангъа тюшкенлерини анъладылар, зыйчув къопардылар. Биз исе, къурсакъларымызгъа япышып, куле эдик. Реис де. Сонъ о козь яшларымы сюрте-сюрте, шай иляве этти:

— Дженктен эвель кой хозяйствосы техникумында окъугъанда бир йигит бойледже эки йыл девамында бизим отъмеклеримизни ашап юрген эди. Бу фокусныъ сырыны, учюнджи курста ачаджакъ эди, етиштирмедн, гъарип. Ордугъа алдылар, дженкнинъ ильк кунълеринде эляк олгъан.

Эр кеснинъ юзю джиддийлешти, дудакълары къысылды: бу ерде отургънларнынъ, дигерли эр бири, бу дженкте илле киминидир гъайып эткен: бабасыны яхуд агъасыны, анасыз къалгъанлар да аз дегиль.

— Айды, топаназ къызым,— Галягъа мураджаат этти реис,— дарылма, энди мен санъа борджлым. Бугунылик

исе аркъадашларынъ сеннен отъмеклерини пайлашырлар, беллейим. Борджымны еди ноябрь куню одерим: сизге семиз бир къой сойдурырым. Қъысмет олса, о вакытке къадар ярдымынъызнен планны да эда этермиз.

Молдокматов ерден чанагъыны алды, бир котерип сувуны ичти, бир къач кере де къашыкълап тем-тегиз бошатты. Сонъра секирип еринден турды.

— Айды, мен энди кетем,— деди,— бугунъ сизге, баллар, бир араба къавун-къарпыз кетирирлер. Ашарсыз, лякин ишни де унутманъыз!— о Шакир-приветникке козь къымды.

— Раатсызланманъыз, бизден иш къачып къуртулмаз!— кульди Шакир.

Реис атынынъ янына барды, югенинден алды, Страдовскийге бир шейлер айтып, лаф эте-ете ёл бойлап кеттилер. Ат оларнынъ артындан эринип-эринип адымлады.

— Айды, баллар, тез-тез ашайыкъ да ишке тюшейик,— деди Геннадий.— Бугунъ нч олмагъанда элли килодан джыяйыкъ.

Қъаш къараргъандже чалыштыкъ. Арманда буюк памукъ обасы осюп чыкъты. Кунеш баткъанынен кунъ бою бир къарар тургъан ава бирден сувуды.

— Баллар,— деди Страдовский,— чыкъ тюшмезден эвель памукънынъ устюни чувалларнен ортейик, сабагъадже сым-ыслакъ олур.

— Я бугунъ алып кеткен олсалар не олур эди?— ачувланды Геннадий Крылов — Ярын памукъ тѣкмеге ер олмайджакъ.

— Ер тапармыз,— кулюмсиреди Эрик Семёнович,— памугъынъ олсун,— алып кетмеге исе... колхоз етиштирип оламай. Транспорт етишмей. Ярын озюмизнинъ завод машиналары алып кетеджеклер.

Акъшамлыкъ аштан сонъ армандан узакъча ерде атеш якътыкъ, фуфайка къалпакъларымызны кийип

чыкътыкъ. Кимдир элине аккордеонны алды, чала башлады. «Дунай далгъалары...» Вальс. Аджайип шей бу музыка. Инсан-инсан олгъанындан берли, ихтира эткен энъ гузель шейлеринден бири, о олса керек, дейим. Инсанынъ озюни де инсан эткен, эмекнен бир сырада, музыка олса керек. Бакъыпъ сиз, адамнынъ башына не кельмесин: гъаммы, къасеветми, шадлыкъмы; аман музыка, йыргъа мураджаат эте. Базы халкълар исе атта олюлерини де музыканен комелер. Бунынъ, эбет, буюк бир себеби бар. Демек, музыка адамгъа яшамагъа ярдым эте. Мына бакъынъ сиз: талып ёрулып тура эдик, къашыгъынъны биле котермеге истемейсинъ; белинъ узюлип кетеджек киби, аякъларынъ агъыра, эллеринъ тырналгъан, чатлагъан сызлайлар, кунъ бою эгилип юргенинъден бойнунъ ве белинъ агъырга, башынъ къабакъ киби. Амма мына, музыка чалып башлады — вальс. Бир-къач яш шу ерде атылып турдылар, ойнап башладылар! Биринджи оларакъ, эбет де, Шакир-приветик секириклеп башлады. Аनावы топаназчыкъны, Галяны тутып бир айланмакъ айлана, шашарсынъ. Шакъылдашып кулелер, аркъадашларыны шакъанен тюртелер. Аджайип табнаты бар бу огъланнынъ, Шакирининъ: бугунъ бутюн кунъ эр кесни кульдюре-кульдюре ичеклерини узе язды. Эм машина киби чалышты, эм чешит унерлер косътерип адамларнынъ гонъюлнини котерди. Эрик Семёнович онъа «Шакир-витамин» деп, ад къойды, ахыр-сонъу. Амма Геннадий Крылов онынъ къапа-къаршы образыдыр. Мен онынъ даа бир керечик шакъылдап кульгенини коръгеним ёкъ. Шимди де ана, четте отура, «Прибой» папиросыны думанлата. Козълерини бир нокътагъа — гурюльдеп, чытырдап янгъан атешке тиккен. Юзю, дерсинъ, чёкюннен бакъырдан ясалгъан: къалын сукелер, балабан ялпакъ буруны, агъыр ченгеси, юксек манълайы, осюк чыбалыкъ къашлары, ачыкъ-мавы тюрс козълери...

— Олян, Селямет юрсе ойнайыкъ...

Къаршымда — Зение. Элини узаткъан, тура. Гурь атешиниъ ярыгындан юзю къып-къырмызы, шафран алмасы кибн.

— Билесиниъ де, мен вальс ойнап оламайым.

— Озюм огретирим,— о элимден тутып чекти.— Юр, къартбабайчыкъ кибн мугъайып отурмадан не файда?— Зение бир элинен белимден алды, экинджикинен сол къолумны къатты тутты. Эли сыджакъ, енгиль, мулайым эди.

— Вальс, оюнларнынъ падишасыдыр,— деди Зение мени бир фырландырып алгъан сонъ,— энди эки адым огге юремиз, сонъра эки адым четке... лякин, солдат кибн адымламаса, незакетнен ана шай! Истидатлы талебе экенсинъ.

— Омюримде шу талебеликтен чыкъаджакъыммы, ёкъмы шу?! Разряд алып энди талебеликтен къуртул-дым дегенде, кене юзюме...

— Зан этсем, адам омюри бою талсбедир... Бугунъ бир янълыш япа, ярын оны тюзетмеге тырыша, тюзете, сонъ кене янъыла. Яшайыш буюк бир мектепке бенъзей, менимдже... Музыканы эшитесинъми... би-пр, эки, ай-ландыкъ!

— Пек чапмаса, джаным. Неден къуру къаласынъ шу?! Яхшысы сен манъа бир шейни анълат, къолунъдан кельсе.

— Сора, кельсе — анълатырым.

— Бу бизим бригадиримиз Геннадий Крыловкъа не ола шу? Худжур бир адам: заводкъа ишке кельгенимден берли даа бир керечик кулюмсирегенини корьгеним ёкъ...

Зение атешке тараф чевирильди. Крылов айны шу анде папирос тюпчюгини аягынен таптап, атештен къор алып янъы папирос якъаяткъан эди. Думанлаткъан сонъ къорны къайтарып атеш ичине атты, фуфайкасыны ель-кесине ташлап, яваш адымлап къаранлыкъ тарла ёлуна синъип кетти.

— Эй, несини айгасынъ, Селямет... Эшиткениме коре, бу йнгитиниъ башына аз беля кельмеген... Дикъкъат этгинъми сен, онынъ сачлары бем-безд! Геннадий къач яшында беллейсинъ?

— Къыркъ-къыркъ беш яшларында олса керек.

— Э, алдынъ. Геннадий олгъаны оладжагъы йнгирми еди яшында. Амма дюньянынъ къач буджакъ экенини чокътан анълагъан...

— Насыл? Анълатса шуны!..

— Юр, атеш башына отурайыкъ. Айтайым эшиткенирими.

— Юр, Зение. Вальс агъыр оюн экен, тап терледим. Фокстрот, о башкъа лаф, таптала турасынъ бир ерчикте. «Мишка-Мишка, къайда тебессюминъ сенинъ?!»

— Айды, отур, акъай, динъле. Терлеген олсанъ фу-файканъны кий. Бугунъ баягъы салкъын.

— Озюнъ де кий акъыз...

Зение, Геннадий Крылов акъкъында, ашагъыдаки шейлерни икяе этти:

...Крылов Ордугъа хызмет этмеге кетмезден эвель бир къызын, Жанна Игнатованы севе. Қъыз онъа севгенини — севмегенини айтмай, лякин «чокъ баш кутъме» де демей. Жаннанынъ артында даа бир огълан юре, Геннадийнинъ досту Сергей Олейник. Олар та балалыкътан бир-бирини билелер, берабер единджини битирелер, берабер заводда, бир бригадада чалышалар. Қъызынынъ достларынынъ айткъанына коре, Жанна Крыловны зиядедже бегене, лякин ничюндир Сергейни де янында кеткенини истемей. Бойле такъылышып юрелер. Учевлешип — киногъа, танцагъа, мусафирликке. Бу ал эки-учъ йыл девам эте, энди йнгитлернинъ зытына тийип башлагъанда экисин де Ордугъа хызметке чагъыралар. Геннадийни флоткъа, Сергейни пияде аскерликке ала-лар. О заман флотта дёрт йыл, пияде аскерликте учъ йыл хызмет этмек керек эди. Олсиник бир йыл эвельси къайта, лякин Кабловскаягъа бармай: базы узун тиллер-

нинъ дегенне коре, Колымада яшап пара къазана. Посёлкада Крыловнынъ къайтаджагъына эки афта къалгъанда пейда ола, лякин кызынен бир керечик биле корюшмей, дерсинъ аселет достыны беклей. О келе, шу куню Геннадийлернинъ эвинде корюшюв акъшамы тешкиль этелер. Достлар, таныш-билишлер топланалар, ичелер, ашайлар, ойнайлар. Эр кестен зияде Жанна шенълене, четтен корьгенлер: «Бу пек бахтлы кыыз экен!»— деп ойланалар.

— Жанна, джаным,— дей бир ара тапып Геннадий,— сен энди бизим башымызны айландырма, кимни севгенинъни айт да бу оюнны битир.

— Айтырым, айтырым, Гена...— фысылдай Жанна.

Невбеттеки оюнны кыыз Сергейнен ойнай. Пакъыл киби, о да досты сорагъан шейлерни сорай: «Кимни севсинъ айт? Артыкъ созмакъ олмаз». «Айтырым, Сергей, бугунъ илле айтырым...» «Къачан айтырсынъ, къачан.» «Аз къалды, бельки бугунъ...» Сергей Жаннанынъ къолтугъындан алып тышары чеке, кыыз индемеден онынънен чыкъа. Я чыкъсалар не? Гена озь достына озю киби инана. Лякин учь дакъкъа, беш, он дакъкъа кече, олар къайтмайлар. Крылов раатсызланып башлай. Азбаргъа чыкъа. Титис къаранлыкъ. Не ердедир байгъуш кычыра, агъыр бир аэнкте дут тереги гъырчылдай. Онынъ пытакълары, дерсинъ, кимнендир сагълыкълашкъан киби эль саллайлар. Ай булутлы кок узре зорнен сюйрекленип ялдай...

Диваргъа таянып, Геннадий козылерини юма. Жанна ана-мына келир. Гена оны шу ерде къаршылап алыр. Амма танъ ата, кунъ догъа, не Сергей, не Жанна къайтып кельмейлер. «Демек, эр шей битти,— дей Крылов озь-озюне.— Олар бугунъ тапыштылар».

Къайтып эвге кире, шишенинъ тюбюнде къалгъан шарапны тёкип иче. Ятып къала. Лякин тезден оны уянталар: Сергейни яры олю алында каналдан насылдыр бир колхозджы туткъаныны хабер этелар. Устю-башы

йыртыкъ, тенн эзилген, когерген. Адамларгъа о ич бир шей анълатып оламай. Тек: «Жаннаны кыдырынъыз, Жаннаны кыдырынъыз!— деп текрарлай бере.— Мен оны озюм... озюм... итедим сувгъа... озюм... каналда о... каналда... даа тири...»

Сергейни алып кетелер. Посёлка халкъы Жаннаны кыдырмагъа башлай. Ич акъибетсиз. Сергей кызыны ачув арасында каналгъа итеп тюшюрген олса да, Жанна ойле къолайлыкънен батмаз эди. О яхшы ялдай, атта ялдав боюнджа экинджи разряды бар эди. Къайда гъайып олды экен кыыз? О дешетли гедже насыл фаджиа олып кечкен канал боюнда? Кимсе билип оламай. Сергей милиция хадимлерине де бир шей анълатып оламай. Ахыр-сонъу оны Ташкентке психиатрик хастаханесине ёллайлар.

Шу эки кунъ ичинде Геннадий Крылов озю де досты кибди делиреяз: бир керден эки энъ азия адамындан айырылмакъ къолай шей дегиль.

Жаннаны учюнджи куню Геннайдилерининъ эвине якъын ерден тапалар. О сувгъа тюшкенде, узун сачы терек тамырларына илинген ве токъталгъан. Сергей исе оны акъынты бою кыдырып кеткен, тапмагъан. Экспертизанынъ косътергенине коре, о Жаннаны урмагъан да, чеккелемеген де, зорбалыкъ этмеген — кызынынъ беднинде буны костерген ич бир делиль тапылмай. Демек, бу ишни Олейник аселет япмагъан, фелякет олып кечкен. Лякин барсын шай олсун, буны бильгенде Геннадийге не файда?

Тезден йнгитнинъ анасы да вефат эте. Геннадий эски эвчиклерини сатып, ятакъханеге коче, беллей, бельки анда, яшлар арасында енгильдже олур. Лякин къайда! Фаджияны асыл унутып оламай. Шу арада аз-аздан, сонъра даима ичип башлай. Онынънен къарт ишчилер, партком, комсомол комитетининъ векиллери лаф этелер, топлашувларда утаңдыралар. Геннадий бираз озюни баса, китап окъумагъа тутуна. Бедний эдебият, санъат,

биология, физика-химия — не акъкъында олса-олсун, китап тапса япышып окъуй. «Я бойле окъувнуңъ файда-сы бармы?» — дейджек олалар биревлер. «Бу сизинъ ишинъиз дегилъ!» — деп кестире Гена. «Ракъты ичме дей-сиз — ичмейим, сизге даа не керек?!» Лякин патта-сатта озюни туталмагъан вакъытлери де олып тура.

— О пек алчакъ гонъюлли, акъкъый йигит, лякин башына тюшкен фелякет, дерсинъ, онынънен чевре-четиндеки адамлар арасында бир исар пейда эткен, — деди Зение икяесини екюнлерек. — Онынъ ирадесини, рухий кучюни мен кеманенинъ узюк телине бенъзетем Эгер бирев оны абайлап алып къураса, ерине ерлештирсе, о тель даа аджайип эзгилер чала биле.

— Догъру айтасынъ, — Зениенинъ сёзлеринен разы олдым мен. — Акъкъатен языкъ йигитке. Башына баягъы шейлер тюшкен. Лякин онынъ фаджпасында адамлар къабаатлы дегиллер де я, озю ве олар арасында исар къаламагъа не себеп бар?

— Ким бильсин, Селямет. Инсан — назик бир шей-дир. Оны четтен дегилъ, кимерде озъ-озюнъни биле анъламакъ кыйын ола. Лякин Гена яхшы чалыша, биревге керексе элинден кельген эр шейни япар...

— Саф виджданлы, козюнден корюнип тура. Лякин къысмети чыкъмай... не япаджакъсынъ...

— Вакъты келир, бельки, бахтыны да тапар, ким биле. Озю корюмли йигит...

— Э, къызлар акъкъында айтаджакъ олсанъ къоркъма, онынъ артындап чокълары чапкъалайлар. Лякин Геннадийнинъ оларнен иши ёкъ.

— Юрекке эмир берильмез, — дейлер.

— Дейлер, — кокюс кечирди Зение. — Шай дейлер... Догъру дейлер, гълиба...

Къызынъ давушы гъает ёргъун, пек сыныкъ дуюлды манъа. Артыкъ сёз тапып оламадым.

— Барып ятайыкъ энди, акъыз. Танца да бите ятыр.

— Айды, геджелер хайыр. Хайырлы тюшлер корь, Селямет.

— Хайыргъа къаршы, Зение. Сен де,— дедим мен.

Барып, тазе пичен устуне тешельген тешегиме созулдым. Быралкты оюнджыларнынъ даа чокъу кельмеген. Фанера мыхлангъан пенджеренен Эрик Семёновичнынъ огюглерни эшитиле: «Даркъалынъыз, балалар энди, раатлыкъ керек. Ярын эрте тураджакъмыз, кунъ догъгъанынен». Онъа кимдир джевап берди. Кулькю коте-рильдн. Шакир-приветик олса керек. Ондан гъайры балаларны ойле кульдюреджек адам ёкъ мында. Геннадий даа къайтып кельгени ёкъ. Къайда кеткен экен о? Насыл тюшюнджелер, ис-дуйгъулар эзе экен онынъ юре-гини?

«Оюнджылар» келип ята башладылар. Олар озъара фысылдаша (эбет, къызлар акъкъында), кулюше, бир шейлер къапына, патта-сатта электрик къол лампасыны йылтыратып алалар. Ергъанны башыма чектим, козь-леримни къатты юмдым, «юкъла!»— деп эмир бердим озъ-озюме. Эки-учъ дакъкъадан сонъ, ода ичинде не олгъанындан хаберим ёкъ... Юкъугъа далгъаным. Тюш корьгеним. Уджсыз-буджакъсыз тарла бойлап кетем эмиш. Эр бир памукъ тюпюнде бирер къутучыкъ осе эмиш. Лякин ирилиги къарпыз киби. «Олян, бу памукънынъ сортыны билъмек керек, тез-тез армангъа алып барайым!»— дейим де, чувалымны толдурып, арман тарафкъа чапам. Келем, чувалымны терезиге къоям. «Норма!— дей бригадир. О тыпкы Исанынъ озю.— Бир чувалнен норманъны эда эттинъ, аферян йнгит! Къана тёкчи памугъынъны!» Чувалнынъ агъызыны чезип, агъ-дарам. Ерге гъыдырдап безъ ёлакълы, ем-ешилъ къарпызлар тыгъырып тюшелер. Мен шашам. «Я мен памукъ джыйгъап эдим де я?»— дейим. «Коремиз не джыйгъаныны!»— дей Иса, бригадир.— Мени алдатаджакъ олдынъ э? Шимди джезанъны алырсынъ!» «Ёкъ, ёкъ!»— дейим мен ве уянам, башымны котерем. Не де бир ах-

макъча тюшлер коре адам юкълагъанда! Акъылынъа кельмеген, тюшюнмеген шейлеринъни коресинъ, къара терге батып уянасынъ. Албу исе акъикъатта ич бир шей ёкъ. Мына эр кес татлы юкъуда. Фанера къакъылгъан пенджеренинъ тешиклеринден зайыф ярыкъ шавлелери корюне. Тышарыда бир шей гъырчылдагъан киби, кимлердир яваштан лаф эткен киби келе. Ана, бир шей «гуп!» этип ерге тюшти. Котерилип тёшегиме отурдым. Аджеба, бу не экен? Геннадийнинъ тёшеги бош, о къайтып кельмеген. Хайырлысы олгъайды...

Аджеле фуфайкамны кийип, къапы тарафкъа му-къайтлыкънен юрдим: биревнинъ аягъына басмаса эдим. Екъ, кимсени раатсызламадым. Яваш къапыны ачтым. Я бу да не? Эшек арабасы тура. Оджакъ янында. Онынъ этрафында эки къаралты уюреле. Ким экен олар? Не япалар? Тенним уюшти, юрегимни къоркъу басты, амма озюмни тутып оламадым, огге атылдым.

— Эй, ким о анда?

— Таймазов сенсинъми, кель мында!— джевап берди таныш сес. Геннадий Кыровнынъ сеси. Мен энди атикче юрдим.

— Не япасыз мында? Яры геджеде?

— Чокъ сорап отурма, кель ярдым эт.

Энди мен эр шейни анъладым: эшек арабагъа екильген, онынъ ичи толу къавун-къарпыз. Ана санъа тюш, дерсинъ, эмир боюнджа. Амма къавий сёзлю адам бу — Молдокматов! Дегенини сабагъадже биле къалдырмадан эда эткен. Аферин бойле реислерге!

— Ха, Саломат, сенсинъми шу? Я не селямлаш-майсынъ?

Бакъсам, манъа артыны чевирип, арабада къавун-къарпыз бошатмакънен мешгъуль экинджи адам бизим къомшумыз Омон Бува Маматкъулов экен!

— Э, ата, сизсизми, танымадым, юкъу серсеми, зенгин оладжакъсынъыз!

Къартнынъ элини алдым, къатты сыкътым. Сизни

мында корерим деп, асыл беклегеним ёкъ. Тюшюмде къарпыз корюп уяндым. Динъленсем, бир давушлар чыкъа. Бу не экен деп чыкъсам, сизлер къавун-къарпыз бошатасыз. Тааджибли шей!

— Демек, сакът йигитсинъ!— кульди Омон бува.— Мына бу йигит къапыгъа барып, ярым саат сизни уянтаджакъ олды, биринъиз кыбырдамадынъыз, серилип къалгъансынъыз. Бир сенинъ куълагъынъа «къарпыз» сёзю кирген.

Мен юректен кульдим, сонъра арабагъа миндим, элиме расткельген къавун-къарпызны алып, ашагъыда тургъан Геннадийнен Омон бувагъа узатып башладым. Он дакъкъадан ишни битирдик. Мен ерге тюштим.

— Я ничюн гедже кельдинъиз я, ата?— дедим.

— Я кундюз кельмеге вакъыт бармы? Эшек арабамен де армангъа памукъ ташыйым. О да файдадыр. Реис: «Балларгъа къавун-къарпыз ышандыргъан эдим, не япмалы да шуны ёлламалы?— деди.— Бош транспорт ёкъ. Десене яланджы оладжам!» «Я ничюн яланджы оладжакъсынъ, балам?— дедим мен.— Қъавун-къарпызынъны мен озюм алып барырым». «Қъачан?» «Қъачан, мына шимди даа, шимди!» «Я шимди гедже де. Сизге раатланмакъ керекмейми?» «Мен чокъ юкъуны яшлыгъымдан берли севмейим». Қъарт къолунен тамагъыны кескен киби этип косътерди. Сонъра девам этти:

— Эвге келип эшегимни ашаттым, озюм къапындым, сизге де бир аякъ кирдим, бу якъкъа келеджегимни айттым. Ананъ иште экен, бир шей пиширип, йиберип оламады. Қъыз къардашынъ санъа къолчакъ орьген, мына ал.

— Сагъ олунъыз, ата. Насыл олар анда, бир джорукълармы?

— Яхшылар. Иса палван да памукъта шимди, эвден къатнап чалыша. Учётчик экен анда. Қъыямет. Энверимиз олар акъкъында район газетасында макъале чыкъаргъан.

— Селям айтырсыз эписине, Омон бува. Султаниеге, «Сагъ ол», дерсинъыз. Языкъ, мен де онъа бир бахшыш ёллап оламайым шимдилик. Корюшкенде лаф этермиз.

— Ничюн ёллап оламайсынъ?!— деди бирден бу вакъыткъадже агъызыны ачмагъан Геннадий. Эгильди де обадан эки элине балабан-балабан къавун-къарпыз алды.— Я булар ничюн бахшыш олмасынъ?!— Къавун-нен-къарпызны арабагъа ташлады, сонъра Омон бувагъа чевирильди.— Къартым, буларны бизим бригадамызнынъ адындан Таймазовларгъа берирсиз, замет олмаса.

— Замети де не я? Джан-гонюльден кирерим.

Мен бир шей айтып етиштирмедим: къартбаба тырмашып эшегине минди, «чых-чых!»— деп башлады. Араба еринден кочъти.

— Я бир чай ичип сонъ кетер единъыз даа, ата!

— Ёкъ, огълум Саломат, башкъа вакъыт. Ана, танъ ата ята, канал беттеки единджи бригадагъа бармакъ кереким. Иса къардашынънынъ бригадасына.

— Айды, огъурлар олсун. Селям айтынъ

— Хайыр, алла сизге ярдымджы олсун.

Къарт козьден гъайып олгъан сонъ Геннадий папирос якъты, манъа тараф чевирильди.

— Бабай бизим чайымызны ред этти, Таймазов. Балалар тургъан сонъ ичерлер, догърумы?

— Эбет, тураджакъ вакъытлары келе,— мен кунъ догъушкъа бакътым.— Бир саат къадар вакъыт бар. Мен чайны озюм къайнатырым, сен бар да бир чырым-чыкъ...

— Ёкъ, къайда энди юкъу?! Яхшысы, чайны берабер къайнатырыкъ. Сен одун кетир, мен битонны толдуруй атешке къояйым.

— Яхшы.

Оджакъта гуръ атеш алевленди. Биз онынъ башында чёкелеп отурдыкъ. Генанынъ агъзында кене «Прибой»

папиросы, къашлары туюльген, атешке бакъа. Нелер тюшюне экен о, аджеба?

— Тюневин эр кестен чокъ Шакир-приветик джыйгъан,— деди о яваштан.— Эр кестен чокъ клоунлыкъ япты, ойнады, кульди, амма ишни де къачырмагъан. Мен исе «чалышмадынъ» деп онъа зыккы береджек эдим.

— Аджайип йигит,— башымны салладым мен.— Гъамсыз яшай. Омюрде ойле адамларгъа къолай олса керек...

Геннадий индемени. Бираздан:

— Меселе шунда ки, къызлар пек яваш чалышкъанлар. Йигирмишер-отузар килодан джыйгъанлар,— девам этти озь фикирини.— Десене, оларнынъ чебер къоллары шу ишке — памукъ джыювгъа — келишмей?!

— Олмайджакъ шей!— Колхоз къызлары юз-эки юз килодан джыялар да, я бизимкилернинъ къоллары къыйышмы?

— Къыйыш дегиль,— деди Геннадий.— Теджрибелери ёкъ. Бундан башкъа тюневин биз ишимизни янълыш башлагъанмыз.

— Неси янълыш олсун? Оглюклерни байладыкъ да ишке тюштик. Чуваллар толгъанынен армангъа чаптыкъ.

— Ана, коресинъми,— деди Крылов.— Чувал котерип армангъа чапмакъ санъа агъыр дегиль, сен эр кишини. Я къыз бала не япсын? Он дакъкъалыкъ ёлны ярым саат юре, дёрт-беш кере токътап ял ала, кучюни джоя, демек, ёлакъларгъа къайтып кельген сонъ эвельки тезлигинен чалышып оламай, догъру дегильми?

— Гъалиба догъру...

— «Гъалиба» дегиль, ойле. Тыпккы шай. Мен тюшонип бакътым, къызларны армангъа къатнавдан азат этмек керекмиз. Бутюн бригадагъа эки къуветли йигит айырсакъ етер. Олар толу чувалларны армангъа ташысынлар, оглюги толгъан памукъчыларгъа ярдым, бош

чувалларны кетирсинлер, бошатмагъа ярдым этсинлер. Ана о заман иш юрер беллейим.

— Эбет, кызыларгъа бу яхшы олур. Я о эки азамат йигитиниъ нормасыны ким эда этер? Олар бедава...

— Эр кес озь джыйгъан памугъындан оларгъа бир бучукъ-эки килодан берсе, оларныиъ да нормасы толар.

— Догъру фикир. Кимлерни алмакъ истейсинъ бу ишке?

— Паценконен Батыровны. Олар бу ишни бедже-рирлер.

— Догъру. Кучью, намуслы йигитлер.

— Иште, бугунь бакъармыз, насыл нетидже чыкъар. Бизге мында нафиле отьмек ашамакъ олмаз, заводда муим ишлеримизни ташлап кельдик. Бу ерде эки иш одеген киби чалышмалымыз. Чюнки укюмет бизге айлыгъымызны да бере...

Шипан къапысындан Страдовский чыкъты, бизни оджакъ башында корюп, янымызгъа кельди. Не юкъламайсыз, не бойле эрте турдынъыз, ёкъсам ятмадынъызмы, бу къавун-къарпызларны ким кетирди, деп сораштырып башлар, деген эдим. Эрик Семёнович исе бир шей сорамады. «Джебель» сигаретасыны чыкъарып якъты, янымызгъа чёкти.

— Шай, шай,— деди бурундан гююн чыкъарып.— Бугунь авасы яхшы оладжакъ. Батырлар кечъ яттылар, савсавламай чалышып олсалар гузель олур эди.

— Чалышырлар,— деди Геннадий.— Яшлар ичюн учъ-дёрт саат юкъу ете. сарымсакъ киби олурлар.

— Шай олса яхшы амма...— Страдовский еринден турды, сигар тюпчигини атешке атты.— Ойле олмакъ керек эльбетте, чай къайнады, барып уянтайым мен оларны.

Дакъкъа кечмеден шипан ичинде онынъ сесин ииъгъи рады:

— Па-адъём! Турынъыз, батырлар, тарла къарталлары, нефть къараманлары! Турынъыз!

Иш куню башлады. Орталыкъ зый-чув олды.

АНАМНЫНЪ КЪАСЕВЕТИ

Башымда газетадан ясалгъан къалпакъ. Устюмде гульгулю тюз кольмек, къара боялы коломенко штан, аякъларымда кирза чызмасы. Бойшумда—оглюк... Елакъ бойлап кетем, арткъач догърулмакътан къачынам — шай этсенъ белинъ азджа агъыра. Бир элинъни онъгъа, дигерини солгъа созасынъ. Ойле тырышасынъ ки, козюнъе илишкен памукъ къутучыгъына элинъни узаткъан да, козюнъ энди солгъа чевириле; дигер элинъ памукъ тапа. Қъалгъаныны къолларынъ автоматик суретте озълери япалар: памукъны къутусындан сувурып алалар, оглюкке тыкъалар. Бу арада козълеринъ озъ ишини — кене къутучыкълар тапмакъны девам этелер. Илькиде озюнъни бойле автоматик арекетлерге огретмек кучъ келе, лякин бир менимсеп алгъан сонъ, озъ-озъюгинден кете, агъыр кельмей. Козълеринъ, къолларынъ чалышалар, аякъларынъ сени эп огге алып кетелер, мийинъ исе бом-бош, о иш талап этип башлай. Ана, о заман акъылынъа чешигъ фикирлер келе. Эвде насыл экенлер? Султанье де кеткендир памукъкъа, Я анам! Энверпен ким къалгъан экен? О балагъа инвалид арабачыгъы алып-берип олсакъ, пек гузель олур эди! О да дюнья ярыгъы корюп юрер эди. Я не? Истесе, тарлагъа кетер эди. Бизим бригадаларымызнынъ иши хусусында, дейик, материал алыр эди, газетагъа язар эди. «Нефтьчилер памукъчыларгъа ярдым этелер». Фотоаппаратынен илерилернинъ ресимлерини чыкъарыр эди: Шакирнинъ, Озода Шарипованынъ, Николай Пакнынъ, Геннадий Крыдовнынъ. Олар эки кунъден берли юзер кило памукъ джыялар, шакъа дегиль! Генанынъ усулы пек гузель

чыккыты. Ишнинъ нетиджеси артты. Федоренко шашкѣан: «Сиз насыл джыясыз шу?»— деп, аселет бригадамызгѣа кельди. (Олар къомшу тарлада ерлештилер, чалашта яшайлар.) Геннадий ишни насыл тешкиятландыргѣаныны тавсиятлы аңлатты онѣа.—«Машалла башынѣа, Гена!— деди Федоренко.— Биз исе эки кунюмпзни бош джойгѣанмыз. Айды, мен кеттим, къачыргѣанымызны тутмакъ керек», деп секирип, велосипедине минди.

Гена аджайип адам. Иш башында дюньясыны унутта. Чырайы ачыла, козьлеринъ яна, эллеринде мисли корюнмеген кучь-кувет пейда ола. О эм памукъ джыя, эм басып-басып толдурылгѣан къанарларны бир озю котерип машинагѣа ташлай. О эр шейни етиштире: аш вакътында пишеми, дамы насыл, памукънынъ вакътында алып кетелерми, темиз джыялармы, ыслакъ дегильми, къыскъасы, бир шей къачырмай. Амма акъшам атеш башында оюн-кулькю, йигит-къызлар шакъалашып башлагѣанда, Геннадий тюрлене, о япѣгъыз адамгѣа чевириле. Еринде чокъ отурып оламай, елкесине фуфайкасыны ташлап, къаранлыкъ ичинде гѣайып олып кете, гедже саат он экилерде келип ята, алтыда кене аякъ усюнде ола. Асыл озюни аямай, башындан кечкенлерни унутмагѣа тырышса керек... Эбет, къолай шей дегиль, севгилисини джойгѣан, достыны... Я мен озюм?! Озюм де шу алдам да я! Догъру, Ната ольгени ёкъ, Олед де ер юзюнде, лякин олар да экевлешип юрегиме бир гѣанджер урдулар. Насыл яшай экенлер, аджеба? Ната окъуйдыр. Я Олед киргенми экен институткѣа? Киргендир, ойелелер илле бир ёл тапарлар. Бабасы сагъ олсун, танышлары, достлары да аз дегиль. Ёл ичинде къалдырмаз огъланчыгъыны. Бир де-бир ерге мытлакъ тыккыштырыр...

— Тайма-а-а-азо-оз! Селя-а-ме-ст!— деген къыз сесинъгъырады, апансыздан, тарлада.

Мучемни догъуртып, газета шапкемни чыкъардым,

манъялайымныиъ терини сюрттим. Чевре-четке бакътым. Памукъчылариниъ чокъусы меним киби ишлерини токъ-татып, багъыргъан адамгъа тараф айландылар. Не олды я?

— Селя-а-аме-еет!

А-а, корьдим. Дут тереклери тюбюнде эки адам тура: бири къызыл явлыкъ багълагъан, Зенне. Дигери ким экен?

— Бу якъкъа-а ке-ель! Ананъ...— къыз даа бир шей-лер багъырды, амма не дегенини анъламадым. «Ана» сёзюнн эшиткеннимнен башыма къан урды, юрегим адден артыкъ дюкюльдеди, къулакъларым шувулдады. Аджеке оглюгимниъ чездим, ёлакъ ичине ташладым, юксекче къорайгъа бир авуч памукъ илип (оглюкин тапмакъ къолай олур), Зенне тургъан тарафкъа чаптым. Не олгъан экен анама? Сагъ-селяметми экен? Бир къаза-хата... ёкъ, ёкъ, не дейим шу мен?! Не оладжакъ онъа!

Зениенинъ янында анам тура экен. У-уф, делирсяздым. Демек, сагъ-селямет анам. Яхшы, я ниюнн о мында сюрюп кельди? Ёкъса эвде балаларгъа бир шей олдымы?

Чапып-келип янларында токътадым, анамны къу-чакъладым.

— Не олды я, ана? Хайырлымы шу?

— Къоркъма, балам, къоркъма, пек яхшымыз сени ойле сагъыным, айды барып бакъайым, дедим.

— Джума эртеси озюм де къайтаджакъ эдим. Амам закъты кельди.

Анам, дерсинъ, бу сёзлеримни эшитмеди. Демек, я пек сагъынгъан, я да айтаджакъгы бар, пшнен кельген.

— Сонъ, сагълыгъынъ ериндеми, огълум? Ушюмейсинъми? Аш, сув пасыл?

— Гузель, ана, эписи гузель. Эвден не хабар: Султание, Йса? Памукъталармы?

— Чалышалар. Энвер де яхшы. Ишсиз отурмайым,

деп, чокъ талашты. Молдокматов ашыкъма етиштирир-синъ деп, тынчландырды.

— Биз арыкъ кенарына отурдыкъ. Зение кетеджек олып, тедарикленген эди, анам оны зорнен отуртты.

— Сен къайда ашыкъасынъ я, къызым, отур аза-чыкъ бизнен. Ярым саат раатлансанъ бир шей олмаз. Беш-он чиберек кетирген эдим, Селяметнен берабер ашарсыз. Мына, язма да алып кельдим, буз киби,— анам богъчасындан бем-безд ягъбез чыкъарып ерге яйды, сонъра бири-бирине къапакъланган тарелкалары ачты, ичинде даа сувумаган чибереклер бувланып тура эди. Язма да бардакъта.

— Ашанъ, балларым, аселет сизинъ ичюн кетирдим. Не къадар яхшы сийлямасынлар, тарлада адам тез ач ола.

Биз ашагъанда анам андан-мындан къышлакъ хаберлерин айтты, бизни кульдюрмеге тырышты. Озю де кулджек олды, лякин козьлерининъ теренлигинде гизленип турган насылдыр бир къайгылы чизгилер денъишмедди. Зение де буны дуйды, гъалиба. Эки чиберек ашап бир пияла язма ичти, сонъра еринден турды.

— Мен кетейим энди, бригадиримиз сѣгмесин, чокъ сагъ олушъыз, Айше апте. Пек лезетли чибереклер экен.

— Бар, гузель къызым, бар. Лякин мына бу чибереклерин алып кет, аркъадашларынынънен ашарсыз. Селяметке мына бу етер,— анам учъ-дѣрт чиберекни четке къойды да къалгъаныны газетагъа сарып Зениеге туттурды,— ёкъ деме сакъын, джаным агъырыр. Къыз бала сыкъча ашамакъ керек, хусусан, сенинъ киби гузелер,— муляим кулюмсиреди анам, Зенининъ пазик къыяфетине бакъып.— Сени кореджегимни бильген олам, Зение, конфет алып келир эдим.

— Сагъ олушъыз. Бизде эписи бар,— къызарды Зение.— Сизни корьген сонъ, анамны корьген киби олдым. Сагъ олушъ.

— Акъшам эвигъызге барып яхшы-яхшы чалышып юргенниъни айтырым, балам.

— Ана, сизде бир шей бар, айтсанъыз, не олды я?— дедим къыз кеткеннен.— Джаным пек тарсыкъа.

— Айтыладжакъ киби бир шей, балам,— деди анам терен кокюс кечирип.— Эвимизге мусафир кельди. Узакътан.

— Ким экен о? Къайдан?

— Исанынъ эмджеси кельди, огълум. Ахыр-сонъу бизни къыдырып тапкъан. Илимдар агъанъ.

— Я биз озюмиз де оны не къадар къыдырдыкъ. Яхшы даа, озю бизни тапкъан олса!

— Яхшы амма, огълум, лякин о Исаны озюнен алып кетмек ниетинен кельген.

Мен еримден атылып кеттим.

— Алып кетмек ниетинен? Иса эмчек баласымы ёкъса? Акъыл-балыкъ эриф. Истесе, кетер, истемесе...— шу ан мийимде бир шей яшын киби балкъылдады, сёзюмни битирип олмадан токътадым.

— Я кетмеге истесе?— деди анам къалтыравукъ сенен. Қозьлеринден яш чыбырды.— Мен... меним балам олып къалды да я о?! Мен... мен энди онынъсыз...

— Агъламанъ, ана, токътанъ. Я Иса озю не деди? Айтсанъ шуны?

— О даа бильмей. Тарлада эди. Чагъырмагъа кетем, деп иштен рухсет алдым. Сонъра эвеля сеннен корюшип акъыл танышайым, дедим. Эбет, рухсет алып, бир кунъге эвге къайтсанъ яхшы олур эди. Бу меселе сенсиз чезильмез, балам. Чюнки сен Исанынъ бабасы киби синъ.

— Ойле олса, сиз отурып турынъыз, ана, бираз раатланынъыз. Мен Эрик Семёновични тапып лаф этерим.

— Бар, балам, бар, яврум. Мен шу ерчикте беклерим. Пек болдурдым. Кунеш де бугунъ анджа къыздыра, тынчыкъ. Ягъаджакъ бесебелли.

Страдовский мени дикъкъатнен динъледи, кедсерленди.

— Аджайип вакъиа... Баланынъ эмджеси тапылгъаны эльбетте, яхшы, лякин алып кетем дегени худжур шей. Санъа о адамнен де, къардашынынъ де илле корюшмек керек, джѐне, ананъны да алып къайтырсынъ.

— Айса мен шимди джыйгъан памугъымны...

— Ёкъ, ёкъ, сен кетебер. Озюмиз теслим этермиз. Бар, апанъны бсклетме.

— Сагълыкънен къалынъ.

Страдовский, манъа ярдым этмек макъсадынен:

— Ёкъса, Байматовкъа, кой советининъ реисине бир кягъытчыкъ язып берейимми?..

— Файдасыз...— Шу манада баш салладым мен.— Эр шей Исанынъ озюне багълы. Меселени о чезеджек. Эгер о бизим аилемизге тувгъан киби пекишкен олса, бизлерни агъа-къардаш, апанмы — ана деп бильген олса, кетмез. Эмджесининъ эмдже экенини таныр, билир, лякин озъ эвинден кетмез. Кетсе... демек, къабаат бизде...

— Фикиринъ догъру, достым. Айды бар, огъурлар олсун.

Исаны биз чокъ къыдырып юрмедик, о единджи бригаданынъ арманында учѐтчиклик эте эди, теразе башына кечкен, къулагъы артына къарандаш къыстыргъан, башында тахие, гуллю чорсусыны башына сарыкъ багълагъан. Беяз кольмегини озъбеклернинъ яктаги киби штанынынъ устюнден йнберген. Шакъа-кулькю чалышмакъта. О бизни коръгенинен тюрленди. Ири козьлери даа да ачылды, пияла киби олдылар. Чапып къаршымызгъа чыкъты.

— Не олды я, ана? Тынчлыкъмы?— О де анама, де манъа бакъты. Къап-къара олса да юзю агъаргъаны бесбелли эди.— Ким? Не? Султаниегеми?— деп бираз къалтырап сорув-суаллер ягъдырды.

— Шаштынъмы шу сен?!— Туттым мен элинден.—

Кимсеге бир шей олгъаны ёкъ, акъылынъны джый. Аксине, къуванчлы хабер бар.

— Недир я, не?

— Эмджень тапылды.

Иса бир кереден насыл эмдже акъкъында лаф кеткенини анъламады, манълайыны бурюштирип манъа тикильди.

— Илимдар эмджень даа! Я сенинъ къач эмджень бар?

— Сагъ экен демек? Не ерде экен?

— Сагъ. Пек узакъта дегиль. Эвимизде.

— А-а? Кельген десе?!

— Кельген. Айды, чез сарыгъынъны, эвге кетемиз.

— Я акъшам корюшсек не олгъан? Мен шимди шимми ташлап кетип оламайым.

Анам бир шей айтаджакъ олып тедарикленген эди, мен агъыз ачтырмадым, агълар деп къоркътым.

— Кетмек керек, Иса. Меселе джиддий. Эмджень сени алып кетеджек ола экен...

Меним сёзлеримни эшиткен Исанынъ козьлери кене пияла киби олдылар.

— О насыл шей?!— къычырды Иса.— Мен сабийимми ёкъса, келип котерип алып кетмеге?! Агъа-къардашларымны, анамны, эвимни ташлап мен къайда кетеджек экеним?!— Шу ерде анам артыкъ озюни тутып оламады, агълап йиберди. Меним де тамагъыма кертикли бир шей келип тыкъылды. Иса исе эп окелене берди. Ойле огълан о, атеш!

— Барынъ, айтынъ онъа, Иса ич бир якъкъа кетеджеги ёкъ, деп! Эмджем олгъаны пек яхшы. Эндиден сонъ манъа кимсе баба оламаз. Адамда баба бир дане ола. Барынъ, мен шимди кеталмам.

— Ёкъ, балам, ойле деме,— къучакълады Исаны анам.— Ойле этме, джаным балам. Эмджень санъа яманлыкъ истеп кельмеген. Биревлернинъ къолунда хорланадыр, окъуп оламайдыр, ана-баба тюсине мухта-

джыр, деп кельген. Ойле адамгъа сергеймек олурмы, бавурым? Инсанны ашаламакъ къолай, оны анъламакъ къыйын. Лякин анъламагъа тырышмакъ керек.

Иса анама бакъып турды-турды да бирден козылери тюрленди, сарыгъыны башындан чезип ерге урды, эки элинен башына япышып вайвалан башлады.

— Демек!.. Эмджень деп!.. Къувасыз!!! Эвден!.. Кет, копек! Ойлеми!?— деп ерге чёкти.

Анам онынъ устуне эгилп, эллерини алып багърына басты, озю де одюр-къыямет агълап башлады.

О-оля-аң, амма концерт ачтылар тарла ортасында! Шашмалап къалдым. Яхшыки, шу арада къайдандыр бригадир Шамурат ака атыны чаптырып кельди. Шукюр о манъа ярдым этти, Исаны тынчландырды, усть-башыны къакъты, аякъкъа турсатты, сув ичирди. Сонъ-ра огютледди.

— Исаджан, огълум,— деди,— ойле япмакъ олмаз. Бакъ, ананъны да къыйнайсынъ, озюньни де. О кельген адамнынъ да джаныны агъыртмакъ олмаз. Эмджень — бабанънынъ тюсидир, лякин оныънен кет, деп сен кимсе эвден къувмай, аксине, сен кетсенъ — ананъ бахтсыз оладжакъ, озюгъ корюп турасынъ. Юрегиининъ бир парчасыны кесип алгъан киби оладжакъ! Шимди сиз эвге барынъ, Исаджан огълум, о адамнен яхшы-яхшы лаф этинъ, софра къойынъ, меселени анълатынъ. Менимдже мында судлашмагъа аджет къалмаз. Бар, огълум, меним атымны арабагъа ек де тез-тез эвге джоненъ, мен акъшам кирип аты алырым. Эмдженьнен де корюширим.

Ёл бою бригадирнинъ айткъан бир сёзю манъа тынчлыкъ бермедди: «судлашмакъ». Демек о адам Исаны зорнен, суднынъ къарарынен алып кете де биле? Десене халкъ суды бойле акъсызлыкъкъа ёл къояр? Бу адалет-сизлик...

— Я о адам... эмджем... судкъа барса манъа «кет онынъкъс» дерлерми?— сорады апансыздан Иса эвимиз-

ге аз кьалгъанда. Демек, оны да бу суаль кыйнап кельген ёл бою.

— Ёкъ, балам, судкьа барса да сенинъ истегенинъ киби олур. Чюнки сен энди балабан йигитсинъ. Лякин мен о адам ойле япар беллемейим: яхшы адамгъа бенъзей. Офицер. Дженк корьген. Яхшыны-яманны анълагъан адам. Оджа чалыша экен.

— Не ерде яшай экен о, ана?— сорадым мен.

— Воронежде. Анда эвленген, анда да кьалгъан дженктен сонъ.

Илимдар агъа алчакъ бойлу, томалакъ, гурь сачлары бем-безз агъаргъан, бакъыр тюсю юзюнде тебессюми олып тургъан адам экен. Манълайынынъ сол тарафында балабан тамгъа — яра ызы. Исапы корьгенинен таныды, къатты кьучакълады, козьлеринден яш чыбырды. Багъы вакъыт индемей турды, юзюни четке бурды (козьяшларым корюнмесин деди, гъалиба), сонъра аджееле явлыгъыны чыкъарып юзюни сюртти. Къабаатлы бир аэикте:

— Бабасынынъ тыпкы озю... Дюньянынъ кыйсы кошесинде тесадюфен расткетирген олсам таныр эдим. Шу козьлер, шу бурун, дудакълар... эписи бабасынынъки,— деди.

Исапы омузларындан тутып азачыкъ четке итеди, юзюне тикильди, сонъра кене багърына басты.

— Тувгъаным...— деп фысылдады.— Къаным... джаным... Бу дюньяда сулялемизден тек экимиз кьалдыкъ... Ах, нелер япты вахшийлер, нелер кетирди халкънынъ башына сволочлар!..

Анам кене агълап башлады.

— Баланынъ джаныны кьуртаргъанынъыз ичюн алгъышламагъа сёз тапмайым,— деди Илимдар агъа анама тараф чевирилип.— Къолумдан кельсе бутюн дюньянынъ байлыгъыны огюнъизге обалар эдим...

— Сиз не айтасыз шу?!— деди анам итиразланып.— Адамнынъ джаны паранен, малнен тенъ олурмы?

— Эбет,— деди Илимдар агъа.— Баланы кърчалап сиз озъ эвлядларынъызнынъ джаныны телюке астына салгъансынъыз. Немселер бильген олса, сизни чингене баласы сакълагъанынъызны, шу ерде асар эдилер. Бойле шейнинъ фияты паранен, байлыкънен ольченмей. Лякин мен де, Иса да омюр билля сизге борджлумыз. Омюр боу сизни унутмамыз. Шаймы, Иса?

Иса индемей башыны саркъытты.

— Айдынъыз, ичери кирейик. Ач олгъандырсынъыз, мен одыр-будыр бакъайым,— деди анам. Биз эвге кирдик.

Исанынъ кетеджеги-кетмейджеги акъкъында лаф акъшам, аштан сонъ олып кечти. Кимсе къатты сѣз айтмады, кимсе дарылмады, атта Иса да къызма адети олгъанына бакъмадан пек муляйым лаф этти. Илимдар агъа, дерсинъ, Исанынъ: «Ёкъ, мен анамны, агъа-къардашларымны, эвимизни ташлап кетип оламайым», дейджегини эвельден бильген. «Мен сени окъутырым, алим этерим беллей эдим»,— деп бакъты. Бунъа Иса: «Ёкъ, мен алим олмагъа истемейим. Агроном оладжам. Колхозымызда чалышаджам», деп джевап берди. «Я ананъа кечиниш джеэтинден агъыр оладыр, эр алда дѣрт баласыз», кене бир делиль кетирди мусафир «Селямет агъам энди бала дегиль, озю чалыша, учюнджи разрядлы чиленгир. Нефть инженерни оладжакъ. Мен де тезден мектепни битирем, битиргенимнен чалышып башлайджам колхозда». «Я окъуйджам, агроном оладжам деген эдинъ де!» «Гънябий факультетке киреджем. Памукъны, колхоз омюрини бильмеген агроном оламы?» «Биз эки адам — апайымнен мен — дѣрт козлю квартирада яшаймыз, шеэрнинъ меркезинде, баламыз ёкъ, бизге эглендже, огъул, къартайгъанда таянъыч олур эдинъ, Иса!» «Эглендже олув чагъындан кечтим. Квартиранъыз олгъаны пек яхшы. Лякин бизим де тезден дѣрт козлю эвимиз оладжакъ. Эм азбарымыз. Биз оны дженнет багъчасы этермиз.» «Корьдим, буюк иш башлагъансынъыз, аферинлер ол-

сун, тап сукъландым. Эв къачан битер беллейси?» «Эки йылдан битер. Я эмдже... янъгъызым, баламыз ёкъ, дейсинъыз, я озюнъыз мында кочип кельсенъыз не олур? Бир-биримизге якъын олур эдик. Квартиранъызны Фергъанагъа авуштырмакъ мумкюн. Иш тапылыр, оджалар чокъ керек шимди...» «Бильмейим, балам, мен бу акъта тюшонгеним ёкъ эди, Лякин... энди тюшонип бакъмакъ керек. Эбет, шимди дегиль, сонъджа... Мария аптенъ де разы олурмы-ёкъмы, бильмейим... Эвеля онынънен де бир лаф этмек керек... Сонъра... бельки, вакъыт кечтикче... бир шей олур.»

Бойледже лаф олып кечти, эмдже ве бала арасында бу меселе бир даа апъылмады.

Илимдар агъа бизде ярым ай мусафир олды. Чокъ адамларнен танышты, достлашты, койдешлерини тапты. Озь зенааты боюнджа меракъланды. Бир-эки ерде онъа: «Кельсенъыз иш тапып берирмиз», дедилер. Илимдар агъа эпимизге бирер къат урба, анама алтын саат такъдим этти. Эр кестен зияде Энверни къувандырды. Кунълерден бир кунъ Кокъандда анавы мен арзу этип юрген инвалид арабачыгъыны алып кельди. Энвер энди о якъ-бу якъ чыкъып башлады. Мен исе памукъта топлангъан парамдан онъа байрамлыкъ «Зорький» фотоаппараты алмагъа сёз бердим. Тезден еди ноябрь.

ОТУЗ УЧЮНДЖИ ОДА

Бутюн гедже къар ягъды. Саба исе кунъ чыкъты, аваны къыздырды. Бираздан къар ягъмургъа чевирильди, туневинки къарны притти. Эр ерни сув басты, ёллар чамургъа батты, афудан тургъан гуваляк диварлар йыккылып башладылар. Қъарны куреп етиштирген олсакъ да дамымыз акъып башлады, оданынъ ичи, сув тюбюне къоюлгъан, чанакъ чёльмекке толды.

Акышама ягъмур токътады. Сувукъ, аджджы ель улуды, аяз тюшти. Кунъ бою сым-сылакъ олгъан орта-

лыккѣа къалын буз къабыгъы ортюльди. Опынъ устюнден кене къар селелеп башлады. Сувукъ исе эп арта берди: онбеш дередже, йигирми, отуз, отуз учъ... Радионынъ дегенине коре, Орта Асияда докъсан йылда бойле къыш олмагъан. Сабагъа якъын саат дѣртни еди дакъкъа кечкенде, ер къатты бир силькинип алды. Зельзеле айры ерлерде беш баллдан зияде олгъан. Къар исе бурум-бурум ягъа, дерсинъ, кок тешильген. Сабагъа къар ярым метр юксекликте эди. Биз геджесинен собаны токътатмадан якъып чыкътыкъ. Исанен ташыгъан мазутымыз амма иш косъгерди. Чул-чубурны топачлап мазуткъа тыкъасынъ, собагъа атасынъ, серник чертесинъ, гур-р этип ойле яна, шашарсынъ, акъай! Тышарыда къыркъ дереджеге якъын сувукъ, эвимизде — йигирми алты дередже сыджакъ! Ана Ташкент къайда! Сыджакъ-лыккѣа-сыджакъ, амма бурунларымызнынъ ичи, къаш-кирпиклеримиз къурумгъа толды, сабагъа эпимиз паровоз айдавджылары киби къап-къара эдик. Бирн-биримизге бакъып къатып-къатып кульдик. Бизге бакъып, зельзеледен, эп ягъып тургъан къардан къасеветке далгъан анамнынъ да, чырайы бираз ачылды.

— Айдынъыз, баллар, бу сынавдан да, къысмет этсе, сагъ-селямет кечермиз,— деди о.— Къана келинъиз, сабалыкъны ашайкъ да эр кес озъ ишине кетсин.

Къона башына кечип отурдыкъ. Анам чай тѣкти, алтышар кесек шекер сайып берди.

— Бу кунълерде ашайтны икътисад этмелимиз,— иляве этти о.— Вазият шай турса, тезден эвден чыкъмакънынъ да чареси олмаз.

Шу ан концерт эшиттирип тургъан радио апансыздан сусты, бир шейлер такъырдады, сызгъырды, сонъра къаба эркек сеси янъгъырады: «Диккъат, диккъат! Сайгъылы аркъадашлар! Район радиоузельндан айтамыз. Къыскъа бир илян динъленъиз. Район партия ве иджра комитетлери табийй афат: токътавсыз ягъгъан къар ве ягъмур, къатты сувукъ ве гедже олып кечкен

сельзелени козь огюнде тутып, онынъ текрарланмасындан сакъынып, бугунъ мектеплерни, базы муэссиселерни, ишханелерни къапавлы илян этелер...»

— Ур-ра! Яшасын сувукъ!— багъырыштылар бир кереден Исанен Султанне.

— Сусынъ! Токътанъ!— джекирди анам.

«Ёллар тайгъакъ, транспортнынъ юриви къыйын,— девам этти диктор.— Лякин эалини бутюн керекли шейлернен: отъмек, эт, туз, керосиннен теминлеп турладжакъ...»

Динамик кене фышылдады, сызгъырды, сонъра демки концертини девам этти. Мен чайымны ютып, еримден турдым.

— Айды, мен яваш-яваш кетейим. Машина кельмесе джайв кетмек керектир.

— Ах, балам, санъа къыйын оладжакъ!..

— Эй, учъ километрлик ёл дегильми шу, ана!

— Шай амма, балам, я эр куню бойле ава олса? Қыйналырсынъ. Анда бир де бир танышынъ, ёкъмы? Эки-учъ кунъ оларда ятып-турсанъ?

— Заводнынъ ятакъханеси бар. Лякин сизлер мында янъгъыз не япарсыз?

— Ничюн биз янъгъыз экенмиз? Шукюр, дёрт адаммыз, балам. Ялварам, огълум, сен бакъ анда, эгер ер олса ёлда-изде къыйналып юрме, къала къой.

— Яхшы, бакъарым, ана. Лякин ятакъханеге ерлешеджек олсам да, ерлешмейджек олсам да бугунъ къайтып келирим.

— Яхшы, балам, айды бар, баврум. Огъурлы ёллар... Адети узре, небетчи машинаны беклеген еримизде, чайхане огюнде, бир топар адам тура эди. Бизим ишчилер (араларында аякъларыны бири-бирине урып тургъан Зенненен Вера да бар эдилер). Станциягъа, поездгъа ашыкъкъан адамлар. Лякин Қъокъанд ёлу да, станциягъа кеткен ёл да къарпен ортюли эди. Демек, бир машиначкъ биле кечмеген.

— Мераба, Селямет!— эль саллады Арепина.— Сагъ-сынъмы? Джаяв кетейикми?

— Мераба. Саат къач шимди, Вера?

— Едини йигирми дакъкъа кече. Шимди кетсек — етиштирмиз.

— Айды, ойле олса, кеттик. Башкъа кимсе истемей-ми бизнен?

Кимсе джевап бермеді. Машина илле келир, деселер керек.

— Зение, юр, достум,— деди Вера.— Къана, лыжанъ ола да бир учасынъ!— кульди Вера.— Он дакъкъада етишип барар эдик!

— Омюринъде лыжа корьдинъми сен озю?— кульди Зение де.

— Къайда! Орта Асияда догъуп-оськен адамым да, я!

Къар гъаёт терен олгъанындан (тизимизден юксек ерлер расткеле эди) зорнен, изме-из басып кетсек де, терге батсакъ да кульмеге, шакъалашмагъа чаре тапа эдик. Къар исе эп ягъа, огюнъде, дерсинъ, бсяз чаршаф къыбырдап тура, эки-учъ адым огде не бар, не ёкъ — корюнмей.

Яры ёлда, тайып барып бурнунен арыкъкъа тыкъылып къалгъан, невбетчи машинамызгъа расткельдик. Шофёр, гъарип, бузламайым деп, тургъан еринде сычрамакъта. Бизни сечкенинен, дженнетте ерини корьген адамдай, къуванды.

— Балалар, машалла, джаяв келесизми? Я къалгъанлар къайда?..

— Анда беклейлер. Сизни...

— Э, алдылар мени!— эллерини эки тарафкъа яйды шофёр.— Меним ишлерим мартавал. Бойле авада ёлгъа чыкъмамакъ керек эди. Ишчилерни барып кетирейим дедим даа. Къар ягъды деп заводны токътатмазсынъ.

— Олгъан оладжакъ...— деди Зение,— я мында тургъанынъыз не? Станциягъа къайтайдынъыз даа...

— Я машинам?..

— Бойле авада о кимге керек?
— Сиз тез-тез барынъыз. Трактор йиберсинлер, онынъсыз мени мындан кимсе къутарып оламаз.

Секиз дегенде демирёл станциясы янына келип чыкътыкъ, завод къапысына киргенимизде секизден он дакъкъа кече эди. Заводкъа кирген ерде, парторгмыз, Азат Каримович тура эди.

— Я къалгъанлар къайда?— деди о.

— Олар даа ёлдалар. Биз джаяв кельдик.

— Я машина. Алмагъа кеткен эди де...

— Ёлда батып къалгъан. Шофёр, трактор йиберсинлер деп риджа этти.

— Яхшы. Барынъыз ерлеринъизге, балалар. Бугунъ мында, ятакъханеде къалабилесинъыз.

— Я эвдекилер къасевет этмезлерми?— деди Зение.

— Кой советине телефон этерим. Эр шейнинъ чаресини тапармыз. Бугунъ иш чокъ оладжакъ, балаларым...

Иш, акъикъатен, пек чокъ олды, кунъ кечкенини сезмедик биле. Семён Михайловичнен йиғирми секиз вентиль ерлештирдик, къыркъ дане клапан теслим эттик, сонъра аджеле суретте ясалгъан алюмин куреклерни алып, завод азбарыны темизлемеге чыкътыкъ. Қъар исе эп ягъа, корюнмей... Яхшы болдурдым. Озюм чалышам, лякин манъа бир шей етишмеген киби ола. Дерсинъ, тютюнге огренген адамгъа яхшы сигар ерине къабакъ япрагъы сарып бергенлер. Манъа не олды шу озю? Семён Михайловичнен чалышмакъ манъа эр дам зевкъ багъышлай эди де? Десене, памукътаки бригадамызгъа, Генагъа, балаларгъа о къадар алышып къалгъаным. Олмайджакъ шей мен оны эвелькиси киби седем, саям, лякин... Тарлада, Генанынъ бригадасында мен янъы ишке, достларгъа алышкъаным. Эм яхшы да чалыша эдим. Юз-юз йиғирми кило памукъ джыя башладым. Эбет. ойле дарбели иштен сонъ вентильчиклер, форсун-

качыкълар, манометр-иклернен огърашмакъ, Кариков-нынъ гайка-болтларнен «къавгъасыны» динълемек бездире башлады... бесбелли... Я не япмалы? Энди памукъ-чылар бригадасы ёкъ — эр кес озъ цехине, озъ бригадасына, къайтты. Лаф битти...

Ятакъхане коменданты мени отуз учюнджи одагъа ёллады.

— Кровать кирсетип къойдыкъ,— деди о.— Чаршаф, одеял, ястыкъ алырсынъ. Тёшек одада...

Чаршаф-ястыкъ юкленип, эккинджи къаткъа чыкътым эки «3» ракъамы язувлы тахтачыкъ мыхлангъан къапы огюнде токътадым. Ичериден богъукъ богъукъ сеслер, бир шейлерининъ чарс-чарс эткени эшитиле эди. Қъапыны къакътым.

— Киребер, ачыкъ!— деген сес янгъгырады. Қъапыны итедим, ичери кирдим. Деръал токъталдым. Даа да догърусы тютюнден богъулдым. Стол башында отургъанларны танымакъ мумкюн дегиль эди.

— А-а, Селямет? Бизим янъы къомшумыз сенсинъми, къышлакъ баласы.

Шакир! Ах сени пезевенк. Тоқта сен, ерлешейм де, косьтерирум санъа къышлакъ баласыны.

— Сенинъ еринъ анавы,— Шакир сол кошедеки кроваткъа ишарет этти. Кель бир очкочыкъ ойнайыкъ. Айды, юр, Коралл, не агъызынъ ачылып къалды, ёкъсам къышлакълыларны коръмединъми омюринъде.

— Юрем, юрем, асабам. Қъана, бир дане даа берчи. Даа бирини... Эх, сайысы кечти! Йигирми едиге барды...

— Айса, тут бурнунъны! Шай. Бир, эки, учъ...— Шакир шарт-шарт этип бир топ картанен Кораллнынъ бурнуны «массаж» этти. Сонъ, меним янларына келип, скем-леге отургъанымны корип:— Ойнайсынъмы?— деди.— Не ойнайсынъ? «Очко»мы, «пирра»мы, «ахмакъ»мы?

— Ич бирини де,— кестирдим мен.— Бурнум даа озюме керек.

— Я не, тузлайджакъсынъмы оны?— кульди Шакир.— Бильмесенъ огретирмиз.

— Мен оны бильгенде, сен даа штансыз юре эдинъ, бала.

— А-а? Ал, айса, пиво ич.— О ерге, тургъан бир ящик, пивога, ышмар этти.— Бурнунъны аясанъ, акъчага ойнайыкъ. Корермиз, ким уста экен.

— Коръ, коръме бу оюн дегиль, фена бир хасталыкъ.

— О-о, сен айлакъ гъавий адамчыкъ экенсинъ,— кульди Коралл.

— Сен де ол. Не кедер эте?

— Табиатым. Сен тузсыз аш севесинъми? Мен де севмейим. Лякин менн шай, тузсыз ашамага меджбур этселер къаным къайнай.

— Меселя?

— Меселя, клубда афтада эки кере, джума эртесинен базар куню танца ола. Мен исе, эр кунь ойнамага истейим. Ойнамасам манъа омюрим зая кеткен киби корюне.

— Омюринъни танца ойнап кечиреджек оласынъмы, ёкъсам? Десене адамга тандадан башкъа меракъланмага шей тапылмаз?

— Тап бакъайым. Сен озюнъ де иштен сонъ копец суварадырсынъ.

— Ха-ха-ха суварыр эдим амма, башымда белям чокъ...

— Билемиз о «беляларны»...— ырджайды Коралл.— Сизинъ къышлакъта эшек минип...

— Чокъ шатырдамаса!— деди еринден сычрап-турып Шакир. О вазнетнинъ кескинлешкеннини анълады, бесибелли.— Унутма, къышлакълыларнынъ да юмругъы ола. Эм къатты ола. Буны биль. Ондан гъайры, Селямет эв къура, бильдинъми? Хаста къардашыны окъута, анасына ярдым эте. Къолайдыр беллейсинъми?

— Мен исе эв де къурмайым, хаста къардашым да ёкъ. Шай экен мен Таймазовнынъ алындан не анълай-

джам?!— Коралл агъзындаки папирасыны, «салака», деп язувлы консерва къутусына тыкъты, ерден бир шише пиво алып, демир къапагъыны тишлеринен ачты, бир-эки ютум ичти.— Бу дюнъяда бир анам бар: не мен ояъа, не о манъа ярдым эте. Экевимиз де озюмиз ичюн яшаймыз.

— Я бунынъ неси яхшы?— дедим мен.— Бунынънен макътанмакъ олурмы?

— Мен макътанмайым. Догърусыны айтам.

— Я озъ истегинъ, ынтылувынъ ёкъмы сенинъ?— деди Шакир ода бойлап о якъ-бу якъкъа юрип.— Арзу умяотсиз яшагъан адам къанатсыз къушкъа бенъземейми?

Карта оюны бозулгъаныны дуйгъан эки йигит турып, чыкъып кеттилер. Оларгъа кимсе «отур» демеди. Кеткенлерини сезмедилер биле.

— Ха, кульдюрме мени, бала!— ачувланды Коралл.— Къана озюнъ айтчы, сенинъ озюпънинъ не дайын арзу-умютинъ бар? Оны ерине кетирмек ичюн нелер япасынъ, сен айт, биз динълейик.

— Арзу-умютим, сайып чыкъаджакъ олсам бир араба. Ончюн мен оларны эки разрядкъа больген эдим. Минимум ве максимум разрядларына.

— Къана, къана, динълейикчи.

— Шимди мен минимум истеклеримни эда этмеге тырышам. Бу разрядкъа нелер кире дейсинъми? Якъын арада машина айдамагъа огренмек. Бизим заманымыз машина, техника заманыдыр, эр бир адам кереккенде мотоцикл, автомобиль, трактор, танк, самолёт рулю башына кечип кетмеге бильмели. Бу йыл ичинде даа экинджи зенаат саиби олмагъа истейим, газосваркаджылыкъ...

— Я газосварканы не япасынъ?— тааджиПЛенди Коралл.— Шу да зенаат олгъанмы?

— Бизде: «Йигит кишиге къыркъ зенаат аз», дейлер.

— Догъру айтасынъ, Селямет,— баш саллады Ша-

кир.— Лякин бу зенаат манъа келеджекте, максимум разрядлы планымны омюрге кечирген маальде керекджек.

— Аха, айт, айт, не экен шу сенинъ максимумынъ?

— Земаневий усулда эйкельтрашлыкъ япаджагъым. О заман газосварка манъа пек керекджек.

— Я бу замангъадже эйкельтрашлар эсерлерини таштан, мермерден, гипстен ясайтургъан эдилер де я, Шакир?— дедим мен.— Бу санъатта газосварка не файда кетиреджегине мен де анъламай турам.

— Догъру, ясайтургъан эдилер,— деди Шакир пармагъыны тѣпеге котерип.— Келеджекте исе эйкельтрашлыкъта къулланыладжакъ эшьяларнынъ чешити кепишлейджек. Демир, челик, бакъыр, алюмин,— не истесенъ къулланыладжакъ.

— Демек, сен, эрте-кечъ ишчилер сыныфыны терк этеджек экенсинъ!— кульди Коралл.— Дезертирлик япаджакъсынъ.

— Ахмакъ,— деди Шакир ачувнен, Кораллнынъ элинден пиво шишесини къакъып алды.— Шолохов ким, сен билесинъми?

— Дюнъяда акъыллылардан, бир меним деп тюшюмел! Биринджи сыныф талекесинден сорасанъ да Шолохов языджи экенини айтыр. Лякин Шолоховнынъ сеннен не алякъасы бар экен, аджеба?

— Шукюрлер олсун, танца-панцадан гъайры, даа бир шейлер биле экенсинъ. Шай экен даа бир суалиме джевап бер, асабам. Айт, Шолохов къаерде яшай?

— Догъгъан коюнде. Вешенская станциясында. Анъладынынъмы, оджам?

— Эгер сени яхшы бакъсалар адам оладжакъкъа ошайсынъ. Лякин мен сенден Шолохов акъкъында башкъа ниетнен сорадым. Мени нафле «дезертир» деп акъаретлегенинъни тасдыкъламакъ истейим.

Шакир пиво шишесини бошатты ве кровать астына

тыгъырлатты. Янъысыны ачып стол устуне къойды, сонъра девам этти:

— Михаил Шолохов: «Сакин Дон», «Менимсенильген къыртыш» романларында умумен озъ тувгъан коюни, онынъ эалисини тасвирлеп, джангъа мешур олды. Амма языджы озъ къараманларыны быракъып кетмеди, оларнен берабер яшай, оларнынъ къааринен-къаарлене, зевкъынен зевкълана, шай дегильми?

— Шай, лякин сен озюнъни шу максимум девринъде Шолохов киби мешур олурым беллейсинъми?

— Ахмакъ. Мен эйкельтраш олмагъа арзу этем. Амма озъ омюримни заводсыз да тасавур этип оламайым. Чиленгирлик алетлери: чёкюч, зубило ве дигерлери меним элими пекиттилер, демир тилини анъламагъа огреттилер, бунынънен баребер отъмекнен де темин эттилер. Къысмет этсе, чиленгирлик ве эйкельтрашлыкъны мен бир екяне санъаткъа чевирмекни арзу этем. Сёзюм битти. Кимнинъ невбети? Селямет, ссинъ... сора, джевап беририм. Пресс-конференция девам эте. Пиво ичсинъми?

— Екъ. Бу эвде аш ёкъмы. Ачтан ольдим.

Шакир: Отъмек бар. Къайсы къурусы. Маргарин. Къартоп. Чай. Меню зенгин. «Гранд-Отель» рестораны. Буэнос-Айрэс. Шеф-повар — озюнъ.

Мен: Гузель. Пек гузель. Къартоп къавуырмаыз. Амма къайда?

Шакир: Ашханеде. Электрик собамаз бар.

Мен: Яхшы. Башладыкъмы?

Шакир: Башласакъ да олур. Лякин Гена кельсе гузель олур эди.

Мен: О да мында яшаймы, ёкъсам?

Шакир: Анавы, пенджере тюбюндеки кровать онынъкидир. Кошедеки китап Гималайы да онынъки. Шкаф-таки обалар да. Кроватлар тюбюндекилер де.

Мен: Я бу гениаль окъуйджынынъ озю къаерде?

Шакир: Малюм дегиль. Иштен сонъ коръмедим.

Бильмем «Дёрт ариф»ке кирмеген олмаса...

Мен: Я о да неси, «Дёрт ариф»?

Шакир: Чокъ бильсенъ — тез къартайырсынъ.

Мен: Я озюнъ сора дединъ де.

Шакир: Сора, сора, балам. Даа не бильмек истейсинъ?

Мен: Мында даа ким яшай?

Шакир: Бирн мен, бирн — Гена Крылов, учюнджиси мынавы онъмагъан футболджы, джанль Коралл, дёртюджиси озюнъ.

Коралл: Бу одада эр кимсенинъ бир къусуры бар, тек бир сен энъ акъыллысы, гъасвийли эм де бай оладжакъсынъ — эв къура экенсинъ.

Мен: Бу сенинъ дегиль, Шакирининъ пресс-конференциясы. Онынъ ичюн сен сус. Тилинъни, санъа мураджаат эткенде, косътерирсинъ. Сен, Шакир, эйкельтраш оладжакъым, дейсинъ. Лякин джанльсинъ. Бу пек хавфлы шей.

Коралл: Ого, бойлесини мен бегснем. Котек сейир этмекни пек севем.

Шакир: Яман урдынъ, акъай, къатты урдынъ. Лякин, Коралл, эфенди, сен нафле къуванасынъ, котек чыкъмаз мында, чюнки Селямет догърусыны айтты. Джанлим мен. Бары-ёкъы еди сыныф бильгим бар... Окъуп оламадым. Эрте окъюз къалдым. Акъшамлыкъ ишчи-яшлар мектебине къатнап башлайджакъ эдим былтыр. Завод янында нефть техникумы ачыладжакъ эмиш, деген лаф чыкъты. Эйиси онъа барырым, дедим, чюнки эм мутехассыслыкъ эльде этмек мумкюн, эм орта бильги. Айттылар, айттылар, амма техникумны ачмадылар. Шай да бир йылым гъайип олды.

Мен: Техникумнынъ ачылмагъанында ким къабаатлы?

Шакир: Ким бильсин оны! Ачмадылар веселям.

Коралл: Санким бильгенинъде бир файда оладжакъ

эди. Ким кѡбаатлы эмиш. Йигирми секиз бала кельген эди

Мен: Сен де шу сырадамы?

Коралл: Я мен не, адам дегилимми?!

Мен: Завод директорына, парткомгѡ бармакъ керек эди.

Коралл кулюмсиреп башыны саллады. Шакир бир козюни кѡмып элиндеки шишенинѡ агѡзындан ичине бакъты. Сонѡра:

— Ондаи не файда?— деди.— Ачмадылар, демек керекмедн. Бизлер ким олгѡанмыз?

Мен: Киммиз дегенинѡ не я? Десене бильмейсинѡ? Комсомоллар. Акѡлынѡдамы, бизни памукѡкъѡ еллагѡанда Азат Каримович не деген эди? «Сиз ватанымызнынѡ келеджегисинѡыз!»— деген эди. «Бабаларымызнынѡ ишини девам этеджек несильсинѡыз», деген эди, шаймы?

Шакир: Шай.

Коралл: Деген эди, озю унутмагѡан олса.

Мен: Шай деген сонѡ, не унутсын оны?! Лякин онынѡ сѡзлеринден сонѡ, биз ойле адамлар экенимизни бильмейип юрген олсакѡ... Тырышмакъ керек эдик, ойле олмагѡа. Я биз?! Десене бабаларымыз: «Бу фашист пек кучѡлю экен, онынѡнен курешмек олмаз!»— деп эллерини котерир эдилер? Техникум ачмагѡан экенлер! Заводкѡа шимдиден мутехассыслар етишмей, алтмышынѡджы сепесине исе завод эки кере зияде махсулат береджек... Демек шимдикинден эки кере зияде мутехассыс керекеджек. Я оларны кѡайдан аладжакѡлар? Кѡайдан кетиреджеклер? Шимди адам эр ерде стишмей. Ерли кадрлар азырламакъ керек. Бу меселе кимсенинѡ акѡылына кельмейдир беллейсинѡми? Эм эпинизнинѡ акѡылына келип тура да я!

Коралл: Джемаат, бакѡсанѡ сиз, бу баланынѡ кѡафасы о кѡадарлыкѡ бош дегиль экен! Лякин кѡышлакътан кельгени бес-белли. О учѡ-дѡрт комсомол Азат Кари-

мовичнинъ алдына кирер, «бизге техникум керек», дер, Азат Каримович: «Э, не гузель олды я кельгенинъиз, азизлерим!»— деп оларны кыучакълап опер, сонъра столнынъ чекмеджесини ачар, ондан бир техникумчыкъ чыкъарып, бу балачыкъларгъа берир, деп ойласа керек.

Шакир: Кыпат агъзынъны, Коралл. Селяметнинъ лафларында джан бар. Эбет, сенинъ дегенинъ киби, о меселе кылайлыкънен чезиле кыймаз, лякин агъламагъан балагъа ким сют берген?! Талап этмелимиз. Кытты талап этип, ннерге бармакъ керексе...

Кыпы кыатты кыакъылды, Шакирнинъ сёзю болунди.

— Кирины!— деди Коралл. Кыпы ачылыр-ачылмаз вахтер кыадыннынъ башы корюнди.

— Шимди телефон эттилср. Барып Генаны алынъыз. Амам янынъда экен,— деди де гъайып олды.

Шакирнен Коралл индемей ерлеринден турдылар, кийинип башладылар. Мен исе нч бир шей аныламадан оларнынъ де бирине, де дигерине бакъа эдим.

— Кыайсы Гена? Бизим Кыровмы? Я оны кыерден алмакъ керек? Онъа не олгъан?

— Барсанъ корерсинъ,— деди тишлери арасындан Коралл.— Кетесинъми бизнен?

— Эбет,— еримден турып, мен де кийиндим. Тышары чыкътыкъ. Кыаранлыкъ тюшкен. Кыар эп ягъа. Таш ёл гъайып олгъан, тек бир тарачыкъ, ярым метрден зиядедже, сокъакъчыкъ кыалгъан. Эки четинде кыар баррикадалары.

Бири-биримизнинъ артындан сокъакъ бойлап амам тарафкъа ёл алдыкъ.

ПРЕСС-КОНФЕРЕНЦИЯНЫНЪ ДЕВАМЫ

Посёлкада амам демирёл станциясынынъ якъынында, терен завур боюнда, егре чонъкыайгъан девеге бенъзеген эвчикте ерлешкен эди. Онъа он-онбеш адым кыалгъанда

къар обасы устюнде бир къара шей корюнди. Шакир адымларыны тезлештирди. Десене бу Гена? Меним сукланган, онынънен берабер чалышмагъа арзу эткен, онъа ошамагъа тырышкъан Геннадий Крыловмы бу?

Къар обасында юзюкююн тюшип яткъан адам акъикъатен Геннадий Крылов эди. Яланбаш, сачлары дармадагъыныкъ, къарлы пальтосынынъ бир джебинден шарфы асылып тура, дигеринде — шапкеси. Бирев тыкъып къойган олса керек. Ботинкалары ве штанынынъ балакълары шыр-сув.

— Тездже алып кетмек керек, сувукъланыр,— дедим мен.

Шакир манъа тюшюнджели бир назар ташлады, баш саллады.

— Алып кетип олсанъ даа,— деди о.— Бу сабийчикнинъ кевдеси юз элли килогъа якъын. Башкъа алларда машинада алып къайта эдик. Шимди...

Коралл бизим лафымызгъа дикъкъат этмеден Генанынъ устюне эгильди, елькесине япышты.

— Але, турунъыз, аркъадаш! «Тез ярдым» кельди!

Гена кыбырдамады. Шакир онынъ онъ къолундан, Коралл сол къолундан туттылар, котере башладылар.

— А? Не? Не керек?!— Гена козьлерини ачты, башыны силькитти, эллерини яйып йиберди. Шакирнен Коралл эки тарафкъа атылып кеттилер.

— Ана шай, биревлерге яхшылыкъ яп да, сонъуна даян!— мыдырданды Коралл башыны къар обасындан чыкъарып. Гена исе саллана-саллана аякъ устюне турды, бизге манасыз козьлеринен бакъты, гъалиба, танымады бизни. Онынъ юзюнде насылдыр бир вахшийлик ишаретлери пейда олды.

— Гена, бу бизмиз, Гена...— дедим мен огге бир адым атып,— Гена, айды, эвге кетейик...

— А? Ким... ким керек?— мыдырданды Гена козюме тикилип.— А-а... Се... Селямет... синъми?

— Меним, Гена. Мына, Шакирнен, Коралленим. Айды, эвге къайтайыкъ, Геннадий...

— Сиз...— деди Крылов.— Сиз! Эвим ёкъ меним... Эм олмайджакъ ич къачан... Ма, ичинъиз!

— О эгилп къардан бир шей алды, манъа узатты. Бу — ярысы тѣюлип биткен ракъы шишеси эди. Оны Гена эвельден къаргъа тыкъып къойгъан экен.

— Ичинъ!

Мен шишени онынъ элинден алдым. Шу ан янымызгъа сакъына-сакъына Шакирнен Коралл кельдилер. Гена оларгъа бир бакъып алды, сонъра индемеден пальтосынынъ кьоюн джебине далды, даа эки шише ракъы чыкъарды ве балларнынъ эллерине туттурды.

— Ичинъиз!

Биз Геннадийни эки якътан туттыкъ. Бу кереси о бизни четке савурмады. Аксине, акъырын-акъырын басып, ёл бойлап кетмеге тырышты. Кимерде о бир шейлер мыдырданып ала эди.

Ятакъханеге кельдик. Гена тѣшекке йыкълды. Аякъкъапларыны, штаныны чыкъардыкъ, ёргъаннен орттик. Гена диваргъа чевирилъген алда, хырылдап юкълап къалды. Биз къайтып стол башына отурдыкъ. Коралл карталарны алып ортагъа ташлады.

— Ойнаймызмы?

— Ёкъ,— деди Шакир.— Ичемиз. О-ох, бездим, алла бойнумны урсын, пек бездим. Тю-нъюль-дим!

— Я неден тюнъюльдинъ, асабам?— дедим мен.— Тюнъюльген адам бир йип ала да озъ бойнуна тарта. Амма сен, Приветик, даа чокъ яшарсынъ. Сен де, онъмаз Коралл-чемпион!

— Эй, сен не дейсинъ шу? Сени насыл чиркий тишледи я?!

— Сизлерни тишлеген чиркий. Тек, Шакир, Генанынъ ракъысыны, ичеджекмиз бугунъ!

— Сен керчек айтасынъмы шу?

— Шакъа эткенге ошайыммы, ёкъсам?

Шакир бир-эки сание козюме бакъып турды да сѣнъ-ра башыны асты.

— Я нечюн ичмейджек экенмиз биз?— девам эттим мен ачувиен.— Сиз, эки обур, джапыйъыз сыкъылгъа-нындан карта ойнайсыз, пивоны ящигинеи шыпыртасыз, анавы исе...— Гена тарафкъа ишмар эттим,— омюрюмде фаджна олды деп, ракъыда ялдай, инсан къыяфетини джоя. Меним де бугуны фаджиам бар— эвге къайтым оламадым. Шай экен эпимиз топланып ичсейикми?! Тек, Коралл-чемпнион!

Коралл да, мен керчек айтаммы, шакъалашаммы, апылап оламай эди. Амма къолайсыз вазияттен чыкъмакъ ёлуны шу ап тапты.

— Къуру ракъы ичилirmi? Закускасыз? Шакир, Селямет пек истесе, ичсин, биз сонъ ичерик, къартоп къавурып азырлагъан сонъ.

Шакир кульди. Артыкъ мен де даянып оламадым — онъа къошулдым. Эпимиз аякъкъа къалкътыкъ, акъ-шамлыкъ азырламагъа кириштик. Гена олю киби ята. «Десене мен янълыштым? Десене, бу йигит заиф ира-дели, бош адам? Ёкъса Жаннасыны акъикъатен севмек-ми, эбет, дюньяда ойле севгилер чокъ ола. Ромео ве Джульеттаны алайыкъ, меселя. Бирн ольген сонъ дигери де артыкъ яшап оламай, озъ-озюни ольдюре. Ойле ми-саллер чокъ тапмакъ мумкюн тарихта. Я шай олса Гена ольгени ёкъ да? Амма насыл яшай? Бугуны киби ол-са — чиркин яшай. Севгилисининъ хатресини акъарет-лей, озюнинъ инсан, яхшы ишчи хасиетини тюшюре. Я бельки мен янълышадырым. Адам акъикъый севгисини джойгъанда, Гена киби, чылдырадыр бельки? Ойле ол-са, демек мен Натаны севмей эдимми? Ондан умутимини узыген сонъ озюмни асмадым да, кесмедим де. Яшайым. Чалышам. Кулем, кедерленем. Лякин ольмейим. Факъат, эвель Натаны корьгенде, хатирлегенде чапаланып, тол-къунланып башлагъан юрегим шимди ёкъ киби. Дер-синъ, оны сувурып алгъанлар кокрегимден. Дерсинъ,

джансыз юрегим. Десене, меним Гена къадар, улу и-
дуйгъуларгъа икътиндарым ёкъ.

Коралл мен темизлеген къартонны тавагъа догърап
ашханеге чыкып кетти. Шакир эллерини сюртип па-
пирос якъты, тѣшегиче созулды.

— Гена чокътан бойле алгъа кельмеген эди,— деди о
ннает.— Памукъкъа кетмезден бир-эки кунъ эвель шай
тойып кельген эди. Бильмейим, бугунъ не олды?..

— Э, мен де шуна тааджипленем. Фена ичкени-
ни эшиткен эдим, памукъта шарапт гузель, анда бы-
къар деген эдим. Амма... сен дикъкъат эттинъми, ёкъ-
мы, лякин о аксине агъзына грамм биле алгъаны
ёкъ...

— Э, мен озюм бунъа шашкъан эдим. Акъылынъда-
мы, Молдокматовиынъ бизге адагъан къойны ашагъан
кушомиз биле агъзына алмады. Къызлар биле къуру
къалмадылар, о исе!.. Байрам куню, э!

— Памукъта о геджелери чыкып кеткенде мен:
«Гизли запасларындан кимерде алып ютадыр, бельки»,—
деп нафле тюшюнген экеним. Бир кере сасыгъыны дуй-
мадым.

— Мен де. Амма тарладан къайтып кельдик — шу
куню тойып кельди, иштен сонъ. Тутмагъа ери ёкъ эди.
Эртеси куню де шай япты. Федоренконен де къавгъа
эткен.

— Я онынънен не талашкъанлар?

— Бильмейим. Амма Федоренко бираз ачувлы Ге-
нагъа. Бизим бригадамыз онъа раатлыкъ бермегенини
асыл унутып оламай.

— Шай десе-е!.. Меракълы шей. Яшлар яхшы ча-
лыштылар, деп къуванмакъ ерине, бакъса сен...

— Ана иште Гена да бунъа зытланды. «Дюнъя ар-
ман дегиль, сен де арман къазыгъы дегильсинъ,— деди
о бугунъ саба Федоренкогъа.— Сен эр даим, сенинъ ба-
шынь устюнде, «Федоренко, Федоронко», деп айланма-
ларыны истейсинъ! Етер энди!»— деди. Эм догъру айтты,

занымджа, лякин Харитон чиркин джевап берди. Мен белледим, Гена шимди урар бир шейнен. Тап кѳоркѳ-тым.

— Не деди я?

— «Сен девенен ярышлашмакѳ керексинѳ, меннен дегиль! О да сенинѳ киби, бир ичсе, кѳопкѳаларнен иче экен!»— деди.

— Адампынѳ козюне бакѳып ойле демек оладыр даа?!

— Деди, иште. Федоренконы билесинѳми: кѳаш-козѳ сайламай.

— Языкѳ бильмесе. Генанынѳ ничюн ойле ичкеннини ким биле? Бельки онѳа мындан кочип кетмек керектир, Шакир, не дейсинѳ?

— О да ничюн?

— Чюнки Генанынѳ ичюви Жаннанынѳ олюминен багѳлы олса, о бу ерде асыл унутып оламаз оны, эр адымда оны хатырлаткѳан шейлерге, адамларгѳа раст-келе. Юрек ярасы эп тазере бере. Кочип кетсе, бельки...

— Я тарлада олгѳан эппейи яшлар да Жаннаны хатырлата биле эдилер де я! Лякин Гена, оларны корем, деп ракѳы шишесине япышмады да...

— Бильмейим. Биз бир шей этрафында айланамыз амма, асыл негизини тапып оламаймыз. Я ничюн о, Крылов, тарлада бам-башкѳа эди? Айтчы.

— Ким биле! Бельки месулиеттен сакѳынгѳандыр? Не исе де бригадир эди, адамлар ичюн, памукѳ ичюн месуль эди.

Мен еримден секирип турып кеттим.

— Олян, Приветик, сен гениаль адамсынѳ! Яша, йигит!

— Багѳырма, уятырсынѳ.— Шакир ченгесинен Генаний тарафкѳа ышмар этти.— Атылып турып бизге бир зыкѳы чекмесин!

— Кѳулагѳы астындан топ атсанѳ биле уянмаз. Би-

лесинъми Генаны шу ракъы белясындан къуртармакъ ичюн не керек?

— Бильмейим. Бильсенъ айт, дохтур аркъадаш. Биз динълейик.

— Крыловкъа кене шу памукъ маалиндеки киби месуллетли иш бермек керек.

— Заводкъа директор этип тайинлесек, етерми?— кулъди Шакир.— Приветик, мен бойле оюнларгъа ойнамайым.

— Токъта, кульме, бала, мында инсан такъдир акъкъында лаф кете. Сен исе оны аман шамекликке чевиресинъ.

— Айт, айт, не демек истейсинъ?

— Сенинъ лафынъа коре Гена шимди Федоренкопен ушлашып оламай, шаймы?

— Шай амма, лякин олар эвель де кунъ сайып бойле тепишип тура эдилер.

— Меселе къавгъада дегиль. Онынъ себебинде. Эшиткен эдинъми, русларда: «Эки аюв бир къобада яшап оламаз», деген икметли сёз бар. Крыловпен Федоренко эки салмакълы шахсдыр. Оларнынъ рухий кучлерини олдугъы къадар ишлетмек ичюн, менимджесине, оларгъа кениш шарант яратып бермели.

— Шимди яратырым...— деп башлады кене шамекленмеге Шакир, амма мен онъа дикъкъат этмедим.

— Крыловгъа айырда бригада бермек керек. Адамларны, барсын, озю сайлап алсын. Разы олса мен биринджи язылыр эдим.

— Мен де.

— Яша достум. Адам олмагъа разылыкъ берсе, Кораллы да алмакъ мумкюн. Ана, бир дакъкъада комсомол-яшлар бригадасынынъ темелини къурдыкъ ташладыкъ. Энди дёрт азасы бар!

— Бригадир исе зиль саруш ята,— кулъди Приветик.

— Янъы ишини фена ювгъан, джинабет!— онъа мен де къошулдым.

— Планларынъ гузель, балам,— джиддийлешти Шакир.— Амма бу бригаданы бизге ким берир?

— Эвеля Эрик Семёновичнен меслеаатлашырыкъ. Эп бир онъа мураджаат этмек керек эдик: техникум меселеси боюнджа. Сонъра Азат Каримовичке кирермиз... Екъ, демесе керек.

— Не исе де бир урунып бакъмакъ мумкюн...

Шу ан къапы тарс этип ачылды, одагъа бир элин-де алюмин чайник, дигеринде къол тава котерип Коралл кирди.

— Акъайлар, ашайт азыр! Буюрынъыз! Ва-ай, дининъизни, мынавы акъайгъазылар атта отъмек кесип къоймагъанлар я, бакъса! Коралл гъарип исе эшек киби чалышып юре!

— Чш-ш!— деди Шакир пармагъыны дудагъына тийгизип.— Чокъ сасымасанъ, санъа да бир сыр ачармыз.

— Насыл сыр я?— Кораллнынъ козьлери шу ан парылдап башладылар.— тез айтынъ, сасымам.

— Отур да динъле.

Тюшюнджем янълыш чыкъты. Коралл меним фикримнен давасыз разы олды. Атта, мени бираз макътады: «Бу кой баласы узакъ адымлайджакъ, гъалиба, вакътын-да токътатмакъ керек. Онынънен бир бригадада чалышмагъа азырым, келеджекте, бельки тарихкъа кирерим».

Аш башында биз де Кораллны баягъы макътадыкъ: (къартоп акъыкъатен усталыкънен къавурылгъан эди). «Эгер чалышып оламасанъ бригада азаларына ашчы олурсынъ, усть-башларыны юварсынъ, чорапларыны ямарсынъ, сени ач къалдырмазлар. Амма керчегини айтаджакъ олсакъ, сен къыз олып догъмакъ керек экенсинъ, къадын ишлерине эллеринъ пек келише.»

Аштан сонъ чайгъа кечтик. Даа да догърусы мен бир-эки стакан чай ичтим, Шакирнен Коралл къалгъан пиволарыны битирдилер, бу акъта да шакъалаша-ша-

къалаша: «Бир алкоголик учъ ай хастаханеде ятып те-
давийленип чыкъа. Чыкъкъан куню акышам эким ондан
ал-хатыр сорамагъа кельсе, не корьсин: анавы кене зиль
саруш. Эким: «Я не ичюн ичтинъ кене?»— десе, о:
«Ичкиджиликни ташлагъанымны ювдым», деген эмиш.
Биз де онъа ошол янъы бригадада янъы омюр башла-
маздан эвель къалгъан пивомызны ичип, эски яшайшы-
мызнен сагълыкълашамыз.»

Баллар беш-он дакъкъа даа отурып шакълалаштылар,
сонъра Коралл саатине бакъып Шакирге козь кым-
ды.

— Къызларгъа бараджакъмызмы шу, олян? Комен-
дант чокътан кеткендир эвине. Екъса къызларнен ко-
рюшюв де энди бизим янъы яшайшымызнынъ къануны
боюнджа ясакъ этилеми?

Шакир кулюп манъа бакъты.

— Шефинъизден соранъ, манъа не?— дедим мен аля
даа серилип яткъан Геннадийге ышмар этип. Баллар пы-
сылдап кульдилер. Шакир:

— Сен бармайсынъмы бизнен?— деди. Мен баш сал-
ладым.

— Барыпъыз сизлер. Мен пек ёрулдым бугунъ, ятып
юкълайджам.

Баллар таранып-къушанып чыкъып кеттилер, мен чы-
ракъны сёндюрдим, кроватым устуне созулдым, козыле-
римни юмдым. Юмдым дегенимнен, козюм огюнде эви-
миз, анам, къардашларым пейда олдулар. Аджеба, не
япа экенлер олар шимди? Акъшам завод идаресинден
телефон эткенде, анам: «Яхшымыз балам, асыл бизни
къасеветленме. Озюнъни бакъ. Якъарлыгъымыз етерлик,
беш-он кило унурыз да бар, дамы саба Исанен экимиз
чыкъып куредик. Азбарны да. Бахтымызгъа зельзеле
текрарланмаса, эвчигимиз йыкъылмаса, олды! Къал-
гъаны къоркъунчлы дегиль». Эбет, къар, ягъмур ягъып
эр ер къарышып яткъан бир маальде зельзеле де тюр-
тип йиберсе — орталыкъны виран эте биле. Лякин элинъ-

де не бар, яхшылыкътан умютни узъмей отурабересиян иште. Табиаттыр о, инсан оны даа сонъунадже озюне итаат эттирип олгъаны ёкъ. Вакъыт онъа да келир! Шимдилик исе энъ эсасы сагълыкъ-селяметлик, кысмет олса эр шей ёлуна минер. Ах, аначыгъым, билъсе эдинъиз, мен сизни насыл къувандырмагъа, бахтлы этмеге истейим! Келеджек сене мытлакъ эвимизнинъ диварларыны тиклеп, дамыны къапатырыкъ. Толасы энди азыр, исар киби тизип къойдыкъ, устюни тольнен къапаттыкъ. Бахтымызгъа шу ягъмур-къар тюбюнде харап олмаса эди... Токътамадымы экен, шу?»

Еримден турып пенджере огюне бардым. Ёкъ, токътамагъан, сепелеп-сепелеп вира ягъа. Ятакхане къапысындан беш адым месафедеки директе асувлы электр чырагъы биле корюнемей, ялынъыз коктеки йылдыз киби мильтиллегени сезиле кимерде. Тюбю тешильгенми не мараз шу кокнинъ?! Ягъа да, ягъа. Амма, дигер тарафтан, чокъ къар ягъгъаны да яхшы топракъ сувгъа яхшы тояр, берекет бол олур...

Апансыздан къаердендир шатырды-гудюрди къопты, одамыз онъкъур-чонъкъур ёлда кеткен машина киби онъгъа-солгъа салланды, пенджерелер дыр-дыр титредн. Санки манъа имдат береджек киби пенджеренинъ кенарына япыштым. Ханеде къоркъулы давушлар, аякъ тасырдылары къопты. Эки кере секирдим, къапы янына тюштим, чыракъны якътым. Генанынъ, алем янса къасыры ёкъ, юкълай эди. Барып елькесинден туттым, озюме чектим.

— Гена, тур, зельзеле!— Крылов кыбырдамады. Эм кыбырдайджакъкъа да бенъземей. Мен онынъ кийимлерини джыйдым, пальтоларымызны да алып стол устюне обаладым. Шу арада Шакирнен Коралл чапып кирдилер.

— Приветик! Сагъ-селяметсизми? Бу батыр кене уяндымы?

— Қъайда! Чеккеледим, козюни биле ачмады.

— Ачмаз. Юкъялайберсин. Бу бипада ойле хавфлы дегиль, демир каркаслы, пишкен толадан кјурулгъан бина. Секиз-докъуз баллгъа даяна биле.

— Шимди къач балл олгъан экен?

— Беш бардыр. О къркжунчлы дегиль.

— Челик каркаслы биначаргъа!— дедим мен асыл ичимдеки сувукълыкътан къртулып оламадан.— Бизим джарты эвимиз...

Сёзюмни айтып битирмедим, къапыдан кийинген-кјушангъан, элинде керосин лампасы тутып Зенне кирди. Козълеринде къркжу, кедр. Оны корьгенимнен юрегимдеки буз парчасы ириген киби олды, фелякете янгъгъыз къалмагъанымны дуйдым.

— Селямет, кийин кетейик эвге. Анда не олды-не къалды бильмеймиз.

— Яхшы, Зенне, кетемиз.. Я Вера кетмейми?— мен аякъкъапларымны кийип башладым.

— Вера челик ираделл заттыр,— эль саллады Зенне.— Мен баргъанда не, бармагъанда не, дей. Тёшегинден биле тургъаны ёкъ.

— Эй, сиз шаштынъызмы шу?— деди бизни тааджиппен козетип тургъан Коралл.— Сиз къайда кетеджек оласыз бу маальде? Саат он эки ола ята. Я авасы?!

— Коралл акълы,— деди Шакир,— шимди ёлгъа чыкъмакъ олмаз. Ярын да ишке кельмек керек. Эйиси юринъ, телефон этейик, сонъ ятар юкълармыз. Союн, Зенне, паника котерме.

О Зеннеге пальтосыны чыкъармагъа ярдым этти, сонъра дёртевлешип, вахтер янындаки телефонгъа кеттик. Бойлелеринден янгъгъыз биз олмасакъ керек, телефон станциясыны он беш дакъкъа къадар алып омадыкъ. Мына, шукюр, телефонджы къызынъ къаба сеслештильдиги:

— Але, сизге ким керек?

— Мени Каттаёл кой советинен багъласанъыз, я джаным!— дедим мен курсиге отурып, алла биле не къа-

дар беклемек керек олур. Амма янълышкъаным, трубкада, шу саннеде, къалын, акъай сеси янъгырады.

— Алло, Каттаёл кой совети динълей. Байматов. Ким бу?

— Бу меним, Таймазовым... Афу э-тинъиз, Ибрагим ака, сизни раатсызладым...

— А-а, Саломат, сенсинъми, ука? Яхшы, яхшылар эвинъиздекилер. Шимди о тарафтан кельдим. Юкъламагъа яткъандырлар энди.

— Сагъ олунъыз, Ибрагим ака. Я Адыловлар? Мына къызы янымда шимди, пек къасеветлене, Олардан хабер ёкъмы?

— Олар да яхшылар. Айт, барсын, ятсын юкъласын, яш къызгъа бу маальгедже юрмек олмаз, чырайы къачар, йигитлер бегенмез!— Байматов кульди.— Санъа эп бирми, бегенмесенъ?

— Не айтасыз шу...— мен козь къыясындан Зеннеге бакътым. Лафнынъ кетишатындан о эр шей еринде экенини анълагъан бесебелли, тынчлангъан, лякин козьлерин... манъа тикильген козьлери!.. Оларда о къадар самимийлик, сыджакълыкъ, якъынлыкъ бар эди ки, юрегиме, гуя, сюнгги киби бир шей келип урулды... Меним алымны, фикирлеримни дуйды, гъалиба, Зенне козьлерини четке алып къачты.

— Э, не айтасыз шу...— текрарладым мен, не дейджегимни бильмеден.

— Ахмакъ олмасанъ ойле къызынъ къачырмасынъ, бала,— девам этти Байматов.— Мен сенинъ еринде олсам, чокътап къуда ёллар эдим. Ойле гузельнинъ муштериси чокъ олур, бакъ, бала, къачырма...

Байматов кене кульдю. Сонъра:

— Саломат, динълейсинъми мени?— деди.

— Динълейим, Ибрагим ака.

— Башкъа телефон этме, огълум. Чалышаберинъиз. Бундан сонъ эр дайм акъылынъда олсун: аилелеринъиз

дагъда, сахрада, орманда дегиль — адамлар арасында яшайлар. Янгъыыз дегиллер. Қъар, ягъмур, таш ягъсын, зельзеле олсун, ер ярылсын — халкънен берабер олгъан адамгъа бир шей олмаз. Сизинъ къорантангъыз исе шу джумледен. Шунунъ ичюн меним сёзлерим омюр бою акъылынгъызда олсун, къулагъынгъызгъа купе олып такъылсын, къуршун кибн... Айды, бар юкълангъыз, хайырлы геджелер!

Мен трубканы ерине къойдым.

— Эписи яхшылар,— иляве эттим сонъра.— Айды, Зенне, бар раатлан.

— Фу, ичме энди джаным кирди,— кулюмсиреди къыз.— Телефон этмеген олсакъ бинъ бир бея тасавур этип бутюн гедже юкълаялмай чыкъар эдим.

Экинджи къаткъа котериле башладыкъ. Зенне бираз артта къалып, тирсегимден тутты. Мен токъталдым. Кораллнен Шакир, бизлернинъ лаф этеджегимизни анълагъанлары киби, бизни беклемеден басамакълары тез-тез кечтилер, кечитке бурулып козьден гъайып олдылар. Биз эки къатнынъ басамакълары ортасындаки мейданчыкъта, пенджере огюнде токътадыкъ. Тышарыда къар вира ягъа эди, дерсинъ, дюньяны къаргъа батырмагъа сёз бёрген. Лякин бу афат шимди магъа, Байматовнен сёйлешкенден сонъ, янымда Зенне тургъаны ичюн, о къадар къоркъунчлы бея олып корюнмей эди.

— Селямет,— деди Зенне яваштан,— мен бугунъ Оедни корьдим. Станцияда. Шимди поезддан тюшкен экен.

— Хайыр ола. Кельгендир даа... Не исе, онынъ мында анасы-бабасы бар. Тувгъан эвн...

— Шай,— баш саллады Зенне.— Лякин о тамамы иле къайтып кельген. Институттан къувдылар дей, куле. Памукъкъа бармагъан экен эр кеснен: «Ким сачкъан олса, о джыйсын, мен колхозджы дегилим», деген эмиш.

— Айтса айткъандыр. Ярамаз йигит о. Негедир аркъаланып юре. Бир кореджеги бардыр.

—«Я Ната насыл?» десем,— девам этти Зение,— Оded кульди де,— оны корьмегеним чокътан, юредир даа, деди.

— Эбет юредир, къайда кетеджек.— Мен озь-озюме динъленип бакътым: Натанынъ адыны эшиткенде, шу сѣзлерни айткъанда юрегим бир керчик биле арткъач урмады, бир тельчиги сарсылмады биле.

— Сонъ, даа не деди Оded-джан?— меракъландым мен Зениенинъ даа бир шейлер айтмагъа тедарикленгенини корип.

— Я насыл ола да сен оны корьмейсинъ, олян, сиз экинъиз эвленеджек олгъан эдинъиз де?!— дедим мен. Шай десем. Оded кене кульди де: «Яхшы экен о, корьген этеклигинъе эвленеджек олсанъ!»— деди. Шундан сонъ мен оннен артыкъ лаф этип оламадым, юзюне тюкюририм, деп къоркътым.

— Зение,— дедим мен басыкъ давушнен,— Зение, джаным Зение, санъа бир шейни риджа этем, пек риджа этем: шу эки адам хусусында артыкъ бир кере лаф ачма манъа. Айткъан эдимми санъа, ёкъмы, хатримде дегиль: бу эки адам меним нчюн ёкъ, яхшы олсалар да, яман олсалар да, ольселер де, тирильселер де — ёкълар. Санъа риджа этем, джаным, унут оларны. Биз тек экимиз... билесинъми... бугунъ яхшы бир адам манъа яхшы бир меслеат берди... Беллесем, мен тезден айтырым санъа о не дегенини...

— Насыл меслеат я? Ким берди?

— Байматов. Сонъ айтырым, не дегенини. Яхшы фикр. Мен оны пек бегендим, эгер санъа да келишсе...

Нурсыз электрик чырагында биле Зениенинъ тома-лакъ, теп-тегиз янакълары аллангъан киби корюнди. О юзюни четке чевирди, апансыздан элими алып, къат-ты сыкъты, багърына басты, шай эки-учъ сание турды да еринден къопты, басамакълар бойлап чапып, козьден гъайып олды. Мен онынъ артындан бакъып къалдым.

Эй, адамлар, эшитесинъизми, бу къызнынъ шу аддий,

кучючик арекетинден юрегим чапалана башлады. О джанлы экен, юрегим бузгъа чевирильмеген экен! Ах, не гузель шейлер бу — дюнья, яшайыш, арзу-умют! Зение! Мен сени севеджегиме асыл шек-шубем къалмады. Бельки севеDIRим де энди! Биль буны, джаным, биль! Севем!

ХАИНЛИК БАГЪЫШЛАНМАЗ

«Арыкътан кечмегендже «Оп!»— деме», дегенлер баба-деделеримиз. Пек догъру айткъан экенлер. Мен бунъа бир кере даа эмин олдым. Зениеге: «Одедиен Ната меним ичюн ёкълар, яхшы олсалар да, яман олсалар да, ольселер де, тирильселер де — ёкълар!»— деген эдим. Шу вакыт, дейик, Зение: «Я шулардан бири «жап» этип огюнье чыкъса не япар экенсиң, акъайчыкъ?»— деп сорамагъан экен, языкъ. Нафле сорамагъан. Сорагъан олса бираз бу акъта тюшюнир, озюми насыл тутмакъны тасавур этер эдим. Файдасы олур эди, бельки.

Зениенен олып кечкен шу лафтаң сонъ, Одедиен де, Натанен де расткелишмек сырасы тюшти. Чешит шарантте олса да, раскелиштик...

Авалар тюзелип башлады. Къар токътап, аязлы кунеш корюнди. Зельзеле артыкъ текрарланмады. Адамлар ёлларны сокъакъларны куредилер, темизледилер. Арекет кесильген ерлерге бармакъ къолайлашты. Невбетчи машинамыз юрип башлагъанынен мен эвге барып кельдим. Зение де. Комендант меним одур-будурларымны чыкъарып ташлайджакъ олгъан эди, баллар разы олмадылар. «Кереккенде келир ятар, къыш даа энди башлады, ким биле авалар даа насыл олур», дедилер. Бунъа мен де къаршы чыкъамадым. Чюнки янъы достларымнен корюшмеге, кереккенде келип раатланмагъа

ятакъханеге яхшы эди. Ондан гъайры, бу иш ичюн де керек эди. Чюнки бригада тешкиятландырув меселеси бизим сыкъ-сыкъ корюшип турмамызны талап эте эди. Азат Каримович Шамсутдиновнынъ алдына Эрик Семёнович Страдовский, мен ве Шакир кирдик, мерамымызны анылаттыкъ. Партком баягъы вакъыт пармакъларынен столны такъырдатып отурды, сонъра кулюмсиреп, баш саллады.

— Фикиринъиз яхшы,— деди ннаст.— Тамам вакътында... Мыга окъунъыз...— столунъ чекмеджесинден газета чыкъарып Страдовскийге узатты.— Айны заманда «Правда»да шу хусуста язгъан.

— Мен о макъалени окъудым,— деди Эрик Семёнович ве газетаны манъа туттурды. «Правда»нынъ биринджи саифесинде Москва «Борец» заводынынъ, бир группа ишчилерининъ, макъалеси басылгъан экен. Олар озь заводларында Коммунист эмек бригадалары тизгеплери, эр бир ишчи келеджекте, коммунизм девириндеки киби махсулдар ве кейфиетли чалышмагъа, коммунисттик кодексине риаэт этип яшамагъа ант-емин эткенлер. Коммунисттик Эмек бригадасы унваны ичюн бир чокъ коллективлер де социалисттик ярышында иштирак этеджеклер. Биз газета окъугъан арада Азат Каримович пармакъларынен «Андижан полькасыны» чалып отурды: там-там-та-та-ра-та-там, битиргенимизнен еринден секирип турды, кабинет ичинде о якъкъа-бу якъкъа юрип башлады.

— Сиз мени пек къуwandырдынъыз, балларым,— деди о къаршымызда токътап.— Сизинъ меним кабинетиме шу теклифнен келювинъиз, «Правда» котерген меселе не къадар аятий экенини тасдыкълай. Демек, бу арекет ялынъыз «Борец» заводынынъ ишчилери ичюн дегиль де, бутюн мемлекет ичюн керек, демек, оны замап талап эте. Шунунъ ичюн мен теклифинъизни джан-юректен тебриклейим. Амма...— Азат Каримовичнинъ чырайы джиддийлешти.— Лякин бир шубем бар. Ойле брига-

дагъа Крыловны ёлбашчы тайинлемек келиширми экен? Иче. Адамларгъа аз къошула, табияты да насылдыр... анылашылмагъан табият. Сонъ анавы Коралл дегенинъиз... стилигъа... Ойлерден тизильген бригада не олур? Озь адыны акълап олурмы?

Биз Шакирнен бир-биримизге бакъышып алдыкъ, сонъра Страдовскийге чевирильдик. О, озюнъиз джевап беринъиз, ишни сиз башладынъыз, деген киби елькесини къысты, йылмайды. Стол астындан Шакир де аягъыма тепти: «Айт, не бакъып турасынъ, бу шорбаны озюнъ пиширдинъ, озюнъ аша!»— деген манада.

— Азат Каримович,— башладым мен,— бу бригаданы тешкиль этмек къарарына кельгенде биз, адамларнынъ къусурларыны да козьде туткъан эдик. Эксиклерни тюзетмек ниетинен. Эбет, эгер бутюн тамир-механика цехиндеки энъ илери, энъ яхшы ишчилерни топласакъ, шимди де бир къач дане Коммунистик Эмек бригадасы тешкиль этмек мумкюн олур эди. Лякин бундан не файда? Қъалгъанлары не япаджакълар? Биз беллесек, янъы тешкиль этильген бригадада чешит табиятлы, чешит таллийли адамлар олмалылар, иш процессинде, вакъыт кечтикче олар бир-бирини озъара тербиелемелилер, осьмелилер, огге ынтылмалылар. Зан этсём, «Правда» язгъан арекетнинъ де эсас гъаеси шундадыр.

Шамсутдинов бир къач сание козюме тикилип турды да, сонъра, кулюп йиберди, келип елькемден къучакъларды.

— Аферин, огълум, беклеген сёзлеримни айттынъ. Бу меселени мен сизлерни сынап сорадым. Сен догъру айттынъ, акъыкъый коммунист сёзлерини айттынъ. Биз насыл тедбир коръмейик, эвеля, адамларны коммунистик рухта тербиелемекни, оларны огге, келеджекке етеклемек керекмиз. Сен къач яшындасынъ, огълум?

— Йигирмиге кирем бу сене.

— Гузель,— Азат Каримович, Страдовский тарафкъа чевирильди.— Эрик Семёнович, айтчы, эгер сен душман

позициясына разведкагъа кетеджек олсанъ, бу йигитлерни озюньнен алыр эдинъми?

— Бир сёзсиз,— деди баш инженер.

— Шай олса, бир йылдан буларны партиягъа къабул эткенде рекомендация берирсинъми?

— Эбет беририм. Джанымнен.

— Экинджисини мен озюм беририм. Даа бергенлер тапылыр. Меселя Қариков. Келиштикми, баллар?— О неветнен эллеримизни сыкъып чыкъты.— Барынъыз, чалышынъыз. Айры бригада тизермиз сизге. Лякин шимдилик онъа ич бир тюрлю ад беремиз. Эгер вакъты келип, ишанчымызны акъласанъыз...

— Акъламагъа тырышырыкъ!— дедик Шакирнен бир агъыздан.

Федоренко бу лафны эшиткенде бираз пыртлазлангъан, лякин разы олгъан. Айнынъ башындан янъы бригадамыз (Геннадий Крыловнынъ башлыгъы алтында) чалышып башлайджакъ. Планларымыз буюк... Эр кунъ музакере этемиз. Завод ве посёлка ичинде де бизим акъкъымызда лаф чокъ кете экен. Биреви: «Бу балларгъа не керек экен, хусусан Крыловгъа, Федоренконынъ бригадасында эки бучукъ-учъ бинъ къазана эди, яш-явкъаны топлап неге малик олур экен?!»— дей экенлер. Дигерлери: «Нам къазанмакъ истейдир даа!»— десе, учюнджиси: «Быракъынъ шуны, эр адам озюндже тырыша, Генанынъ башы Федоренконынъ башындан яхшы чалышмаса — яман чалышмайдыр. Онъа осьмеге ёл керек. Харитон исе ольгенде биревни остюртмез, эр шейни озю чезе!»— дей экенлер.

Страдовскийнинъ меслеатыны, техникум меселесинч бригада асыл олып, козьге корюнерли нетиджелер эльде эткен сонъ, котермеге къарар эттик. Эм догъру яптыкъ. Чюнки о заман бригадамызнынъ бутюн азаларына окъумагъа, махсус бильгили ишчилер олмагъа ве нефть техникумы ачылувыны талап этмеге ёл ачыладжакъ.

Семён Михайлович, къарт устазым, беклегениме

къаршы, меним кетеджегимни эшитип дарылмады. Аксине, къуванды.

— Эгер мен санъа, Суламит... ай шуны!.. Селямет, чиленгирлик зенаатынынъ темелини яхшы сипъдирип олгъан олсам, озюмни бахтлы саярым. Омюримде чокъ шегирт тербиеледим, сен — сонъкисинъ... Эм огълум киби олып къалдынъ манъа. Шунынъ ичюн сенинъ осьменъни истейим. Окъу, огрен, эп огге ынтыл, балам...— деди ве козьлери яшланды.— Сенинъ мувафакъиетлеринъ мени къувандырыр.

— Э-э, Сёма эмдже, бу ишимизден бир хыяр чыкъармы, ёкъмы, сиз исе эндиден...— деп башладым мен, амма къарт сёзюмни больди.

— Сен «Правда» газетасыны окъуйсынъмы? Корьмеген олсанъ ал да бакъ...

Демек бизим ынтылувымызда хусусан Шамсутдинов сечкен аляметлерни Кариков да, къарт гвардияджы да корьген. Демек биз янълыш ёлда дегильмиз. Бу мени юректен къувандырды...

Дейджегим, ишлеримиз «беш» эди. Эвде де эр шей еринде. Исанен Султанне окъуйлар, Энвер гедже-кунъдюз фотоаппаратынен огъраша (мен онъа «Зорький», деген союны алып бердим). Шимди Энвер «Къыш этюдлары» альбомы ясамакънен мешгъуль. Ойле меракънен чалыша ки, китап окъумакъны, дерс азырламакъны, язиджылыкъ ве журналистлигини биле унутты. «Олян, санъа не олды я? Бакъ, эки къоянны къувалагъан бирини де туталмаз!»— десем. «Ёкъ агъа, фотография журналистликтен айырда шей дегиль», деди. Кульди де девам этти:— Язув шу къояннынъ ог аякълары олса, фотография — онынъ арт аякъларыдыр. Дикъкъат эт, кинохрониканы адамлар насыл меракънен сейир этелер. Тезден телевидение де инкишафласа — журналистика фотосанаатсыз яшап оламаз. Меним шимди ишлеген «Къыш этюдларым» недир? Бу Орта Асия тарихында сийрек расткельген къыш манзараларыны тасвирлеген

фотодокументтир. Мына, бу ресимни бакъ.» Энвер манъа 18×24 аджиминдеки фотосуретни узатты. Алып бакъ-тым. Къышлакъ ёлу. Эки четинде исарлар. Къар обалары. Узакъта эки копчекли юксек араба тура. Бир группи къадын-къызлар кубре ташыйлар. Аякъларында чызма, устьлеринде антер, камзол, башларында биджакъ, яхуд чапан, (огюнден эркек чыкъса юзюни къапатмакъ ичюн). Ресимнинъ артында «Къышлакъта кубре азырлав», деп язылгъан.

— Мына, экинджи кадр,— Энвер манъа кене бир ресим узатты. Бунда да демики сокъакъ тасвирленген. Янъгъыз мында энди колхозджылар кубре дегиль де, къар ташыйлар, арыкъкъа курейлер. Астында: «Келеджек берекет темели», деп язылгъан. Мен: «Я бунынъ манасы не?» деген манада къардашыма бакътым.

— Сен дикъкъат эттинъми,— деп башлады Энвер суалимни анълап,— къышлакъларда бутюн къарны ёлдан арыкъкъа курейлер. Бир джеэттен бу къолай. Дигер тарафтан арыкъ суву чокълаша, о исе тарлагъа акъа. Къышта тарлаларны сувармагъа аджет бармы, дерсинъ бельки.

— Эбет,— кульдим мен.— Амма да тюшюнесинъ, акъай!

— Къыш суварувынен топракънынъ тузуны ювалар, келеджек берекетке темель къоялар. Лякин лаф бунда дегиль. Озьбекстанда бу йылки киби къар ягъмагъанына он йыллар олгъан. Бойле къышнынъ ресимини къалдырмакъ — тарих ичюн де керек. Я кой сокъакълары? Я анавы къадын-къызлар, юксек арабалар? Бутюни тарихта къаладжакъ.

Энвернинъ лекциясындан сонъ азбарны айландым, эвнинъ диварларыны тешкердим: не алда, не эхвалда экенлер, къыш вакъты йыкълмагъайды баре. Шукюр, телюкели шей ёкъ экен. Сонъра исар тизильген, устю къара тольнен къапатылгъан толаларны бакъып чыкътым. Зиянсыз тура экенлер, амма устьлеринден, чевре-

четинден къарны куреп атмакъ керек. Къомшумыздан ағъач курек алып, ишке кириштим.

Эки саат къадар чалышкъандырым, яхшы терледим. Энди эвге киреджекте араба къапыдан кулюше- кулюше Султанненен Иса кельдилер. Усть-башлары къар, юзьлери алма кибн къып-кызыл. Иса мени корьгенинен Султаниени тюртти:

— Шорбаджыгъа бакъ, амамгъа барып кельген гъалиба...

Султание хихилдап кульди.

— Хорманъ, ходжайын!— багъырды сонъра Иса. Чантасыны къардашына туттырды, яныма кельди.

— Къакъ усть-башынъны, билесинъми кимге ошай-сынъ?!— дедим джидийликнен.

— Шабекке!— джевапланды Иса, отуз эки тишини косътерип.

— Тыпкъы озюсинъ. Янъгъыз къуйругъынъ ёкъ.

— Осе. Тезден осюп чыкъаджакъ. Тутып бакъасынъмы?— Иса мен тарафкъа сыртын чевирди, лякин даянып оламады, шакъылдап кулюп йиберди. Мен де онъа къошулдым.

— Сонъ, окъувлар насыл? Дюньяда не бар, не ёкъ?

— Окъувлар — «учъ». Дюнья къар толу. Маматкарим Сагъыр Къулакъ огълуны эвлendirе экен, тойгъа чагъырды. Барасынъмы?

— Сен барсанъ етер даа. Эм йырлайсынъ, эм ойнайсынъ, эм чаласынъ. Мен не япаджам анда?

— Отурысынъ. Ашар, ичерсинъ, илле ойнамакъ керекми?

— Эбет, я Таймазовлар топланып ашамагъа кельгенлер, демезлерми?

— Валлаи-билляи, шашкъан мынавы эриф! Ким айтаджакъ ойле деп? Тойнынъ шорбаджысы озю чагъыргъан сонъ?!

— Е-о, шакъа эттим шуны, аман алып чапмаса! Барыр эдим бираз кейфленир, раатланыр эдим, лякин...

вакътым ёкъ. Акъшамгъа ятакъханеге бармакъ керек, баллар беклейджеклер.

— Баллармы?— козь кымды Иса.— Зение ханум дегильми?

— Ана санъа акъыл! Буны да къайдан тапып чыкъардынъ?

— Э-э, бар, баш кутъме, агъа! Биз эр шейни билемиз. Анам эр кунъ оларнынъ эвине ничюн бара? Онынъ анасы да — омюринде кельмеген адам, энди къыркъ кере келип кетти...

— Я барсалар-кельселер не олгъан? Адам адамгъа барыр даа!

— Шай, шай, сызгъырт, акъай, сызгъырta бер, биз баламыз, бир хыярдан хаберимиз ёкъ! Лякин сен озюнь агъызынъны ачып юрмесейдинъ. Эгер буны да бурнунънынъ тюбюнден илиндирип кетселер, сонъ бильмейим не япарым!..

— Сен не сомурданасынъ шу? Ничюн агъызымны ачаджакъ экеним? Нени илиндирип кетеджеклер бурнунънынъ астындан?

— Зениени, ахмакъ, Зениени! Кельген анавы фондер Шамекус вой дод Одетус! Анъладынъмы? Тюневин Зениени станциядан машинасына отуртып алып кельген. Анъладынъмы? Алты ай Ташкентте юрип Натанынъ бойнуны урып, ойнап-кулюп, машина да алып кельген.

Мен индемеден Исаны къапкъачлап алдым, котерип къар обасына аттым. Белине къадар санчылып къалды.

— Сус, пезевенк! Нелер о агъызынъдан чыкъкъаны? Джинаетчилер биле бильмейлер ойле сёгюшлерни! Сен къайдан огрендинъ?!

— Озюм иджат эттим. Истесенъ бир дефтерчикке язып берейим санъа да. Омюрде керек олур.

— Озюнге аш олсун. Сёгюш огренеджек олсам, манъа Семён Михайлович Кариков да етер.— Мен элимини узаттым, Исагъа къар обасындан чыкъмагъа яр-

дым эттим. Сонъра бераберлешип онынъ усть-башыны къакътыкъ. Арамызда ич бир шей олмагъан киби Иса бургъучланды, кульди, къыйкъылдады: «Ой-ей-ей, тий-ме-тийме, къытыгъым келе! А-а-ай! Ха-ха-ха-ха!» Лякин мен бунъа дикъкъат этмедим. Шабекленип тойгъан сонъ, айтаджагъыны айтыр.

Шай да олды. Иса къалпагъыны козылерине бастырып кийди де:

— Оединъни корьдим,— деди.— Клуб янында. «Победа»сыны четке къойгъан, дёрт-беш шаталтрестны топлагъан, анекдот айтып отура эди. Четке чагъырып чыкъардым, чантамда бир баланынъ финкасы бар эди, къурсагъына къададым да: «Эгер сенинъ, Одед агъачыгъым, кене бир даа Зеннеге къашангъанынъны корьсем, яхуд эшитсем мынавы сюрю оюнджачыкънсен ички аппаратынъны къарыштырыр ташларым. Эсинъде олсун. Натанен ойнагъан оюнынъ кечмез мында. Эм меним адым да Селямет дегиль, Исадыр!»

— Эх, ахмакълыгъынъ асыл кечмеди, Иса!

— Одед достунъ да шай деди!— кульдю Иса джевабен.

— Догъру айткъан. Санъа не керек эди о пезевенкке илишмесе?? Керексе мен озюм де лаф этерим онынънен. Бир даа сен сокъулма, сакъын, башынъны узерим, бала!

— Одед хиянет де тыпкъы шай деди. Башынъны узерим де къолунъа беририм, сен бар... ят, деди. Агъанънен биз озюмиз лаф этерик, деди. Мен онъа анълатырым не олгъаныны, деди, агъанъ сенинъ киби ахмакъ дегиль, анълар, деди. Корюп турам, анълайджакъкъа бенъзейсинъ. Сиз тиль тапарсынъыз оннен, земане балаларысынъыз.

— Земаневий биз дегиль, сенсинъ. Эр ишке къарышасынъ. Сасый юресинъ. Сыртынъа даима долма къабакъ такъасынъ.

— Эбет. Сенсинъ о — пек тантимли йигит. Лякин мен

хаиплики багъышлайджакъ адамлардан дегилим. менден бинъ кере кучлю олса-олсун, лякин джезамдан къачып къуртулмаз. Аилемизнинъ намусына тийсе — къой киби авдарыр соярым. Эшиттинъми? Эм босагъа-мыздан атлап кирмесин, иши харап олур.

Иса шап этип ерге тюкюрди де эвге кирип кетти. Мен артындан бакъып къалдым. Ана ша-ай. Эм дедими, дегинини япар, бу бала. Коресинъми пычакъ алып юре экен. О финка бунынъ чантасында нафле ерде пейда олмагъандыр, аселет алып чыкъкъандыр, Одедни де аселет тапкъандыр барып. Ойле бала о. Къатты сёзлю. Ираделли. Бакъ, Натанынъ тарихындан да хабердар экен, Одед Зениени машинасына отуртып станциядан алып кельгенини де билген, — орта мектеп талабеси дегиль, разведкаджы, акъай Гъазий, разведкаджы! Шпион!

Яхшы, эшиткени-коръгенине базанып мени къорчалайджакъ олгъан, дейик бу бала. Я ойле олса о къадар къутурыр эдими шу? Ната меним къадыным дегиль, атта юрген къызым дегиль эди. Ната дегиль — Зение де меним кимсем дегиль! Биревнинъ машинасына отурса, барып да башкъа иш япса биле мыркъ этмеге акъкъын ёкъ. Бу исе о къадар къутура! Ничюн экен, аджеба? «...Босагъамыздан атлап кирмесин, ишлер харап олур!» эмиш. Ёкъса мында даа башкъа бир шей бармы экен? Десене Султание... Ана озю чыкъты.

— Акъыз, кельчи бу якъкъа. — Султанне яныма келип токътады. Бою энди елькемден келе. Бели индже, кокюслери къабарыкъ, дюльбер узун аякълы, къалын дудакъларында данма тебессюм ойнай. — Акъыз, сиз Исапен мектептен берабер чыкътынъызмы?

— Ёкъ, мен оны клуб огюнде расткетирдим. Одед агъанен тура эдилер.

— Не япып тура эдилер?

— Бир шей де. Тура эдилер иште. Одед агъа сигариче эди. Мени корюп кулюмсиреди, башымны сыйпады: «Эп осесинъми, каде?» — деди.

— Даа не айтты?

— Айды отурынъыз машинагъа, эвинъизге алып барырым, деди. Селямет агъанъызнен корюшмек керек эп бир, деди.

— Сонъ, сиз не дединъиз?

— Мен бир шей айтып етиштирмедим. Иса манъа козь къымды да: «Агъам эвде дегиль, ятакъханеде», деди. Сонъ: «Айды юр, не агъызынъны ачып къалдынъ?!»— деп джекирди манъа. «Юр даа,» дедим мен. Лякин Одед агъанынъ машинасында кельген олсакъ не олур эди, бильмейим? Эп бир сен эвде экенсинъ.

— Мен кетеджек эдим, етиштирмедим. Иса ялан айтмагъан.

— Амма машинасы дюльбер экен, къаверенкли тюсте. Ичинде радиосы да бар экен, музыка чала эди.

— Сен къайда атландынъ? Бар, кечикме. Эм биревлернинъ машинасына чокъ сукъланма. Аякъларынъ бармы, «Он биринджи номер трамвай» етер санъа.

Султание ич бир шей анъламадан манъа назар ташлады, елкесини къысты, сонъра: «Айшем, сендеки козьлер менде олайды!»— дне озь маршруты боюнджа ёлланды. «Сендеки акъыл эр кесте олмагъайды!»— дедим ичимден онынъ артындан бакъып. Қъыз бала десенъ, къыз бала. Оларнынъ акъылы пек яваш кире, йылда — грамм-грамм, амма бир кирдимни килоларнен, он килоларнен кирип башлай.

Демек Иса нафле ерде къозгъалмагъан. Одед ахмакъ, энди къутургъанындан, Султание киби сабийлерге де аскы аса. Машина алгъан. Сонъ козюни ягъ баскъан бесебелли. Не япсам кечер, деп тюшюнсе керек. Чюнки Натагъа эткен хаинлиги нетиджесиз кечти. Қъызынъ ана-бабасы, масхара олмайыкъ, деп ишни басыштырдылар, биз де, Натагъа, Одедке алякъасы олгъан яшлар, чыркъ биле этмедик. Албу исе пислик, арамлыкъны корьген дакъкъанъда джезаламакъ керек экен. Темиз аваны хаинлик вирусундан темизлемек керек экен деръ-

ал. Ёкъса, грипп хасталыгъы киби, джайрап кете бере экен. Иса акълы. Иса — барометр. Онынъ къылыкъларына бакъып озъ яшайшынынъ ольчемек мумкюн. Онынъ дегенини де, якъаныны да яп — ич янълышмазсынъ. Э-э, шай экен, демек мен шимди элиме узун ханджер алып Одедни соймагъа кетмек керекими? Ёкъ, бу орта асыр къалымтыларындан. Башкъа ёл тапмакъ керек. Земаневий ёл. Эм ахлякый олсун, эм акъикый.

Акъшамны беклеп отурмадым. Кийиндим де ёлгъа чыкътым. «Одед, Одед, Одед!» Бу ад энди мени артыкъ тарсыкътырып башлады. Онынънен эрте-кечь илле расткеледжексинъ, Иса — къасап оладжакъ. Шай экен, демек кеч къалдырып юрге не аджет? Хусусан вазият де джиддийлешеджекке бенъзей.

Араба къапыгъа етеяткъанда артымдан Иса чапып чыкъты. Элинде газетагъа сарылгъан бир шей. Не эке-нини мен аман анъладым.

— Агъа, ма, ал мынавуны, эр итималгъа къаршы. Янынъда олса озюнъни сербестче дуясынъ.

— Сагъ ол, каде. Кель, мен шу сасыкъ пычагъыннынъ алайым да сеннен сагълыкълашайым. Баягъы вакъытке. Дейик, он-он беш йылгъа. Мен отуз-отузбешке киргенде корюширмиз, бельки. Яхшымы? Передачачыкълар кетирип турарсынъ даа, азиз къардашым. Кяде бир посылкачыкъ да ёллап турмагъа унутмазсынъ, шаймы?

— Ана санъа акъыл! Мен мытлакъ ур, деп беремми шуны?

— Кавказлылар: эр киши ханджерге дакъкъа сайын япыша бермез, лякин бир къынындан чыкъардымы — къан тёмегендже ерине салмаз, дейлер. Акъикъат ичюн элинъдеки пычакънен курешеджек олсанъ, ишинъ мартавал экен. Демек акъикъатынъ бир капик экен. Ал, кет бу шейни козюм огюнден, гъайып эт, бир даа къолунъда корьсем — фена олур, къашынъа-козюнъе бакъмам. Анъладынъмы?

Шай дедим де четке бурылып ёлумы девам эттим. Иса артымдан бакъып къалды.

Клуб огюнде анавы Иса айткъан бир топар «шатал-трестлер»— ич бир ерде чалышмагъан, чайхане кебаб-ханеден чыкъмагъан, кимсин-кимсинъ келиринен кечинген зырзоплар тура эдилер. Олар клуб огюндеки гульзарнынъ этрафындаки демир пармакълыкъ бою тизилгенлер, кельген-кечкенин козетелер, яш-явкъа, къадын-къызгъа илишелер, эриштирелер. Ангиси папир-рос думанлата, ангиси кунътабакъ яра, эксериси козьлерине бастырып «восьмиклинка» кепкасы кийген, агъызларында «фикса»— ясама алтын тиш, перчемлери козьлерине тюшкен. Район боюнджа булар, дерсинъ, «блатнойлар», «джемиет къаймагъы», кесильгенлер. Тиши йылтыравукъ, ичи къалтыравукъ «азаматлар». Оведяхшы компания тапкъан озюне. Машалла эрифке. Узакъ-къа кетеджеги бес-белли. Лякин о шимди мында корюнмей. Къайда кеткен экен?

Оратанен селямлашып чыкъкъан сонъ, Бахрам Къыйшыкънынъ янына отурдым. Онынъ онъ козю ёкъ, яры бети къып-къызыл эт. Къач йыл эвельси о тюфек ясайджакъ олгъан, ичкиджи бабалыгъыны атмакъ макъсадынен. Бакъыр трубачыкъны къундакъкъа мыхлагъан, тюбюнден тешик тешип серник эзасынен толдургъан, устюнден демир парчалары тыкъкъан, азбарда, юзюм сергиси астында хырылдап яткъан бабалыгъына догъурткъан, тешигине атеш якъып тийсеткен. «Тюфек» фышылдап, тютеп сонъра, патлагъан. Бахрам къач кунъден сонъ озюне кельген. Хастаханеде. Козюни ачкъанынен: «Бабалыгъым тирими?»— деп сорагъан. «Тири. Сенинъ гурюльтинъден сонъ о уянгъаны ёкъ!»— дегенлер онъа. Бахрам окюрип, агълап башлай, башына багълы бинтлерни йыртып ата кене къап фышкъыра, кене эсини джоя... Хастаханеде о ярым йыл къадар ята, андан «Къыйшыкъ» лагъабыны алып чыкъкъан. Лякин эвлерине къайтмагъан, янъгъыз тизеси бар экен, онынънен

яшап башлай. Эвлерни саталар. Бахрам тизесининъ юзюми, алмасыны джыйыштырып, кышлакътан йымырта алып Ферганага бара, эки кере пааллы фиятта сатып кечине. Милиция да онга кзулакъ асмай: Бахтсыз адам. Амма алы не къадар мушкюль олмасын — озюни джибермемек керек экен. Бахрам «кыйшыкъ» сыкъсыкъ ичип башлады. Демек текмиль гыйып оладжакъ ингит.

— Одеднн корьдннъми, Бахрам?— дедим демирпармакълыкъны тутып.

— Маргъыланга айдады,— джевапланды Бахрам.— Дёрт къартчыкъ джума намазына бараджакъ экенлер, яхшы акъча теклиф эттилер. Алып кетти. Сен аля заводдасынъмы, Саломат?

— Заводдам. Кельмейсинъми бизге, Бахрам?

Кыйшыкъ манга джевап бермеди. Кокюс джебинден бир «Беломор» чыкъарды, тютетти, тартты ве шу ан богъулып-богъулып оксюрип башлады. Сагъ козюнден яш чыбырды, сагълам янагъы да дигери киби кызарды. Демек «Беломор» нашенен ныкъталган. Оксюрик кечкен сонъ, Бахрам шап этип аякълары астына тюкюрди.

— Тюнъюльдим,— деди сонъра.— Тюнъюльдим бу сумеликтен. Не маразнынъ яшайышы бу, капик саясынъ, не инсан киби ашайсынъ, не ичесинъ. Айлыкъ беклеп омюринъни кечирмек — адам яшайышыны акъаретлемектир.

— Эвинге чувал-чувал пара кетирип берселер ким чалышыр эди?

— Кетирип бермезлер. Озюнь тапмакъ керексинъ. Ана анавы Одед киби. Ярым йылда машина алды, биревлер киби бели кыйышкъаны да ёкъ. Шимди де ойнай, куле, кейф чата.

— Эр кес Одед киби олып оламаз, Бахрам. Одеднинъ аркъасы къалын. Бельки машинаны да бабасы алып бергендир.

— Э-э, алдынъ. Одед анавы узакъ кышлакълардан уджузгъа айван алып Ташкентке кетирип саткъан. Ана санъа пара, акъай! Тартасынъмы?

— Екъ. Сагъ ол. Лякин, Бахрам, сен янъыласынъ: ойле ягъма бир ола, къой-сыгъыр ягъмасы. Намуссызлыкъ.

— Башы ишлеген адам ичюн баскъан ери алтын. Одеднинъ къой-сыгъырдан кельген парасы машинагъа етмез эди. «Победа»ны о къумар ойнап юткъан. Ташкентте Пушкин адына багъчада биллиард ойнап.

— Демесе?!

Мен Бахрамнынъ фельсефеси озюнинъки олмагъаныны, биревден сатын алгъаныны, о «биреви» де Одед экенини анылагъан эдим. Шунынъ ичюн де Бахрамны лаф эттирге тырыштым. Одеднинъ фельсефий фикирлерини огренмек макъсадынен. Не десенъ де «достум»! Берабер окъудыкъ, бир мектепте, бир рале башында, къач йыллар бир ерде нефес алдыкъ. Албу исе чешит-чешит шейлерге окъугъан экенмиз. Къана, не дей шу Бахрам Къыйшыкъ? Даа нелер огренген экен, аджеба?

— Фергъана вадисине — ешилъ килим дейлер. Янълыш айталар. Алтын вадиси демек керек эди. Баарьде, язда, кузьде мындаки базарларда олгъан хыяр, помидор, юзюм, къарпыз, къавун берекети дигер диярларда чувал-чувал пара кетирсе, мында бедавадан да уджуз. О чувалларны эльде этмек ичюн исе...

Асыл яваш лаф эткен Бахрам шимди дерсинъ, минберден сёйлене эди: багъырып-багъырып, эллерини саллап-саллап — нашанынъ тесири олса керек. Шаталтрестлер лафымызгъа динъленип башладылар, бир-экиси янымызгъа якъынлашты. Артыкъ буларнен барышмакъ хавфлыдыр. Кетмек керек. Бахрам исе акъыкъатен чылдыргъан. Языкъ йигитке.

— Одедни корсенъ айт, Бахрам, мен станциягъа кетим. Ятакъханеге. Истесе кельсин, анда корюширмиз.

— Корерим эльбетте, корьмегеним не я? Достум да меним! Мировой йигит!

— Айды, сагълыкънен къал.

Район алякъа болюги меркезни учке больген сокъакъ боюнда ерлешкен. Адети узре Фергъана, Маргъылан, Къокъандкъа кетеджеклер шу ерге келип туралар, машина беклейлер. Бу ерде гедже-кундюз адам ола, ягъмур-къардан, сувукъ-аяздан гизленмеге телефон станциясынынъ кичкене одачыгъы ярдым эте. Акъшамлары, кино биткен сонъ, анавы ишсиз зырзоплар мында топланалар, телефонджы кызыларны авлайлар, «ёлгъа саладжакъ» олалар. Нашагъа тойгъан Бахрам Къыйшыкънынъ да акъылына шу фикир кельди, гъалиба: «Мен де почтагъа бараджам», деп еринден турды. Онъа шаталтрестлерден бир-экиси даа такъылды. Кеттик. Ёл тайгъакъ сувлы-бузлы, мукъайт олмасанъ, батаджакъсынъ.

— Бере-ги-исъ!— багъырды апансыздан биреви. Къарлы сувны фышкъыртып, сачратып огюмизге чамургъа былангъан машина чыкъты, тормозыны гыйкылдатып токътады. Аз къалды бизге урулмагъа. Устюмиз былашты. «Победа»нынъ пенжересинден дагъыныкъ гуръ сачлы, тегерек бетли баш корюнди. Одед. Насыл деди шу Иса: «Фон дон бом биремекей Одед!» Ана иште, корюштик. Къанаа, бакъайыкъчы, не япар экен? Къалдымы экен юрегинде зерре къадар намусы?

Одед атылып машинадан чыкъты, чапып келип мени къучакълады: «Селямет! Таймазов! Барсынъмы шу! Сагъ-селяметсинъми?! Бинъ йыл олды сени корьмегениме!» Меним сувукъ-сувукъ джевап бергенимни о гъалиба сезмедиди.

— Айды. Отур машинагъа, кеттик! Бир кейф чатайыкъ бугунъ, шашсынлар! Къайда кетемиз? Эвден гъайры къайда десенъ — мен азырым! Мин, мин, не бакъып турасынъ! Ана шай!— Тюрткючлеп мени отуртты, къапыны япты. Шу арада Бахрам Къыйшыкъ да арт

кѡапыны ачты, отураджакъ олды. Одед снгильден сльтеп онынъ элнинъ кѡапынынъ сапындан тюшюрди, тарс этип кѡапыны япты.— Башкѡа вакъыт, башкѡа вакъыт, Бахрам достум, корьмейсинъми, бугунъ сыныфдашлар корюшюви, къарт ветеранларнынъ байрамы! Хатырлавларгѡа уруладжакъмыз, куледжек, агълайджакъмыз! Бизнен сапѡа джансыкъысы олур. Адью!

Ерине отурыр-отурмаз сурьат рычагыны тартты, дырылдап тургъан машина еринден кѡопты, агъызы ачылып кѡалгъан Бахрамны четке савурды.

— Олян, яваш ол, басаяздынъ адамны!

— Адамны! Ха-ха-ха!— шакъылдады Одед экинджи сурьаткѡа авушаракъ.— Адам эмиш! Нашаджы! Баба-сына кѡол котерген ханн! Чѡплюк! Чиркеф!

Екъ, ёкъ, Одед бу сѡзлерни нефретленип, кѡайнап-ташып дегиль, куле-куле айтты. Акънкѡатен о Бахрамны чѡплюк кѡадар саймагъаны ачыкъ корюне эди. Бахрамнынъ фаджиясында хабери бармы экен онынъ, аджеба? Бардыр, олмагъаны не. Шу районда догъгъан, оськен адам. О вакъна акъкъында районда дегиль, бутюн областта биле хабери олмагъан адам кѡалмады о вакъыт.

Бахрамнынъ бабалыгъы бош шишелер кѡабулы пунктында чалыша экен. Эвельден зиянсыз адам сайылгъан, лякин кет-кете баштан чыкъкъан. Ракъты, кокнары ичкен, кѡумар ойнап башлагъан. Ахыр-сонъу тамамы иле джайгъан: кѡумар ойнап кѡадыныны, Бахрамнынъ ана-сыны, акъаретлендирген. Эртеси куню Бахрам бабалыгъыны «аткъан». Шу вакъытте онынъ анасы энди сувугъан экен, ахырда озь-озюни аскъан.

Ана иште, бойле вакънадан сонъ Бахрам кѡыйыш, ёлгѡа тайып кеткен. Чѡплюк олгъан. Лякин анълы адам оны кульмез, ашшаламаз,— аджыр ве ёлгѡа кѡоймагѡа ярдым этер.

— Эмир эт, акъай! Кѡайда кетемиз? Истесенъ Кѡокъандкѡа, истесенъ Фергъанагѡа, Маргъылангѡа —

къайда десенъ кетемиз! Данушке етерлик!— Одед къоюн джебинне урды.

— Ёкъ, манъа Кабловскаягъа бармакъ керек. Ишим бар.

— Кабловскаягъамы? Кеттик айсе! Анда да тапар: мыз биз отлакъ, къоркъма!— Одед вызнен кельген еринде тормоз берди, дюенни солгъа бурды, машинанынъ арты тайып тротуаргъа атылып чыкъты, башында богъ-часы, фереджели къадын къоркъудан вайвалап, четке чапты, богъчасындаки пителери ерге тыгъырдылар, бири ёлгъа чыкъты. Одед энди машинаны арткъа бургъан эди, «Победа»нынъ моторы даа да кескин гудюрдеди, алдгъа атылды, анаву питени басып кечти, вызылдап кетти.

— Олян, шаштынъмы шу? Коръмейсинъми, бастынъ!

— Баскъаным ёкъ! Озю шашмалады! Йипек къурты киби сарынгъаны не! Феодализм къалымтысы! Ох ол-сун! Ха-ха-ха!

— Мен оны демейим. Отьмекни бастынъ.

— Отьмекни? Насыл отъмекни? Коръмедим!

Одед эп газгъа басты — район меркезинден саатге къыркъ-къыркъ беш километрден зияде ясакъ этильгенине бакъмадан — окъ киби учып кечти. Клуб огюнде шаталтрестлер командасы эп бакъын тура эди. Мен оларнынъ арасында Бахрамны сечмедим. «Закусочный»-ге далгъан олса керек. Юрек аджджысыны бастырмакъ ичюн. Зырзопларгъа Одед де козь ташлады:

— Арамтамакълар!— деп багъырды о.— Джемнет къуртлары! Аскъаровнынъ еринде олсам бугюннини бир йипнен байлап каналгъа батырыр эдим. Ха-ха-ха!

— Яхшы ки сеннинъ фамилиянъ Аскъаров дегиль де, Къайракъов!

— Таптынъ, достым! Къай-ракъ-ов! Къай-ракъ, эшитсинъми? Вакътым олса эписиңи къайрап адам этер эдим! Лякин вакъыт ёкъ! Иш адамы ичюн вакъыт — алтындыр! Алтын, эшиттинъми? Алтын! Ха-ха-ха!

— Шай олса явашча айда. Эр дакъкъа алтын омюрни къыскъартмакъ не керек?

— Къоркъма. Станциягъа сени тазе хыяр киби еткизирим. Ха-ха-ха! Хыяр киби! А-ай Селямет, пек сагъындым сен джинабетин! Тюшюмде биле корьдим. Дефаларджа!

— Мен де сени, Одед достым. Чокъ керелер тюшюмде де корьдим, эсимде де.

— Айтмаса! Молодец! Сен йигитсинъ! Амма мен де акъай баласым! Экевимиз олсакъ чокъ ишлер беджерир эдик. Сенинъ башынъны, меним беджериклигимни, танышларымны бир ерге къошсакъ...

— Сагъ ол, достым! Сеннен бир кере къошулып буюк ишлер япаджакъ олгъан эдик. Яптыкъ. Етер.

— Э-эй, Селямет! Одед онъ къолунен елькемден къапкъачлап алды, мени озюне чекти, шап эттирип янагъымдан опыти. Юзюме ракъы сасыгъы урулды. Машина абдырагъан ат киби бир силькинип, сол тарафтаки арыкъ тарафкъа бурулды. Одед рульни догъуртты. Мен янагъымны сюрттим.

— Балалыкъ ахмакълыгъы эди о, анъладынъмы, балалыкъ ахмакълыгъы! Унут оны! Сен пек гузель япкъансынъ: заводкъа киргенсинъ. Шимдики заманда адам ичюн энъ эсасы — яхшы зенаат сабысы олмактыр. Тезден мен де чалышып башлайджагъым. Қъапчыгъайда электрик дегирмени ачыла экен, анда киредем. Не, яхшымы? Ха-ха-ха! Яхшы олмасын да бакъайым! Бир кунъ иш, беш кунъ — ялла!

— Одед, сен пек денъишкенсинъ. Мектепте окъугъанда бойле дегиль эдинъ. Ёкъса гизлей эдинъми?

— Насыл «бойле дегиль»? А-а, гъаевийлик манасындамы? Догърусыны айтсам, ярысыны гизлей эдим. Мен шимди де олур-олмазгъа ачыла къоймайым. Кереккенде ойле гъаевий олам ки, шашарсынъ, Амма сен озь адамымсынъ. Беллесем, сенинъ козюнъ даима ачыкъ. О

къадар шей башынъдан кечирген сонъ... Амма эписини ичинъде тутасынъ. Эм яхшы япасынъ. Мен башкъам, сен башкъасынъ. Лякин ичимиз бир.

— Анъламадым. Не демек истейсинъ шу?— Оdedнинъ къайда чеккенини мен яхшы анъладым, эбет, шу ан анъладым. Амма догърусыны айтсам, не демене бир сѣз тапамадым: адам ачыкъ-айдын сафсатагъа расткельсе шашмалай экен. Бакъ сен оны: озюнинъ алчакъ, чиркин, къап-къара къальби бар экен, менимки де ойледир деп зерре къадар шекленмей э?! Меним козюм «чокътан ачыкъ» эмиш! Чокъ корьген экеним! Эбет, чокъ корьдим, ачлыкъ-чыплакълыкъ корьдим, хорлукъ корьдим, бабасыз къалдым, я сен о къадар шей башынъдан кечирген олсанъ алынъ не олур эди! Амма мен сынмадым, саф виджданымны, темиз-пак фикр-идрагимни джоймадым, джойсам къардашлар къабринде яткъан бабамнынъ кемиклери биле мени нефретнен лянетлемез эдилерми?! «Огълум, мен сизинъ истикъбалинъиз ичюн джанымны къурбан эттим, сен исе ким олып чыкълтынъ?!»— демез эдилерми? Ё-ёкъ, достум, сен янълышасынъ, фена янълышасынъ. Чокъ арпа занына тюшкен айваннынъ къарны шише, арам оле. Сен де шай олурсынъ...

Шу дакъкъагъадже Оdedнен бу расткелишювимиз насыл екюнленеджегини тасавур этмей эдим. Даа да догърусы о акъта тюшюнмеге фырсагъ да олмады. Мына энди бир къараргъа кельдим. Оdedнен мунасебетни кесен-кес узмек борджлым. Иса акълы. Оны озь силясынен урмакъ керек. Масхара этмек керек. Экинджи кере корьгенде юз метр узакътан айланып кечсин, дыр-дыр къалтырасын. Эбет, пешимден тюшюп душманлыкъ эте биле, эм тырышса къатты дарбе де эндирмек къолундан келир, сой-сопы, дост-эши чокъ. Шай, лякин ольген ат борюден къоркъмаз, дейлер. Я мен олю дегилим де я! Шу доландырыджыдан къоркъмагъа не бар? Мен де янъгъыз дегилим. Меним де достларым, яхшы адамларым бар. Акъикъий адамлар. Ёкъ, эрифчик, сен къай-

ракъ олсанъ, мен тай-мазым! Бугунъ санъа бир иш кесейим, омюр билля унутмазсынъ!

Башымны котерип, Одедке бакътым. Эп бир шейлер садалай:

— ...! ...! ...! — шакъылдай, козьлери парылдай, юзю къып-къызыл. Мийимде апансыздан пейда олгъан планы мукеммельдже тюшюнмеге башладым, патта-сатта Одедке баш саллайым, «Шай, шай», деп ташлайым. «Санъа бир иш кесейим амма, бакъ да тур, акъай!»

ДЖЕЗА

Йигитке къыркъ унер аз, дегенлер. Къырсызлыкъны да биль, лякин япма, деген баба-деделеримиз. Одедни көпек масхарасы этиювде манъа да бир унерим ярдым этти. Чокътан быракъкъан унерим.

Алтынджы-единджи сыныфта окъуй эдим. Мен эвель анъып кечкен ёл айланмасында, чайхане янында яшай эдик, кичкене кумеске бепъзеген одачыкъта. Шорбаджымыз Къасым ака, сакъат, бели букюк адам чайханеджи эди, саба саат алтыдан гедженинъ ярысынадже чайханесинден чыкъмай, эбет де бу онъа агъырлыкъ эте эди. Кунълерден бир кунъ о анама «Огълунъызны манъа ярдымджи берсенъыз», деди. Ашыны-сувыны темин этерим, чайханенинъ келиринне коре беш-он капик къазаныр, деди. — Ярдым этсе-этсин даа, — разылыкъ берди амам. Бойледже мектептен сонъ, каникул айлары исе бутюн кунъ чайханеде чалышып башладым. «Бала, эй бала, эки чай кетирчи!» «Эй бала, бир чайнен бир пите!»

Чай кетирип бересинъ, бош чайникълери самовардан толдырып, къор устие тизесинъ, пиялаларны сыджакъ сув толу къопкъа пчинде чайкъайсынъ. Беш-алты йигит къошулып пляв пиширеджек олса, одун кетирип бересинъ, оджакъны якъасынъ (кимерде хызметинъ ичюн

бир чанакъ пляв да тие). Дигер вакъыт бошсынъ. Не япмалы? Чайханеде сийрек-сепелек шахмат ойнагъанлар топлана эдилер, эксери алда исе мында карта ойнайлар. Оларнынъ севген оюны пиррадыр. Лякин парагъа ойнагъанлар да расткеле эди. Эм аз-бучукъ парагъа дегиль. Картаджылардан энъ устасы Мамарасул Къымар-воз сайыла эди. О элине карта дестесини алдымы, шу ресимли кягъыт парчачыкъларына джан кирген киби ола эди. Дегенлерине коре, Мамарасулнынъ элине буюк къолайлыкънен юз блнълернен акъча кельген, шай да гъайып олгъан. Арамдан кельген, борангъа кеткен. Эвбаркъындан да мерум къалгъан, юттыргъан. Шунынъ ичюн бир кере, хасталыкъ аякътан чалгъанда, бармагъа ери олмагъанындан бир-эки ай девамында чайханеде ятты. Ана о заман о манъа бу оюннынъ бутюн инджеликлерини, сырларыны огретти. Истидатлы шегирт экеним — тезден устамны да ютып башладым. Бильген сонъ не ойнамайджакъсынъ? Мен энди сыкъ-сыкъ анаву пирраджылар сырасына къошулып башладым. Балалыкъ, иште, «очкогъа» да къарыштым. Бир-эки кере юттырдым, бир-эки кере бешюз-алтыюз рубле юттым. Анам шашты: «Бу насыл пара?» Мен инсан киби анълатып оламадым. Яланны да беджерамадым. Анамнынъ юрегинде шек-шубе догъгъан, Къасым акадан сорагъан. О акъикъятны гизлеп оламагъан, насыл ёлларнен «къазангъанымы» айткъан. О кунъден итибарен анам манъа чайхане босагъасындан атламакъны ясакъ этти. Мени яхшы тазирледди, агълады-сызлады, карта деген шейни экинджи элиме алмайджагъым хусусында емин эттирди.

Бугунъ исе шу еминни бозмакъ истейим. Иигит сёзинде турмалы, эм турарым. Лякин бугунъ оны бозмакъ керек. Мен емин эткенде бу оюннынъ вастасынен кечинмеге, байымагъа тырышмайджагъымны козьде туткъан эдим. Шимди исе бу оюн манъа шу унернен байыгъан, инсан сыфатыны джойгъан махлюкънен курешмеге

ярдым этеджек, меним ярдымджым оладжакъ. Шай экен, усталыгъымдан бир керечик даа файдалансам буюк гу-
нях олмаз, анама берген сѣзюмни де боздым саймам.

Бу къараргъа кельген сонъ енгилъ нефес алдым. Биз энди станциягъа кирип бармакъта эдик.

— Сонъ, «Закусочная»гъа кпрейикми? Ашчы таны-
шым, бизге яхшы...

— Эвель ятакъханеге кирип чыкъмакъ керек. Мени анда беклейлер.

— Яхшы. Кеттик ятакъханенъе!

Машина копюрден кечип солгъа бурулды, Буюк Фер-
гъана капалы бойлап учты. Онъ тарафта, ашагъыда за-
вур артында, кучюк-кучюк эвчиклер янтайгъанлар.
Узакъта, диреклер артындан, баяз биаларнынъ тепе-
лери корюне. Посѣлка мектеби, клуб, ятакъхане...

— Олян, сенден сорайым, юкълайсынъмы не?

Абдырап, Одедке чевирильдим.

— Ятакъханенъизде шайлы тотайлардан ъкъмы, дей-
им? Кабловская, не десенъ де, кой ери, мен бильгенлер-
ни «Закусочная»гъа кетирсенъ лаф чокъ олур. Истесенъ
эвлерине бармакъ мумкюн амма...

— Раатсызланма. Санъа керегини тапарым мен, Одед
достум.

— Айса шай этейик.— О машинаны онгъгъа бурды,
кучюк копюрчиктен кечирди.— Мен сени шимди ятакъ-
хане огюнде тюшюрейим, сен ишлеринъни бакъ. Мен исс
барып ракъы-шарап кетирейим. Мында отуракъояр-
мыз.

— Яхшы. Пек гузель.— Меним пламымны «Закусоч-
ная»да омюрге кечирмек баягъы кыйын олур эди. Одед,
исс, дерсинъ озю озюни къапкъангъа тыкъмакъта эди.
Пек яхшы. Даа не керек. Эсасы, балаларнынъ чокъча
ярдымы тиер.

«Победа» трансформатор будкасы янындан кечти,
солгъа бурулды, бираз даа юрип, дѣрт къатлы бина
огюнде токътады.

— Мен ярым сааттен келерим. Сени къайдан тапарым?

— Отуз учюнджи одадан. Лякин ярым сааттен мен озюм чыкъарым, сени къаршылап аларым.

— Раатсызланма. Тапарым. Отуз учюнджи ода. Яхшы ки он учюнджи дегиль. Бахтсыз ракъам дейлер.

— Ким билсин кимге къайсы ракъам бахтсыз!

— Манъа йигирим бир! Бахт кетиргеннини яхшы билем!— шакъылдап кульди Олед.

— О ракъам бизге де фена бакъмай.

— Я-а?!— Олед тарс этип машина къанысыны япты.— Айды, достум! Ярым сааттен шу ерде булуңырым!

Кулюмсиредим, элимни салладым: барсын сонъу-надже юрегимде не олгъаныны анъламасын.

Балалар эвде экенлер. Коралл да. Геннадий къайдадыр кетмеге азырланмакъта эди. Мен меселени анълаткъан сонъ, Геннадий:

— Пек гузель якъансынь,— деди.— Бир акъыл къояйыкъ зыпкъынгъа. Маргарита Павловнанынь эвде олмагъаны яхшы. Шимди мен анда барып эвнинъ дамыны, азбарларнынъ къарыны курейджек эдим. Энди берабер барырмаз,— деди.

Бундан сонъ биз роллерни болюштик, «операциянынъ» умумий планыны яптыкъ. Шу арада ашагъыдан автомобиль сигналы эшитильди.

— Коралл, сен бар, эки атик къыз тап, роллерини анълат, сонъ келерсинъ. Биз кеткенде ёлда корюн,— эмир берди Геннадий.— Шакир, сен исе зыпкъыннынъ козюне корюнмезден ятакъханеден чыкъ да, къартининъ эвине зув. Собаны якъ, пенджерелерни къапат. Шорбаджы экенинъни унутма, шеф!

— Есть!— теменна этти Шакир, пальтосыны алып, сыптырылды. Геннадий сачларыны чубалтты, кольмегини чыкъарды, кроваткъа ятты.

Шу арада къапы къакъылды.

— Кириңыз!— дедим мен. Ичери Оded кирип кельди.

— Мусафир аласынбызмы, йигитлер?— Мени корюп козь кымды.— Сонъ, ишлер насыл, Селямет? Мен планны эда эттим: якъарлыкъ, колбас, пенир, эт, ягъ, къартоп, согъан кетирдим. Эписи машинада. Сонъ, не яптыгъ, таптынъмы?..

«Мына мен сагъа не ичюн кереким,— деп ойладым мен. Мени озюнге ялакъчы этмек истей экенсиңъ: «Селямет, чап манъа тотай тапып кель!» «Селямет, тюкян-гъа барып кельчи, сигаретим биткен!»

— Яшыладжакъыны яптым,— дедим.— Озь ишлеримни де битирдим. Лякин эвеля сен Акуланен таныш ол.— Геннадий тарафкъа ышмар эттим.— Яхшы тойгъан экен, зорюн козюни ачырттым.

Оded Гена тарафкъа догърулды, элини узатты. Крылов кейфини бозмады, манъа назар ташлады.

— Бу кирюха ким? Сагъа айтылгъан эди де, эр кесни сюйреп кетирме мында деп! Шеф коръсе не дер?

— Озюмизнинъки бу,— дедим мен.— Я шеф озю къайда бугунъ?

— Эвинде. Раатлана бугунъ.

— О бизни къабул этмезми экен? Бу йигитини бугунъ бираз ойнамакъ иштаасы бар.

— Кисесин билир.

— Ичиледжек... ашайт...— деп башлады Оded, лякин Геннадий элинен «Токъта!» деп ишмар этти.

— Биз сенинъ ракъы, ашайтынъа мухтадж дегильмиз. Денушканъ бармы?

— Тапылыр,— кулюмсиреди Оded къоюн кисесини урып.

— Айса кеттик.— Геннадий еринден турды, кольмегини кийди, сонъра ястыкъ астындан «ТТ» пистолетине бенъзеген алтыпат алып джебине тыкъты. Бу оюнджакъ— Коралл спортта олгъан вакътында эльде эткен старт пистолети эди. Гена оны даа деми, «операция-

нынъ» планыны япкъанда ястыгы алтына гизлеген эди.

Крыловнынъ арекетлерини корьген Оded бираз тюрленди, манъа бакъты, амма мен бойле шейлернен чокъ-таи таныш адам киби озюмни сыкъмагъанымны корюп, тынчланды.

Гена пальтосыны кийди, къалпагыны козьлерине бастырды, биз чыкъкъан сонъ къапуны килитледди. Елнынъ о бир тарафында Кораллнынъ къаралтысы корюнди.

— Шкура! Кельчи мында!— кычырды онъа Геннадий.

Коралл аджеле бизим тарафкъа чапты. Янымызгъа келип токътады, бир манъа, бир Одедке бакъып алды, сонъра Крыловкъа чевирильди:

— Не айтасынъ, Акула?

— Қыалеге эки дане тотай керек. Тез кетир. Биз анда олурмыз.

— Насыл сойларындан?

— Экстра, экстрасындан...

Гена кескин бурулып, кетти. Биз онынъ артында такъылдыкъ.

«Қыале», дегеним киби, бир вакъытлер Геналарнынъ эви экен, Жаинанен олгъан фаджиладан сонъ Гена оны анасынынъ якъын досты, Маргарита Павловна деген къартийге уджузгъа саткъан. Қъартий янъгъыз олгъаны себебинден эски эвине сыкъ-сыкъ келип юре (бу ер онынъ не къадар аджлжы-татлы хатырлавларынен багълы экенини тасавур этедирсинъиз), къартийге одын кесе, азбарыны къаза, сув кетире,— кыыскасы анасына эткен киби ярдым эте экен. Шимди биз анда кетемиз.

Эвчик канал боюнда, ашалыкъта ерлешкен экен. Азбары тикейли тельнен къоралангъан, эки кучюк-кучюк одасы бар, ашханеси олардан да кучюк. Анда керосниканен примус, бир столчыкъ, диваргъа асувлы савут-саба долафчыгъы... Урба асылгъан чюйчиклер.

Биринджи оада эски диван, стол, кошеде «Урал» радиоласы тура. Эки пенджере. Экиси де чул-чубурнеи къапатылган. Юз ваттлы лампат устюне кызыл басмадан тикильген абажур кийсетилген. Учъ-дёрт курси столны сарып алган.

Экинджи оада трюмо, бир кровать, бир урба долафы ерлешкен. Кошеде джарты кресло. Ода къаранлыкъ. Биз биринджи оада отурамыз. Ашханеде примус устюнде къавурылаяткъан этли къартонны беклерек, юзер граммдан атамыз. Пенир, колбаса деген киби къапынамыз. Манъя «Мужик» лагъабыны такътылар балалар. Шакир «Шеф», бизим «банданынъ» башлыгъы Геннадий «Акула» ве Одед. Эпимиз стол башындамыз. «Урал» радиоласы устюнде пластинка чала. Лякин музыканы кимсе динълемей, эр кеснинъ къулагъы Одедде. О шапырып-копюрюп озю акъта сёйлей.

— Ташкентте яхшы танышларым бар. Эски шеэрли Фархадны танысынъмы?

«Шефнинъ» юзю дерсинъ таштан ясалган, «таный-ым»я да, «ёкъ!» демей. Одед девам эте:

— Фархад — Октябрь районынынъ падишасы. Эски Джува базарынынъ алышверишчилери ондан дыр-дыр къалтырай, эр кунъ «взнос» кетире эдилер. Акъшам устю Хамза кинотеатри огюнде, САГУнынъ шаркъий факъультети огюнде топлана эдик. Дерс биттими, сокъакъ ойле тотайларнен тола эди ки, шашарсынъ! Фархад истегенини токътатып, «Бугунъ меннен кетедженъ!» десе битти... Махсус машинамыз да бар эди.

— Сенинъкимнъ? — Гена «Акула» ёл тарафкъа, «Победа» турган тарафкъа ышмар этти.

— Ёкъ, менде даа машина ёкъ эди. Мен сонъджа алдым. Бир чарыкъ агъыз койлюни авраган сонъ. Ха-ха-ха! Насыл олды о десенъ? Фархаднен даа эки-учъ бала Пушкин адына раатлыкъ багъчасына бардыкъ. Эвеля пиво ичтик. Къыйма кебабнен. Сонъра ракъы. Сонъра биллиардханеге ёнельдик. Барсакъ эки кейфли

йигит тарс-турс шарларны айдаштыралар. Фархад мени тюртти. «Бар, парагъа ойнайыкъ, йигитлер, де. Мен барсам олмаз, мени мында яхшы таныйлар, къапкъач алырлар», деди. Элиме насылдыр бир сберкасса китапчыгъы туттырды. Бардым. Оюн башлады. Партиясы учъ беш кумюшке. Мына, Селямет айтсын, мен биллиарднынъ пашасыдырым, амма о йигитлерге аселет юттырабердим. Олар къызыштылар, фиатны эп котеребердилер. Мен эп юттырабердим. Акъчам битти. Не япайым деген киби якъында тургъан Фархадкъа бакътым. О джебиме ышмар этти. Далдым, демн о манъа берген сберкасса китапчыгъы чыкъты. Ачсам, он бинъ рубле язылы экен. Фархад баш саллады. Меселени анъладым. «Мына буннынъ эписини къоям!»— деп книжканы ешилъ стол устюне аттым. Йигитлер шашмаладылар, фысылдаштылар, бири ойнайыкъ, деди, экинджиси шаштынъмы шу сен о къадарлыкъ парагъа ойналармы, деди. Чеккелештилер — чеккелештилер, сонъра разы олдылар. Бу ахмакъны ойнай-ойнай ютармыз, белледилер гъалиба. Оюн башлайджакъта сейирджилер топланып башлады. Оларны, эбет Фархад ыстырып йиберген эди. «Неге ойнайсынъыз?»— сорады бири. «Мына бунъа»,— дедим мен ве столнынъ бир аягъы тюбюне сберкасса китапчыгъыны тыкътым. Оюн башлады. Ана оюн, мына оюн: шарлар тарс-тарс лузагъа атылып кирелер, учъ, алты шар. Эписи менимки. Бир невбет девамында бутюни кирсетилди. Йигитлер зорнен бирер шар алдылар. Мен кене алтысыны ерлештирдим. Учъ дакъкъадан оюн битти. Мен юттым. Йигитлер шыр-сув терге баттылар, неге огърагъанларыны бильмей къалдылар. Зан этсем, сыптырыладжакъ да эдилер, лякин Фархаднынъ йигитлери оларны аман къапкъачлап алдылар, къурсакъларына бирер пычакъ тиредилер. «Къана, расчѐт, достлар,— дедим мен.— Екъсам бугунъ шу багъчадан чыкъмазсынъыз!» Даа бир аз чеккелешкен сонъ йигитлерден бири чыкъарып стол устюне машина анахтарыны быракъты. «Ма, къашкыр,

ма, доландырыджы, чапкын, зыпкын!» Шу лафы ичюн даа бирер шамар да ашадылар. Экинджи куню нотариускъа барып, «такъдм этем» деген кягъытларны язып берди. Машинанынъ яры парасыны мен Фархадкъа анаву къой-сыгъыр парасындан тѣледим, «Победа» манъа кечти.

— Браво, яша, част джентльмени!— багъырды Геннадий, Оедининъ елькесине ойле урды ки, бала дивандан атылып кетязды.— Кель ичейик, аджайып йигит экесинъ! Мен бойлелерини омюримде корьмеген эдим!..

— Яхшы ишлегенсинъиз,— салмакънен баш саллады Шеф.

— Энъ ошлысы шунда ки,— девам этти Овед.— Анаву сберкасса китапчыгъында он рубле язылгъан экен, балалар онъа бир къач ноль къошкъанлар.— Одес къатып-къатып кульди, сонъра ярым стакан ракъыны бир кереден ютты.— Келеджекми шу чувихаларынъыз бугунъ, ёкъмы?

— Келирлер,— деди Шакир.— Авале этильдими— келирлер. Гена, бар этни кетир, къавырылгъандыр энди.

— Шимди, пластинканы денъиш...

— Токъта. Бирев келе!— пармагъыны котерди «Шеф». Гена буюк итааткъарлыкънен сусты, «пистолетини» чыкъарып пенджереге якъын барды. Ай машалла, балалар, не гузель ойнайлар роллерини, корьселер акъикый артистлер биле сукъланыр эди оларгъа.

Пенджереге учь кере чертильди: «Тыкъ-тыкъ-тыкъ!»

— Чыкъ, ач, Мужик,— эмир этти Шакир манъа.— Озюмизиниъкилер.

Къапуны ачтым. Одагъа Кораллнен берабер кийинген — къушангъан, аселет боя ве пудраларыны аямадан сюрткен тос-томалачыкъ, кулер юзлю Валя Муркинанен Альбина Кузовлева кирип кельдилер.

— Хелло, йигитлер!— багъырды Валя даа босагъаны атламадан.— Не ичесинъиз? Шампан бармы? О, муса-

фирипъыз бар экен, сен, джинабет Шкура, ничюн бу акъта индемединъ? Джарты пальтом ерине сыртлан терисинден тикильген шубаны кийип келир эдим! Аля, достым, бу йигит бугунъ менимки, анъладынымъ, козьлеринин акъайтма сакъын!

Шу сёзлернен о яры ёлда пальтосыны чыкъарып атты келип Оdedнынъ къуджагына отура къойды. «Шап» этип онынъ янагындан опыти, балабан дудакъ боясынынъ изини къалдырды, сонъра сскирип турды да:

— Ва-ай, бу къадар ичмек оладыр даа,— деп багъырды.

Оded онъа бакъып козьлерини сюзип кулюмсиреди. Сонъра янагыны сюртти.

— Валя, Валюха, шашмалатма мусафирни,— деди Альбина сабырнен.— О озю ангимизни бегенсе оны алыр. Шампан виносъ къайда, балалар?

— Сиз истесенъиз, ханым, ичмек дегиль де, онъа ювуна билесинъиз.

— Бу йигит, деди Гена онынъ кокюсине элинен урып,— Граф Монте-Кристо, Рокфеллер, мультмиллионер!..

— Токъта сен, операциядан сонъ биз оны озармыз!— деди Шакир. Биз бутюнмиз оны бир тюрлю анъладыкъ, Оded исе — озюнджесине.

— Шеф, операция акъкъында бу байрам куню лаф отмасын!— О козюни кымып, кызылар тарафкъа ышмар этти.— Бугунъ ойнайыкъ, кулейик, тотайларны опейик! Иш акъкъында сонъ лаф этермиз.

— Къуру къашыкъ агъыз йыртар, дегенлер,— деди Альбина.

— Шимди, шимди, юр. Мужик, ашны кетирейик.— Оded секирип еринден турды, меним элимдеп чекти. Артындап юрдим. Ашханеге чыкътыкъ. Этли къартонны къазандан табакъкъа агъдаргъан арада Оded фысылдады:

— Сен еринъни яхшы тапкъан экенсиңъ, чиленгир! Четтен бакъкъанда: ударник, стахановджы, акъикъятта исе...

— Т-ш-ш! Бойле шей акъкъында яйгъара къопарып юрелерми? Мына, меселени анъладыңъ...

— Сагъ ол. Бойле балалар манъа пек кереклер. Амма сен мукъайт ол, башкъа кимсеге айтма.

— Мен айтмам, амма сен мукъайт ол. Бизим компания акъта агъызынъдан бир сёз чыкъса — Шеф оны тез къапатыр. Эбедий. Мен де токътатып оламам.

— Шай да анъладым.

Сен шимди карта дединъ, акъылыма бир шей кельди. Булар ойнайлармы?

— Эбет, Лякин худжур ойнайлар. Усталыкъ ёкъ.

— Шай исе айтса, ойнайыкъ.

— Анълашылды. Бугуңки масрафынъны чыктармакъ истейсинъ, э, ярамаз?!

Одед кулюмсиреди.

— Т-ш-ш, Селямет. Янъыларына эски достыңны сатмазсынъ беллейим.

— Мен дост саткъан адамлардан дегилим, Одед. Акълыңда олсун.

Толу табакъларнынъ бирини котерип ичери догърулдым, Одед экинджисини алды. «Банда» къашыкъ-пилкаларны азырлагъан, отъмек кескен, туршы догърагъан, къаделерни ракъынен, анълашкъанымыз киби озюминъкилерини сув, толдургъанлар фужерлерни шампан шарабынен толдуруп къойгъан,— бизни беклей эди. Хош къокъулы къавурманы «банда азалары» шаматанен къаршылап алдылар. Эки «тотай» Одединъ эки тарафына кечти онъа назланып, къашанып башлады. Бири вилканен туршы узата, дигери янъы толдурылгъан къадени туттыра. Одед шапыра-копоре, акъайлыкъ, менлик сата.

— Эх, юз грамм патлаткъан сонъ делирип башлайым!— багъырды апансыздан Геннадий.

— Башланаятыр!— деди Альбина озюни сыкъмадан.— Геркулес уянды.

— Шкура, баланынъ оюнджакъларыны алып кель ойнасын!— эмир этти Шакир. Коралл чыкъып кетти. Эки-учъ дакъкъадан эвге узунлыгъы ярым метрли учъ труба алып кирди. Геннадий худжур багъырды сонъра оларнынъ бирини алды, «Ых!» дегенини эшитип етиштирмедик, анаву труба «у» шекилни алды. Сонъра бири-бири артындан дигер трубалардан тегерек дёрткоше шекиллер ясады.

— Аферин!— эльчырпты Овед.— Акъикъый Акула экенсинъ! Сеннен йигит, къаранлыкъ сокъакъта раст-кельмеге истемез эдим.

— О санъа багълы!— деди Шакир.— Акула филь киби — зиянсызгъа тиймез, амма бир къутурмасын...— Сёзюни битирмеден о Кораллгъа чевирильди.— Энди сен косътер унеринни, Шкура.

«Шеф»нинъ агъзындан бу сёзлер чыкъып етиштирмедди, Коралл стол устюнден вилканен пычакъны джыйыштырып алды да, къапу тарафкъа фырлатты. Оларнынъ бутюни барып, къапу агъачына мыхланып къалдылар.

— Буны дейлер «сачма окъ»,— иляве этти «Шкура».— Энди козьлеп атамыз. Ана коресингъизми, анаву кошеде чибин отура. Шимди о гъарип диваргъа къакъыладжакъ.

— Олмагъан шей!— деди Овед.

— Мыхласам о чибинни ашарсынъмы?

— Эт тургъанда чибин ашамакъ?— кульди Овед.— Эр алда ат, бакъайыкъ... Унер косътерген сонъунадже косътерир...

Коралл пычакъны алды, абайлап авучы ичипе яткъызды, элини бир-эки снлькип, пычакъны учырып йиберди. Пычакъ козьленген нишангъа тийдимни, ёкъмы бильмейим, лякин о чибин тургъан ерде сапланып, салланып турмакъта эди.

— Машалла!— деди Овед.— Бригаданъызда, Шеф, аджайып усталар топланган. Я дигерлери не биле?

— Меним,— деди «Шеф»,— унерлерим паспортымда эм де «Эмек дефтер»имде язувлыдыр. Оларны исе мен озюмнен котерип юрмейим. Мужик исе унерини санъа даа сонъ косътерир...

Овед разылыкъ бильдирип баш саллады да Шакирнинъ сёзлерини илип алды:

— Бу ханымлар, да, эбет, сонъ косътерирлер...— ышмар этип гизлиден янаша одалы косътерди, къозлагъан тавукъ киби къакъылдап кулды.

— Косътерирмиз, косътерир,— дедилер кесик къулакъ къызлар да.

Овед стол астында аягыма басты. Демки лафны хатырлатты.

— Шеф,— дедим мен,— бирер картачыкъ ойнамай-ыкъмы. Аз-аздан, эбет.

— Я ничюн «аз-аздан»? Мен ойле ойнамайым.-- кестирди «Шеф».— Акула, радиоланы обюр одагъа алып кирипъ де къызларны бираз оюннен эглендиринъ. Сонъ, мусафирлер, аз-аздан демек?

— «Аз-аздан» деген мен дегилим, гъальба, Шеф?— деди Овед. Бакъ сен оны, ара таптымы, онъа керекми— басар, йыкъар, устюнден таптар кечер кетер! Не къадар пис адам экен бу Овед! Мен исе энди оны аджып башлагъан эдим: бир топар адам олып онъа къаршы чыкъмакъ инсафлы шей дегиль, деп. Я о? О мында мусафир, ойнамагъа-ичмеге кельди, амма бакъ инетини: мени ортагъа салып балаларны карта ойнамагъа давет этти. Чюнки занф ойнайлар дегеним сонъ, ютаджагъына эмни олды. Бугунъ масраф эткенини къайтарып аладжакъ. Шунуиъ пчюн де джюмерт. Шампан шарабынен къызларны ювундырмагъа азыр! Токъта сси, копек огълу копек, пайынъны берейик, омюр бою хатринъде къалсын, озъ озюнден нефретленип, джиренип юр!

Картанынъ янъы пачкасыны ачтыкъ. Оюн башлады. Одединнъ шекленмемеси нчюн биринджи оюнда мен юттырдым, бир кере — Шакир, умумен мусафирнинъ огюндеки пара обасы эп осюп барды. Шу арада янаша одадан Валя Муркина чапып кирди, Одединнъ янына, дивангъа йыкълды.

— Ой, не къадар чокъ пара! — ялтакъланды Одедке.

— Эписи бизимки! — кестирди Одед. — Къач, кедер ѳтме. Бар, яхшысы ойна: «Мишка-Мишка, где твоя улыбка!» Бир карта даа бер, Мужик. Етер, озюнье ал.

— Очко. — дедим мен эки «тузны» косьтерип.

— Охо, банка алып башладынь сен, йигит!

— Я сен не беллединъ? Мен сени эвинъе штансыз къайтара билем.

— Яхшы, — деди Одед дудакъларыны ялап. — Кель ойнайыкъ, асабам. Шу стол башындан экимизден биримиз, чыр-чыплакъ къалгъандже турмайджакъмыз. Разысыньмы?

— Разым.

— Айсе, Шеф, бизим экимизге къалдыр оюнны. Джанынъ агъырмасын.

— Неге агъырсын?! — кульди «Шеф». — Ойнанъ. Карта оюнджылары арасында бойле аллар сыкъ-сыкъ олып тура. Паранъ етерми, Мужик?

— Етмесе — ойнамаз эдим, — кестирдим мен. Кораллынъ мотоциклге джыйгъан акъчасы олгъаныны яхшы билем.

— Косьтер, — деди Одед. — Ёкъсам мен сенинъ ялынъыз джарты штанынъа ойнамам.

— Мына! — Стол астындан чемоданчыкъ чыкъардым, къапагъыны ачтым. Йигирми беш рублелик, элли рублелик пачкалар...

— Менде о къадар ёкъ, — юткъынды Одед, козылсерини чемоданчыкътан узюп оламадан. Ич-ичинден о параны энди озюнки сая эди, ондан гъайры Одединнъ даушында энди манъа нисбетен урьмет дуюлып башлагъан

эди. Парасы чокъны урьмет этелер, бойлелери. Белли шей.— Янымда о къадар пара алып юрмейим,— девам этти Овед.— Бу хавфлы шей, Селямет.

— Сагъ ол. Борюден къоркъкъан дагъгъа бармаз. Ондан гъайры, керексе ойле де алып юерсинъ. Сонъ не яптыкъ? Паранъ ёкъ экен...

— Ойнайыкъ, Парам олмаса да, ана, тышарыда машинам тура.

— Мен онъа авучым устюнде карталарны узаттым. Овед оларны алып, мукъайтлыкънен экиге больди.

Оюп бирден къатты кетти. Оведнинъ сарушлыгъындан нам-нышан къалмады. Тюшюнип-ташынып юре, козьлериме тик-тик бакъа, фикирлеримни окъумагъа тырыша, мени бакъа козьлеринен гипнозламакъ истей. Догърусыны айткъанда, башта бу иш онынъ къолундан кельди: мен де аз очко алдым, де нормадан зияде. Биринджи банкны Овед ютты. Бинъ рублеге якъын алды. Балалар чивильдештилер. Гена манъа ярым стакан ракъы узатты: «Ма, ич, озюньни къолгъа ал!»— демек истеди гъальба. Мен онынъ къолуны четке итедим. «Манъа бер!»— Стаканны Овед къапкъачлап алды, ичти. «Къана, энди меним невбетим — дедим мен.— Банкагъа не къадар къояджанъ?» «Устюмде не бар — шуны!»— къоморозланды Овед, козь къыясынен ердеки чемоданчыкъкъа бакъып алды.

— Шкура, джаным, къой бир пластникачыкъ, юр ойнайыкъ, ёкъ демесе... Шкура, джаным ёкъ демесе!— Альбина озюни тутмагъа тырышса да, одыр-къыямет агълап йибереджеги бесе-белли эди. Шимди бу етмей эди! Шакир вазнетни анылады.

— Акула, Шкура, сизге мен не деген эдим: ойнанъ, ханымларны шеньлендириъ деген эдим! Я сиз мында не топландынъыз?! Екъсам карта деген шейни оюрунъызде коръмединъызми?

Мен биринджи картамны алдым. «Туз!» Демек ишлер бир джорукъ башлады.

— Озюнье ал!— дедим.

— Алырым!— деди Оded.— Неге чыктынын?

Вах бабаньны, унуткыаным! Ана санъа, иште, Альбинанынъ первасынынъ ярдымы!

— Банкагъа!

Оded сескенип тюшто. Козюме тикилип бакъты, ырджайды.

— Картаны къайтарып бер. Ойле ойнамайлар. Яхшы карта кельген сонъ «Банкагъа!» деп хоразланмакъ къолай шей о!

— Догъры, унуткыаным. Ма картаны.

Оded алды, пачка арасына тыкты, къарыштырды, манъа узатты, мен больдим, сонъра:

— Бутюн банкагъа кене!— дедим.— Бер картаны.

Берди. Алдым. Кене «Туз!» Демкининъ озьинги. Даа бир дане. Даа бир «Туз!» Юттым. Артыкъ ойнап отурмасам да олур, эбет... Ё-ёкъ, бу пезевенкин азчыкъ терлетмек керек... Бакъайыкъ, алы не олур экен?!

— Озюнье ал!— Шакирге бакъты, яваш козь къымдым. О мени анълады, шу ан чырайы ачылды, бир къаде толдырып ичти. Бирини толдырып манъа узатты. Бу кересинде мен де ёкъ демедим, ичтим.

Оded экинджи картаны алды. Чырайы денъишти, дерсинъ чорюген хыяр тишледи. Козюме тикильди: сенинъ алынъ насыл экен?— деген киби. Мен четке бакътым. Азаплансын азчыкъ!

— Даа бирини алам.

— Ал.

Алды. Картагъа назар ташлады да, куфюрленип, къайтарып столгъа атты: «Ананъны, бабанъны, дининъни, иманынъны!..»

— Эй, мында къызлар бар, утанмайсынъмы?!— деди Геннадий.

— Мен бу шейлерин агъызымнен айтсам, олар оны амельде япалар,— деп мыдырданды Оded, сонъ манъа:— Сенде не, косътер!— деди. Мен карталарымны ачтым.

Одеднинъ чырайы агъарды, козьлерн акъайды, манълайы, энъссси шыр-сув тер олды.

— Къана, исаплашайыкъ,— дедим атешке керосин тѣкип.

Одед индемеден бир джебинен далды, акъчаларыны чыкъарып столгъа тѣкти, экинджисини бошатты, учюнджисини. Джеблерн тер-темиз олгъан сонъ терен кокиос кечирип диваннынъ ястыгына алсызланып, даянып къалды. Эр кесиннъ козю онда эди.

— Исаплашайыкъ,— текрарладым мен. Одед абдырады, бир шейлер айтаджакъ олды, айтмады. Чюнки мен энди янымдаки скемле устюндеки быджагыны алып, башлагъан эдим. Меселенинъ темелини анълагъан, меним шакъа этмегениме эмин олгъан эди.

— Союн!— дедим мен яваштан, лякин къатнен.— Устюнде барыны чыкъар. Мен сенинъ тилинъден чекмедим, озюнь айттынъ: «Устюмде не бар, шуны къоям», деп. Ана шай, достым. Союн. Шаат чокъ.— Балалар тарафкъа ышмар эттим.

— Я шимди... булар къызлар...— мыдырданды Одед.— Айып олмазмы, эгер...

— Не айып олсун?.. Олар сенинъ тырнагынынъ къадар дегиллер де я?!.. Олардан утангъанынъ не?.. Айды, чокъ созма, чыкъар меним урбаларымны, оюнны девам этейик.

— Селямет...

— Мен санъа Селямет дегилим, Мужиким. Мужик! Анъладынынъмы, чыкъар!

Геннадий салмакълы адымларнен Одеднинъ янына кельди, елкесинден тутып бир силькиди.

— Давран, достым, давран. Ачувым чыкъмасын — делиририм. Биз оюнынъызнынъ девамыны коръмек истеймиз.

— Мужикнинъ машинасынен кезинмек истеймиз!— деди янъгыравукъ сеснен Валя.

Одед союнды. Ялынъыз трусик ве майканен къалды.

Аякъларында чорап. Истесем оларны да чыкъартырым.

— Айды, булар къалсын. Сонъа багъышлайым,— дедим. Сонъра «Шеф»ке мураджаат эттим.— Эски бир шейлеринъ ёкъмы, бер даа балагъа бузламасын...

— Шимди берирум, амма балабанлар, элли дёртюнджи. Ичинде гъаип олып кетер.

— Ай, не олса да бер.

Шакир обюр одадан, кровать тюбюнде яткъан Генанынъ эски спорт трикосынен кедлерини алып чыкъты.

— Ма, кийип тур шимдилик, кеткенде чыкъарысынъ.— Шу сёзлернен о бир стакан ракъы толдырды, Одед тарафкъа итерип къойды.— Ич, озюнь пара берген эдинъ. Энди чокъ вакъыткъадже бойле кейф чатып ола-мазсынъ.

Одед стаканны алды, ютып йибереджек киби манъа тикильди.

— Карта устасы экенсинъ, мен бильмегеним, Селямет,— дедн.

— Айттым да мен санъа, сенинъ ичюн «Мужиким» деп!— кестирдим.— Меним сен бильмеген чокъ усталыкъларым бар, асабам. Амма сен оларны анъламазсынъ.

Одед ичинден бир шейлер мыдырданды, дуа окъудымы, не мараз, сонъра ракъысыны котерди, «У-уф!» деп бурнуны ышыкълады.

— Част деген шей бар, Мужичок, част! Шимди сенинъ частынъ юрди, он дакъкъадан, ким билер... Ал картаны, девам этемиз. Машинамны къоям.

Ракъы Одедни тазертти бесибелли. Мен картаны алдым, къарыштырдым. Оюн башлады. Одед эп арекетчен, джанлы эди. Лякин бир, эки юрювден шашмалап башлады, эллери къалтырады, агъызындан «Я раббим!», деген сёзлер атылып чыкъа башлады. Амма дуа ярдым этмедн. Ярым сааттен машинасындан да айырылды. Делиреязды.

— Десене... сиз... Селя... Мужик... мени..: чыр-чып-лакь...

Геннадий Одеднинъ ракъы-шарабыны сеткагъа толдырды, стол устюнде обаланып яткъан парадан къач кумюштир сайып алды да, Одедке узатты.

— Бу, асабам, бизим пайымыз. Бедава ашадылар — ичтилер демезсинъ.

Одед параны авучына алды, сыкъты, ич бир шей анъламадан элине тикильди. Гена девам этти:

— Мына къалгъан-къуткъан шейлеринъни ал, меним урбачыкъларымны чыкъар да яваш-яваш, топ-топ этип, мындан сыптырыл. Чюрюнди киби сасыйсынъ, деф ол!

Одед союнды, элине сетканы алды, аякъкъа турды, козьлерини окъалады: тюшюмни — эсимми, дей эди гъальба. О, омюринде не истесе эльде эткен, биревлерни алдатмагъа, ашамагъа огренген, дюнья меним ичюн деп огренген адам, бу запартагъа чыдап оламады, сачмалап къалды.

— Къыбырдан, къыбырдан,— даврандырды Геннадий.

— Аяз... къар...— деди къалтырап Одед.— Селя... Мужик... дост эдик... десене мени...— О бирден окюрип агълап йиберди, сеткасыны четке савурды, шишелер дангъырдап диваргъа урулдылар, парча-кесек олдылар, оданынъ ичи спирт сасыгъынен толды. Одед гурс этип полгъа чёкеледи, сюйрекленип келип аякъларымны къуджакълады.

— Селямет!... Дост эдик!... Виран этме!.. Барсын бу шакъа олсун!.. Къулынъ олайым... омюр бою дегенинъни этерим... Тек гъайып этме... Ялварам олерим... къыш... аяз... сувукъ!..— деп окюрип башлады.

Мен аякъларымны йылан багъындан къуртаргъан киби эллеринден сыптырылып чыкътым, титис бир дуйгъудан къусаджагъым кельди, башым айланды, дыр-дыр къалтырадым.

— Ма, ал, ал!— деп багъырдым, урбаларыны аттым.

Столдаки параларны савурдым.— Ма, ал, сволочь, ал, не къадар юттыргъан олсанъ шуны ал! Бизимкини де къошуп ал, аша, тыкъын, богъул, ит, копек, масхара, чюрюнди...

— Токъта, Селямет,— деди апансыздан Геннадий, элимни тутып.— Айткъан сёзлерини эпимиз эшиттик. Онъа инанмакъ олмаз. Машинаны да, параны да сен юттышъ. Къайтарып берем десенъ — къайтарып бер. О сенинъ ишинъ. Амма ондан къгъыт ал.

— Къгъыт? Не десенъиз язып беририм!

— Тур, яз истесенъ.

Одед стол башына кечти. Гена айтып турды, о язды: «Мен, Одед Фелянчиев, шу куню акъшам, шу-шу адамлар шаатлыгъында шу къадар пара, шу фияттаки «Победа» маркалы машинамы Селямет Фелянчиевге юттырдым. Аякъларын олюп юттыргъанларымны къайтарып бермесини риджа эткеним себебинден Селямет Фелянчиев бутюнини къайтарып берди. Бунунъ ичюн мен, Одед Фелянчиев ярын сабадан Каттаёл районындан тамамы иле чыкъып, гъайып олып кетмеге ант-емин эттим. Эгер шу сёзюмде турмасам не джеза берсе — разым», деген манада язып берди. Имза чекти. «Десене бойле къолайлыкънен къуртылдым?» козьлеринде севинч...

— Амма насыл исе де, сен бугунъ эвинъе чыплакъ къайтаджакъсынъ.— деди Гена сонъундан.— Биз сени эвинъ янынадже машинанънен алып барармыз, амма араба къапунъыз огюнде машина ичинде союндырырмыз сени, сонъ чыкъып кетерсинъ. Исте эвинъизге, исте — ер астына.

— Я машинам?

— Машинанъны да, урбаларынъны да саба амам огюнден тапып алырсынъ. Анъладынъмы, асабам? Амма бакъ, ынъгъыр-мынгъыр япаджакъ олсанъ — бир шейинъни кормезсиңъ...

— Ёкъ, ёкъ, мен разым... сагъ олунъыз...— деди Одед ашыктып.

Каттаёлгъа кельдик, Одедлернинъ эви янында токъ-тадыкъ. Эпимиз Одедке чевирильдик. О союнаджакъ ол-ды, пальтосынынъ садефлерини чезди.

— Керекмей,— деди Гена.— Бар, кетебер. Амма акъылында олсун: биз сен беллеген шайка олсакъ бой-ле къолайлыкънен къуртылмаз эдинъ. Бахтынъа биз на-муслы, аддий адамлармыз. О къызлар да сен беллеген-лерден дегиллер. Биз сени ойнаттыкъ. Қылымшларынъ ичюн джезададыкъ. Тюзельмеге тырыш, бала, даа ва-кыт бар. Екъсам гъайып олурсынъ. Эм бизге артыкъ расткельме.

— Яхшы, яхшы, машинаны мен саба амам огюнден алырым.— Одед тез чыкып, чапа-чапа эвлерине кирип кетти.

— Барып милициягъа чакъмаса...— деди Қоралл.— Амма бойле спектакль коръмеген эдим омюримде.

Шакир машинаны кочюрди.

— Чакъмаз о, къоркъма, деди Геннадий.— Чюнки озюнинъ...

— Ойле чюрюк адам оладыр даа!— деди Шакир ёр-гъын бир сеснен.— Бизим девирде, совет аилесинде, со-вет мектебинде догъгъан, оськен, окъугъан адам...

— Я сен не беллединъ? Челик къайнаткъанда шлак пейда ола. Янъы омюр къургъанда бойле шлаклар да пейда олувы табинийдир. Биз оларны куреп атма-лымыз.

— Лякин бизим «куревимиз» догърумы экен, деп шу-беленем,— деди Шакир.

— Душманны озъ сиясынен урмакъ эвель-эзельден къулланылгъан,— джевапланды Гена.— Сёзсиз, биз о йигитни къатты урдыкъ, эгер файдасы олса — сонъундан озю бизге тешеккур айтар, якъанамызны да багъыш-лар, мерамызыны анылар. Аныламаса, демек, бу этке-нимиз де аз экен...

— Омюр косьтердир,— деди Шакир.

— Эбет,— разы олды Гена.— Сен Селяметнинъ эвле-

ри тарафкъа бур. Оны ташлайыкъ да сонъ амам тарафкъа зувармыз. Аман-аман небетчи машинагъа етишти-рермиз эвге къайтмакъ ичюн.

Уфукътаки къырлар артындан къып-къызыл кунеш котерилип башлады. Янъы кунъ догъды. Мен Одед язгъан кягъытны йыртып аттым.

Одед о куню Каттаёлдан гъайып олгъан. Десене бизим джезамыз файда этти, десене о янъы омюр башлар? Ойле исе пек гузель олур эди.

БААРЪ КЕЛЕДЖЕК

Эртеси раатлыкъ куню эди. Бир-эки саат юкълап турсам, анам бир джезве къаве пиширген. Козюмни ачкъанымнен огюме къара къаве кетирип къойды.

— Ич, балам, сыджакъ-сыджакъ, ич. Чырайынъ пек къачыкъ, хаста дегильсинъми?

— Ёкъ, ана. Бутюн гедже юкъламадым. Бираз да ичтим. Шай керек эди.

— Айды, ат ве йигит башына не кельмеген. Мен сенден ахрет суали сорамайым, баврым. Не якъанынъны озюнъ биледирсинъ. Тек сыкълаштырма шу олмайджакъ шейни, джаным-джаным сагълыгъынъны йыкъма.

— Ёкъ, ана. Бойле шей сыкъ олмай.

— Ич къавенъни, балам, авасы пек гузель бугунъ. Бааръ къокъуй. Сонъ тышары чыкъарсынъ, ифес алырсынъ, озюнге келирсинъ.

Къаве гъает къокъулы ве кескин экен, фильджанны эки кере юткъанымнен бошаттым, сонъра азбаргъа чыкътым. Кунеш акъыкъатен баардеки киби къыздыра, ава муляйим, кок мас-мавы. Къар обалары эп ирийлер, сарылтым тjos алгъаплар, о ер-бу ерде ачылып къалгъан топракътан був котериле. Табиаткъа джан киргени бесбелли. Къуш-къырмыскъалар да тирильгенлер, чивиль-дешелер, арекет этелер. Эр шей парылдай, балкъылдай, ялынъыз меним юрегимде къаранлыкъ, ичимни бир шей

тырмалай, дерсинъ кирпи юткъаным. Туневинки вакъи-
алар къальбимде терен, яралы из къалдырды. Чюнки
мен аля даа догъру яптыкъмы туневин, ёкъмы, бильмей-
им. О комедияны созып отурмадан Одедни четке алып
чыкъып, бир-эки шамар чекип къувмакъ керек эдим?
Эбет, шай этсек де олур эди. Лякин бундан кимге файда
олур эди? Манъамы? Балаларгъамы? Одеднинъ озюне-
ми? Эмин дегилм. Мен асыл Одедден интикъам ала-
джакъ дегиль эдим. Мен оны джезаламакъ истедим. Бу
джеза, якъанлары, ханлиги, пислиги ичюн эди. Ля-
кин джеза деген шей янъгъыз джеза дегильдир. Джеза
тербиевнй эмнетке де малик. Къайдан билесинъ — би-
зим джезамыз ойле эмнетке малик олурмы, ёкъмы? Одед
шамар ашап кеткен олса, а, урдылар иште, олуджы шей-
дир, деп кетер эди бельки. Амма о башкъа дубарагъа
огърады. Бирлик экенимизни корьди, нефретимизни сез-
ди. Сонъундан ич бир тюрлю шайка олмагъанына да
эмин олды. Ана ондан сонъ о, къалтырады-шалтырады,
районда деф олмагъа разы олды.

Бу фикирге келип бираз тынчландым, энди къуртул-
дым белядан дегенде шубе мени кене азаплап башлады.
«Я бизим якъанымызны Азат Каримович эшитсе не дер
экен? Машалла, демез эльбет. Сиз даа, балалар, мен де-
ген киби осьмеген, пишкинлешмеген экенсинъиз, дер
бельким. Языкъ, сиз энди бизим, къарт гвардияджылар-
нынъ таянчы олып етиштинъиз, деп къувана эдим, янъ-
ылгъан экеним. Биз, коммунистлер, яхшы, улу макъ-
садны шай да яхшы, улу усулларнен, яни темиз
къолларнен эльде этильмесиннъ тарафдарымыз. Я сиз-
лер не якъансынъыз? Озьлеринъизни, комсомолларны,
къырсызлар тайфасына чевиргенсинъиз, я да ойле косъ-
тергенсинъиз, карта ойнагъансынъыз, бу чиркин коме-
диягъа бюллюр киби къызчыкъларымызны да къарыш-
тыргъансынъыз. Айып дегильми? Яхшы юткъансынъыз,
я юттыргъан олсанъыз? Балалар тер тёкип топлагъан
пара савурылыр кетер эди. О огълап, шубесиз, эбет, си-

зиңъ киби къайтарып бермез эди акъчаларны, догъру дегильми?» «Ана коресинъми!» «Шуның ичюн де биз оны джезаламакъ истедик...»

Къальбим исе, ана, бильгенинъиз киби, эп агъыра. Къайда айланмайым, не япмайым шек-шубеден арынып оламайым. Юрегим эзиле, тырмалана. Текмиль шашмаладым. Не япмалы? Аджеле кийинип, тышары атылдым. Кениш адымларнен Зениелерниң барагъы тарафкъа джәнедим.

Мен Зениелерниң барагъыны яхшы биле эдим, амма анда биринджи кере кетмектем.

Мен Зениени насыл этип корер экеним, деп къасеветке далгъан эдим, яхшы сокъакъта къартопач ойнап юрген Султаниенен бир сыныфта окъугъан къардашы, Икмет расткельди.

— Икмет,— чагъырдым мен оны,— Зение аптенъ эвдеми? Бир китап керек эди...

— Насыл китап?— ырджайды Икмет.— Севги акъкындамы? Айтынъ адыны, сзюм алып чыкъарым. Зение башыны юва.

— Яхшы, юваберсин. Мен азчыкъ беклерим. Башыны бутюн кунъ ювмаз беллейим...

— Насыл китап я о?— къашанды бала кене.— Не акъта?

Не дейджексинъ бойлесине? Шимдикиниң он яшын-даки баласы бутюн дюньядан хабар берелер.

— Бар, чокъ баш кутъме!

Икмет куле-куле къапыларынынъ янына баргъанда:

— Ана-а, э ана! Айтса Зениеге, кавалери кельген!— деп багъырды бар сесинен. Не япаджагъымны бильмей къалдым: «Ах, пезевенк бала. Масхара этти адамны! Табана къувет берейимми экен?..»

— Се-елямет, сенсинъми, балам, я не кирмейсинъ, огълум, кир, кир даа, бир къаве ичип кетерсинъ. Я сен, хынзыр, не багъырыкълайсынъ мында!— чевирильди о

Икмет тарафкъа. Эгилли ерден таш кыдырып башлады:— Къана мен санъа!..

Икмет бир дакъкъада козьден гъайып олды.

— Кир, Селямет, Сентабла агъанъ эвде. Отурарсыз, Зенне шимди...

Чаресиз — Месуде аптенинъ артындан такъылып, эвлерине кирмеге меджбур олдым. Зенне, аятта гулли перде артында башыны юва экен, биз киргенде, о: «Ким я анда, анай?»— деди. «Чыкъсанъ корерсинъ!»— деди Месуде апте, сонъра манъа чевирильди. Мен аякъкъап-ларымны чыкъармакънен мешгъуль эдим.

— Кир, Селямет, буюр, балам.

Перде артында бир шей тасырдап ерге тюшти, Зенининъ «вай!» дегени эшитильди. Анасы бу седаны эшитмегенге салып кене эвге давет этти. Мен ичери адымладым. Тёрде, сетчикте, дивар ястыгъына даянып, Сентабла агъа отура, бир топ газеталарны къарыштыра эди. Мени корюп аякъкъа къалкъты.

— Олян, насыл кавалер экен десем, озюмизининъ Селямет экен де я!— кульдю о.— Яхшы, яхшы, киев озюмизден чыкъкъаны пек яхшы! Я бир зинзортлы сою сюрюп кельсе не япар эдик, апай, Месуде?!

— Кельсе кельсин даа, о ёлунен де къайтыр.

— Корьмегендже юзюни, айтмам генди сёзюмни, десе! Яхшы, яхшы, анасы, бар бирер къавечик пишир бизге. Кечъ, Селямет, отур. Бу шай, шакъа. Даа мени киев этти къойдулар, деп къоркъма. Догъгъан айны битти сай, еткен къызны кетти сай. Биз, ана шуны эсте тутамыз.

Мен сет устюне отурдым. Сентабла агъа бир топ газеталарны пенджере кенарына алып къойды, яныма отурды.

— Сонъ насыл огълум, анапъ, кадияларынъ яхшылармы?

— Шукюр,— баш салладым мен.— Бир акъранлар.

— Алтын башынъ сагъ олса, алтын тастан сув ичерсинъ. Иш насыл заводда, агъыр дегильми?

— Ёкъ, огрендим энди.

— Зеине де башта-башта асынамады. Шегирт ишн чокъ бозар, бир кунъ устасын озар. Энди агъызында «завод» сёзю тюшмей. Адам неге десенъ огрене экен, янъгъыз сабыр керек. Башлангъан иш — биткен иштир. Мен Освенцим концлагерини азат эткен аскерлер арасында эдим. Инанасынъмы, Селямет, кемикнен териси къалгъан адамлар... Оларнынъ козьлери огюнде бинълернен махбусларны крематорий собасына тыкъа экенлер. Аш-сув ёкъ. Иш агъыр. Амма инсанлар терсим олмагъанлар. Къоркъма олюмден, къоркъ файдасыз омурден. Адамлар олюмнен ян-янаша яшамагъа ве онынънен курешмеге огренгенлер. Биз дженк йыллары не къадар мешакъкъатлар корьген эдик, лякин о адамларнынъ икяелерини динълегенде тёпе сачларымыз тик тура эди. О фашистлернинъ эписини атып ольдюрюр эдим...

— Эльбет, душманнынъ чокъу алды Нюрнбергде озъ пайыны. Лякин зувгъанлары да олды. Бельки сиджакъ ерчик де булгъандырлар. Лякин эль ювасыны бозгъан озю онъмаз. О копейкер омурлик онъмазлар.

— Сентабла агъа, мына сиз, о хаинлернинъ эписини атып ольдюрер эдим, дединъиз. Догъру олур эдим бу акъ-укъукъ, къанун нокътан назарында?

— Дженкинннъ озъ къануналары ола. Хаин, саткъынлар ичюн о заман бир укюм чыкъарыла эди — къуршун. Лякин къабааты тасдыкълангъан такъдирде. Қъабаатсыз баш кесильмез.

— Я барса да хаинлик, пислики бир мараз тынчлыкъ вакътында япкъан олса, мен онынъ япкъанларыны бильсем, лякин судкъа алып барын тасдыкълап оламам, о алда не япмалым мен сизинъджесине?

— Хм, агъыр меселе. Фронтта о меселе белли эди. Я шимди? Бардынъ да сен янъылдынъ? Яхууд санъа ялан информация берильди... Яхууд...

— Ёкъ, информация керчек. Бизге белли.

— О такъдирде о писни джезаламакъ керек. Эбет,

кѡанун кѡалыпындан чыкѡмакъ олмаз... Амма ойле дже-
заламакъ керек ки, бу джеза экенини о озю яхшы анѡ-
ласын. Шай япмакъ керек ки, хаин джезасыны алсын,
лякин сен озюнѡ де хаин олып кѡалма. Йыртыгына
коре ямавы олмалы.

Улу Ватан дженки ветеранынынѡ бу сѡзлери юрегиме
мельѡм олып кѡуюлдылар, козюме ярыкъ кирди. Сычрап
турып Сентабла агѡанынѡ чантыр, тикенли янакѡларын-
дан опеджегим кельди. Озюмни зорнен токътаттым.
Шашмалама, олян, бу ким бу, унуттынѡмы?! Зенненнѡ
бабасы! Зенненнѡ ана, озю де! Хавлинен сарылгѡан
башыны бир косѡтерди де кѡачты, амма козьлеринде
яшын яшнады, кѡызыл дудакѡларында татлы тебессюм
пейда олды. «Не кѡачып юресинѡ шу, акѡыз, кир даа,
ашамазлар сени!»— деген сес эшитильди, сонѡра ичери
бакѡыр табакѡ котерип Месуде апте кирип кельди. Та-
бакѡта дѡрт фильджан, бакѡыр джезве, бир тепсиде
уфакѡ-уфакѡ догѡралгѡан шекер... Сентабла акѡай сыч-
рап еринден турды, дивар янындаки кровать астындан
тѡгерек кѡона сувурып чыкѡарды, кетирип огюмизге
кѡйды. Сонѡра апайынынѡ элинден табакѡны алды.
Месуде апте кѡаршымызгѡа чѡктѡ. Акѡайы кѡаве тѡктѡ,
фильджанларымызны узатты, бирер ютум ичкен сонѡ
Месуде апте:

— Сонѡ, балам, ананѡ насыл, кѡардашларынѡ ях-
шылармы?— деди.

— Яхшы, сагѡ-селяметлер.

— Алла берсин. Энѡ эсасы — сагѡлыкѡтыр, балам.
Ананѡ кирип тура эди, корюнмей кѡалды сонѡки
мааль.

— Иши чокѡ. Аванен багѡлы олса керек — чокѡ адам
хасталана.

— Э, кѡыш бу йыл худжур кельди. Я анавы Исанынѡ
эмджесинден хабер-тебер бармы я, огѡлум?

— Язып тура. Еди ноябрь байрамынен хайырлап от-

крытка ёллады, сонъ даа бир мектюп кельди. Соргъанларгъа селямы бар.

— Алейкум селям. Бельки кочип келир, деген эди Айше, бу акъта язмаймы?

— Апайы разы олмай экен. Сыджакъкъа даянамам,— дей экен.

— Ана санъа акъыл! Я мында яшагъанлар даяна да, о не даянамасын ханий? Тапкъанмы мапачыкъ! Акъайышынъ тувгъанларына къавушкъаныны истемейдир, даа!...

— Айтасынъмы сен де бираз, апай!— лафкъа къошулды ннает Сентабла агъа.— Танымагъан-бильмеген адам акъкъында ойле демек мумкюнми?

— Айтам, иште, лаф олсун молла акъам! Эбет, эр кес озъ рыскъынен догъа, манълайына язылгъаныны коре. Ичсе къавенъни, Селямет, сувуп къалды.

— Ичем де я, ичем, сагъ олунъыз.

— Къайда къалды шу къыз?!— Месуде апте чабикликен еринден турды.— Мусафир кельдимн, шай къачар юрер.

— Ёкъ, ёкъ, тийменъ онъа. Насыл мусафирим мен я? Мен ишнен кельген эдим.

— Иш къачмаз. Зенинен он йыл бир сыныфта окъуп эвимизге биринджи кельгенинъ! Чиберекнен сыйламагъандже чыкъармамыз биз сени мындан!

— Месуде аптенъ догъру айта,— апайына зиль тутты Сентабла агъа.— Мусафир булгъаныны ер. Бугунъ раатлыкъ куню, бир саат-ярым саат отурсанъ бир шей олмаз. Отуыр, лаф этермиз. Ашыкъмагъа не бар?.. Ашнынъ дады тузнен, адамнынъ дады — сёзнен.

Чаресиз къалгъанымдан разы олдым. Мусафир деп адландырдылар, ойле оладжакътыр даа. Мусафир исе шорбаджынынъ эшеги дегенлер.

— Мугъайма, йигит, биз сенинъ устюнъе минмемиз,— шакъылдап кульди Сентабла агъа, омузымны

таптады. Бу акъай фалджымы, не, экрангъа язып къойгъан кибн фикирлеримни окъуй.

— Бир шише «Портвейн»чик алып къойгъан эдим... Бугунь не маначыкъ тапсам да шуны бошлатсам, деп тура эдим,— кульди Сентабла агъа. — Ана, иште, «маначыгъы» озюню олдынъ. Бунъа не дерсинъ, Селямет огълум? Къаденинъ бирн ярар, экиси — къарар, учюнджиси — зарар дегенлер. Экимизге бир шише шарап — тамам къарары.

Я не дер эдим мен, эсирге тюшкен сонъ? Лякин бугуньки «эспрлик» юрегиме гъаст хош кельген эди. Зенинни ана-бабасынынъ лафлары, оларнынъ саде, муляйим мунасебетлери, гонъюльченлиги къальбиме насылдыр бир саф, сыджакъ дуйгъу багъышладылар. Шу Зение яшагъан, одада отурмакъ, Зение нефес алгъан аванси, нефес алмакъ юрегиме татлы не-дуйгъулар ашлай эдилер. Бугунь мында кельмек акъылыма кельгенине гъаст мемниун эдим. Ич-ичимден Зенисини къардашы Икметни де алгъышлай эдим: «Яша, шейтан бала! Сен бугунь маъа буюк эйлик яптынъ, яхшылыгъынъны асыл унутмам сен ярамазнынъ!»

Сентабла агъа кене шакъылдап кульди, сонъра пенджере кенарына къойгъан бир топ газеталарны алды, къонагъа къойды.

— Янъы газеталар, бакъ, Селямет,— деди.— Мен аяткъа чыктын бир сигарчыкъ якъайым. Э, керчек, сен тюегмейсинъми? Санъа теклиф этмедим.

— Ёкъ, сагъ олунъыз, тюетмейим.

— Пек гузелъ япасынъ. Аферин. Огрениген — ольгенден бетер, огренигенниъ яхшы. Биз, иште, фронт дедик, дженк дедик — шу белягъа къапындыкъ. Энди оны ташламакътан зор шей ёкъ маъа.

Сентабла агъа сет тюбюнден безз юн чорапларыны алып кийди, елькесине эски биджагъыны ташлап аяткъа чыкып кетти. Мен газеталарны къарыштырдым. «Ленин байрагъ»ыннъ тазе номери бар экен, оны ач-

тым, окъуджакъ олдым, ничюндир башыма бир шей кирмей. Тааджиб.

— А Селямет, «Байракъ»ны окъуйсынъмы?— Ичери кирип кельди Сентабла агъа.— Гузель, гузель.

— Окъуджакъ олам амма, къолумдан кельмей,— догърусыны айта къойдым мен.

— Бильмемек айып дегиль, огренмемек айыптыр. Бу газета сизинъ киби яшлар ичюн чыкъа. Анъламагъанынъ не я! Пек яхшы анътарсынъ. Окъувсыз бильги ёкъ, бильгенсиз куюнъ ёкъ. Я «Байракъ»ны алмайсызмы ёкъса?

— Ёкъ, язылгъанымыз ёкъ. Мен кимерде сатувда расткетирсем алам. Эивер окъуй.

— Э, балам, мына бу пишигъзини макътап оламайым.— Сентабла агъа газетанынъ дёртюнджи санфесини ачты.— «Ана тилинде чыкъкъан газетамызгъа абуне олмагъан бир кърым-татар къорантасы къалмасын!»— Сентабла агъа джебинден бир топ «Абуне кягъыты» чыкъарды, бирини манъа узатты. Согъра пармакъ саллап кулюмсиреди:— Бакъ, язылдынъмы, ёкъмы тешкеририм! Мен районымызда «Байракъ»къа джемаатчылыкъ эсасында абуне яптырам.

— Язылырмыз, Сентабла агъа, мытлакъ язылырмыз. Биз бугъа эмнет бермегенмиз. Албу иссе, керекли шей. Сиз догъру айттынъыз. Сырадан къалгъан сюрюппи олер.

Сентабла агъа энъ севимли шейи — аталар сёзюни эшиткеннен накъылдап кульдю, омузыма тюртти.

— Яша, Селямет! Газет алмасанъ да, бир шейлер биле экенсинъ.

— Эбет билем,— кульдюм мен де.— Татар баласым.

— Ах сени!— багъырды Сентабла агъа.— Маладес! Анълагъангъа сиври севек — саз, анъламагъангъа — давул-зурна да аз!

— Эр акъшамнынъ сабасы бар, эр гедженнинъ тангъы бар. Эр ёкъшыннынъ эппиши бар, эр келишнинъ — ке-

тиши,— джевапландым мен.— Энди мен яваш-яваш къайтайым эвге. Яхшы отурдыкъ.

— Келишмесе къутлу олсун. Я чиберек пише де анда! Я «Портвейн»чик? Мен сеннен даа...

Сентабла агъа монологуны битирип етиштирмеди, ичери Зенне кирип кельди. Бир элинде туршы чанагъы, дигеринде — чиберек обалангъан табакъ.

— Мераба, Селямет.

— Мераба...— дедим мен эеджанымны насыл гизлемекни билъмеден. Юрсгим ойле ура эди ки, Сентабла агъа онынъ гудюрдюсини ачыкъ-айдын эшитедир, деп къоркътым. Юзюм атеш киби яна башлады. Лякин онынъ меннен иши ёкъ эди, элини-элине уфкъалады да:

— Анайны чагъыр, къызым,— деди.— Анавы земзем сувуны да кетирсин. Озюмъ де кель.

— Биз шимди келирмиз, бабай. Сиз буюрынъыз.

О куню мен Зеннелерде акъшамгъадже сыйландым. Чиберек ве анавы «Портвейн»чиктен сонъ Сентабла агъанен шахмат, дама ойнадыкъ. Бираз даа икметли сёзлер айтыштыкъ, яхшы раатландыкъ. Кунъдюзкни къаарь-къасеветлеримден эсер биле къалмагъан эди. Эвге къайтаджакъта къонакъбайлар даа кель, деп зорладылар. «Къапымыз ачыкъ тёрюмиз бош»,— деди Сентабла агъа. «Энди сиз бараджакъсынъыз!— кестирдим мен.— Ёкъсам биз бир даа корюнемиз. Раатлыкъ куню мытлакъ беклеймиз. Келинъиз.»

Зенне де, ана-бабасы да барармыз, деп сёз бердилер. Кокюс керип, озюмни семада учкъан киби ис эттим, эвге джёнедим.

— Къайда къалып кеттинъ я, балам? Раатсызланып башлагъан эдим...— деди мени къаршылап алгъан анам, муляйим, тынч, сакин давушнен. Амма ич-ичинден патлайджагъым деп тургъаны бес-белли. Козюнде, юзюнде джанагъырсы, кедер.

— Бираз айландым даа ана. Адамларнен корюштим, къонуштым. Энди кичкене бала дегилим...

— Эбет, къаз олды бизим папийчик де!..

— Ана санъа! Бир фольклорджыдан къртулдым дегенде, экинджиси чыкты кършыма...

— Ким о... фольк... немседженъни бильмейим... лорджы дегенинъ? Не мыскыллайсынъ мени, балам?

— Мыскылламайым шуны, ана! Сентабла агъай джанымны якъты икметли сѣзлер ягъдыра-ягъдыра. Эвге кельсем — сиз де аталар сѣзюнден башладынъыз.

— Сеитабланы сен къайда корьдинъ?

— Эвинде.

— Эвинде? Демесе! Эвлерине бардынъмы, ёкъса?

— Эбет. Я баргъан олсам не?

— Ва-ай, балам, масхара эткенсинъ де сен мени! Вай, не япайым да не ишлейим?!

— Токътасанъ я, ана, мен не япкъаным шу? Зение керек эди, бир дакъкъагъа деп баргъан эдим, тутты, мусафир эттилер. Не къабаат япкъаным, анъламайым!

— Анъларсынъ, анълар... Бутюн ишни бозмагъан олсанъ...

— Не бозайым мен? Сентабла агъанен яхшы отурдыкъ, чиберек ашадыкъ экишер къаде шарап ичтик, шахмат ойнадыкъ. Э, айтаджагъым, обюр раатлыкъ куню олар бизге келеджеклер. Мен мусафирликке чыгъырдым. Мен айлыкъ алгъан кунюме догъру келе. Бир аз азырланмакъ керек олур, ана. Сентабла агъанынъ дегенине коре, мусафирчен эв берекетли ола экен.

— Ай, хынзыр, бакъса сен не ишлер беджерип кельген! Я бу ишлернен мен озюм огърашаджакъ эдим, энди башлагъан да эдим, гизлиден...

— Насыл ишлерни шу? Нени гизлиден?

— Нени дегенинъ не — къудалыкъны! Зениени келин этеджек олам...

— Ана санъа бир шей даа. Я бу ишни биз озюмиз — Зениенен экимиз аль этсек насыл олур экен?

— Айды, чокъ зырылдама, бар кир эвге, къардашларынъ беклен отуралар анда. Мен не япаджагъымны огретме манъа. Акъыл-балыкъ олгъан эриф. Чипче йымыртадан чыкъкъан сонъ: «Фи, мен бундан чыкътыммы?»— дей экен.

О кунъден башлап мусафир къаршлап алмагъа азырлап башладыкъ. Темелли азырлыкъ. Амма мусафирлерни тайинленген куню къаршылап аламадыкъ. Ортагъа башкъа вакъналар тюшти. Планымызны бозды. Къысмет базары, дегенлер. Баш язысыны козь корер, дегенлер. Коръмек сырасы кельди, иште, кореджегимизни....

БЕКЛЕНИЛЬМЕГЕН ХАБЕР

Салы куню эди. Саба ишке кельсем, заводнынъ къапусына илян ялыштырылгъан. «Таймазов аркъадаш! Аджеле суретте кадрлар болюгини киригъиз. Сизге телеграмма бар». Ийин-бийини олдым, юрегим чапаланып башлады. Насыл телеграмма ола биле манъа? Къаерде кимим бар да, манъа телеграмма берсин?! Озю де эвге, эв адресине дегиль де, заводнынъ кадрлар болюгини ёллагъан! Хайырлы шей олса эди...

Шашмалап къалдым. «Кадрлар болюгини шимди барайыммы, сонъджа, иш маалиндеми?»— деп тура эдим, бирев билегимден тутты. Айланып бакъсам — Зенне. Юзюнде муляйим тебессюм.

— Мераба, Сесямет,— фысылдады о яваштан ве шу ан аджышыкълы алымны сезди:— Санъа не олды?

Ченгемнен илянгъа ишмар эттим, елькемни къыстым: «Не экенини айтламай турам!»

— Я не тюшюнип турасынъ? Телеграмма кельген олса бар да ал. Мен цехингизге кирип айтырым, бираз кечикеджегинъни. Тарсыкъма, не оладжакъ?..

Кадрлар болюгинде даа кимсе ёкъ эди. Тенекенен

ортиули кѡапы огюндеки стулгѡа отурдым, ойгѡа далдым. Юрегимдеки кѡалтыравукъ даа кечмей эди. «Насыл телеграмма экен шу?»

— А-а, Таймазов! Кельдинъми?— кѡулагъым астында янъгъырагъан бу сестен сескендим, сычрап аякъкѡа кѡалкътым.

— Мерабанъыз, Югин аркъадаш,— ады шу арада эсимден чыкъты.— Иляныпъызны корьдим. Насыл телеграмма экен, о, я?

Югин козюме бир тикилип алды, агъызыны кыйыштырып ырджайды. Индемеден анахтарларыны чыкъарды, кѡапы пломбасыны сындырды, килитлерни ачты.

— Кир ичери. Отур.

Стол кѡаршысындаки курсиге отурдым. Югин пальтосыны чыкъарды, кѡапы огюндеки чюйге асты, портфелини демир сандыкъ устуне кѡойды. Барып форточканы ачты, сонъра келип ерине отурды. Гъыйт-гъыйт эттирип, демир сандыгъыны ачты, бир топ кягъыт чыкъарып, оларны кѡарыштырып башлады. Дерсинъ, бу одада мен ёкъым. Десене адамнынъ эеджанлангъаныны корьмей? Ёкъса мени унуттымы? Мен яваштан оксюрип алдым. Югин башыны котермеден:

— Сенинъ киминъ бар Мырзачёльде, Таймазов?— деди.

— Мырзачёльде?— шаштым мен.— Кимсемиз ёкъ.

— Мен «киминъиз» демедим, «киминъ» дедим!— ачувланды Югин.— Ёкъса сен Император Николай киби озюнь-озюнье «сизлеп» мураджаат этесинъми?

— Мен сой-сопумызны сорайсынъыз белледим.

— Сен беллеме де, керчегини айт. Мырзачёльде сенинъ, шахсен сенинъ киминъ бар эди?

— Кимсем ёкъ эди. Эм де ёкъ.

— Манъа айтмасанъ, айтыладжакъ еринде айтырсынъ, ойле айтырсынъ ки! Ма, окъу. Бу телеграмма,— Югин элиндеки мавымтыл кягъытчыкны чертти,— посёлка милиция болюгинге кельген. Лякин санъа адрес-

ленген шей. Шунунъ ичюн телеграмманы манъа бердилер.

— Нафле эткенлер.

— Не? Не дединъ?

— Нафле эткенлер дедим. Сизге бергендже милициягъа чагъыргъан олсалар бинъ кере «сагъ ол» айтыр эдим.

Югин патлайджакъ киби олды, амма озюни тутты. Ырджайды:

— Къоркъма сен, даа чагъырырлар. Эм лаф этерлер.

Эллерим дыр-дыр къалтырай эди. Югинге ачувымдан эм де эеджандан. Телеграмма бланкыны элли пудлы таш котерген киби элиме алдым. Арифлер козьлерим огюнде секириклеше, майыша-майыша эдилер. Демек, Оед иш ачкъан. Интикъам аладжакъ олгъандыр, сволочь! Эттигимиз аз экен, хаинге, даа да къаттыджа джезаламакъ керек эди писни. Токъта сен, бизнен башкъа чыкъамазсынъ. Биз санъа догърулмагъа имкъан берген эдик, шай япып башладынымъ, озюнден корь!.

— Ма, сув ич, къараман!

— Керекмей.— Мен баш салладым. Сувунъ башынъдан къалсын. Мен Оедни хатырлагъан сонъ эеджаным, къоркъым озь-озюнден басылгъан эди. Югинге де нефретим сѣнди. Телеграмманы окъуп башладым.

Фергъана областы, Кабловская посѣлка милиция болюгининъ начальнигине. Нефть ишлев заводынынъ ишчиси С. Таймазовгъа.

«Селямет, аджеле суретте, етип кельменъизни риджа этемиз. Экинджи шеэр хастаханесининъ баш экими Максимова»

— Сонъ?— деди Югин къалын джамлы козлюгини тюзетип,— бир шейлер анъладынымъ?

— Анъламадым,— баш салладым мен. Акъикъатен де бу телеграмманынъ мерамыны анъламадым. Хаста-

хане баши экими Максимованынъ меннен не алып берджеги бар экенине асыл акъылым етмей. Бунынънен бирге о телеграмма берген адамларгъа меним чалышкъан ерим, адым-фамилиям къайдан белли олгъан. Мадам ки шай экен, демек бунда бир иш бар. Лякин насыл иш, кимнен?

— Анъларсынъ, анълар! Джинаетке джевап бермек керек!— деди Югин, тарс эттирип демир сандыгъыны къапатты.

Мен кене бир шей анъламадым.

Телеграмманы авучым арасында сыкъып, еримден турдым. Тышкъа атылып чыкътым.

— Селямет, не бар, хайырлысымы шу?

Зение, мени беклеп тура экен. Ах джанынъдан! Индемеден телеграмманы элине туттырдым. Манъа инанса — инаныр, инанмаса — истесин атсып, истесин кессин, манъа эп бир оладжакъ.

— Кетмек керек!— деди Зение телеграмманы козъден кечирген сонъ.

— Ким олса-олсун бармакъ керек.

— Юр, Азат Каримовичке кирип чыкъайыкъ. Меселени онъа анълатмакъ керек.

Шамсутдиновнынъ телеграммадан хаберин олса керек, мени корьгеннен къаршыма чыкъты, омузымны таптады.

— Не чырайынъ агъаргъан, ёкъсам Югин бир шейлер дедими?

— Ё-къ, шай...— дедим мен.

— Асыл адамларнен чалышмагъа огренмейджек бу киши!— деди Азат Каримович.— Эр кестен мин къыдыра. Бир ишни инсан киби япмай.

— Къаба адам,— деди Зение,— Азат Каримович, Селямет худжур бир телеграмма алды, бу хусуста сизнен...

— Эшиттим мен о телеграмма акъкъында саба эвге Къамбаров телефон этти. Селямет, мен устанъызнен лаф эттим. Учъ кунъге барып кельмеге рухсет берди.

О ягыны озюнь бакъарсынъ. Бираз ярдым да берипмиз... Бар, ёлгъа, азырлан, Селямет. Азат Каримовичнинъ вазнети де ойле чокъ яхшы дегиль эди. «Бу телеграмманы озгъаргъан базы сёзчиклер де олса керек» деп ойландым мен.

Цехте Гена, Селямет бир озю кетмесин деди. Лякин кимнен бармакъ мумкюн? Зешпенен, Устюмден агъыр бир юк тюникен киби кельди. Сагъ олсун Гена, меним алымны анълагъан. Бея корьген адамнынъ козю ачыкъ ола, дегенлери догъры экен.

— Рухсет эттилер!— Цехке Шакирнен Зенне кирип кельдилер.— Селямет, барынъыз эвге, азырланъыз. Акъшам саат секизге станциягъа келирсиз. Биз билет алып къоярмыз.

— Юр, Селямет!— Зенне меним элимден алды.— Ёлгъа чыкъаджакъта вакъыт пек тез кече.

Мырзачёльге биз танъда келип чыкътыкъ. Хастаханени кыдырып тапкъанымызда саат энди секизни кече эди. Манъа телеграмма ёллагъан баш эким Макъсимованен къапу огюнде расткелиштик. О гедже сменасында чалышкъан, эвге къайта экен.— Сиз менни кыдырасызмы?— деп къаршымызгъа келип токътады о.— Динълейим.

— Меним фамилиям Таймазов. Кабловскаядан кельдик.

— А-а, мен сизни беклей эдим. Я бу киминъиз ола?— Зеннен косьтерди эким. Эвеля не дейджегимни бильмедим, сонъра бар не олса олсун, деген къараргъа кельдим.

— Нишанлым,— дедим. Эким сескенип кетти, Зенне исе кызарды, четке бакъты, сол элиндеки чемоданчыктынъ сагъына алды.

— Бу киминъиз айсе?— деди Максимова, башынен хастахане бетке ишмар этип.

— Косьтерсенъиз билирмиз иште, кимимиз олгъаныны. Шунунъ ичюн де кельдик...

— Юрюнъиз кабинетке, анда лаф этермиз. Хастаганы биз шимди сизге косътерини оламамыз. Алы пек фена. Лякин мен сизге онынъ мектюбыны косътерирум. Язысында танырсынъыз, бельки... Хинин ичкен. Бала олю догъды... Мен бу акъта заводынъызгъа телефон да эттим... Меним адым — Светлана Яковлевна.

Биз ичери кирдик. Эким бизге бирер халат кетирди, кийдик, сонъра чым-чырт, чибни учга вызылдысы эшитиледжек зал бойлап баш экимнинъ одасына адымладыкъ. Беяз диварлар, беяз таван, беяз къапулар, беяз халатлар... Хастахане... Инсан не къадар бахтлы, кучлю, сагълам олмасын бир кунь ола, илле онынъ къапу сына догърула, шу беяз халатлы адамлардан имдат къыдыра...

— Киринъиз. — Светлана Яковлевна къапуны ачты, бизни ичери давст этти. Кирдик, отурдыкъ. Баш эким столынынъ чекмеджесинден бир, дёрт буклю къягъыт, алды манъа узатты. Окъунъыз, бу сизге адресленген мектюптыр. Бизни багъышларсынъыз окъугъанымыз ичюн, хызметимиз ойле...

Мен къягъытны алдым, окъуп башладым.

«Сайгъылы ве (бир сёз силлинген) Селямет! Санъа озюмнинъ (даа бир сёз силлинген) селямларымны ёллайм, бахт-сеадет тилейим. Мен санъа язгъаныма тааджиplenme. Даа кимге язайым? Сенден якъын даа меним кимим бар? Анам-бабаммы? Олар менн лянетледилер, менден ред эттилер. Эм догъру яптылар, чюнки мен оларнынъ юзюне тюкюрдим, къартайгъанларында къувандырмакъ ерине масхара эттим, бутюн районгъа кульдирдим. Достларыма язайыммы? Не юзюнен? Зенненен Вера достларым бар эди, мен оларнынъ сёзюни де бир капикке алмадым. Олар манъа яхшылыкъ тиледилер, сёзлерине къулакъ асмадым аксине кульдим, оларны акъаретледим. Мына энди манъа (бир сыра сёз силлинген)... мен биле эдим... та учюнджи сыныфтан. Бутюн сыныфымыз биле эди, ялынъыз сенинъ

озюнь ичюн о гизли сыр эди. Мен ахмакъ... Къана энди яшайышымны янт адан къурып олсам...»

Мектюп шу ерде узюльген. Кягъытнынъ ярысы бош. Конверт устуне меним адресим, яни завод адреси, меним адым, фамилиям. Атеш ичинде къалдым. Мына меним севимли Натам насыл кунге къалгъан.

— Манъа язылгъан мектюп,— дедим мен башымны котерип. Яныкътан бутюн вуджудым къалтырамакъта эди. Максимованен Зенне манъа тикленип бакътылар.— Ната язгъан...

— Ким о, Ната дегенниъиз?— сорады Светлана Яковлевна.— Сизге ким ола эди?

— Ната Донская. Биз онынънен он сыныфны берабер битирген эдик. Сонъ о окъувгъа кетти. Бир алчакънен Ташкентте... Мына акъибетини озюньиз коресинъиз.

— Ша-ай,— деди Максимова бир покътагъа тиклип.— Языкъ къызгъа. Гуль киби шейчик, келеджегини якъкъан. Эр алда о адамны тапмакъ керек.

— Адамны?— тааджипленди Зенне.— Адам олса оны къыдырмакъ не керек эди? Адам ойле пислик япар эдими?

— Догъры, догъры...— деди баш эким манълайына тюшкен сачларыны сыйпап.— Агъыр меселе...

— Ма, Зенне, бунда сеннен Верагъа да ант сатырлар бар,— мектюпни Зеннеге узаттым мен.

— А, сиз шу Зеннесинъизми? Не гузель я дарылмадан кельгенсинъиз, о исе...— Эким мектюпке ышмар этти.— Сизнен Вера ондан вазгечкендирсинъиз деп къоркъа экен.

Сизинъ ярдымынъыз пек керек шимди. Биз, экимлер, онынъ вуджудыны омюрге къайтарымыз. Мен энди бунъа эминим!— амма о озю омюрге къайтмакъны истер экенми?...

— Биз энди онъа ойле ахмакълыкъ яптырмамыз!—

деди Зенне. Мектюппи козьден кечирди.— Биз ялынъыз озюмиз кельгенимиз ёкъ...

— Я-а?! Даа адам бармы?

— Ёкъ, мен о манада айтмадым. Биз эки киши кельдик. Лякин бутюн бир завод коллективи адындан кельдик. Яш-къарт, къадын-къыз, коммунист, комсомол, партиямыз, ишчилер адындан кельдик. Натаны заводымыз беклей. Коллективимиз беклей. Шай экен, Ната о адамларнынъ юзюне басмаз...

Светлана Яковлевна атылып еринден турды, Зеннени къатты къуджакълады, янакъларындан опыти.

Светлана Яковлевна халатынынъ джебинден утюли явлыкъ чыкъарды, козьлерини сюртти, джылмайды.

— Лякин Натанен даа корюшмек мумкюн дегиль. Пек зайыф. Бир-эки кунъ беклемек керек олур.

Натаны биз эки кунъден сонъ корьдик. Палатагъа эвеля Светлана Яковлевна кирди, къапуны ачыкъ къалдырды, биз онынъ муляйм, назик сесини зал нчинде эшитип турдыкъ.

— Сонъ, гузелим, бугунъ насыл? Аферин, къызым, корюнишинъ яхшы. Мен санъа бир сюприз азырладым. Амма эеджанланма, ят, ятабер... Киринъиз, балалар...

Арды-сыра ичери кирдик. Ната башыны котерип къапугъа тикильген. Эки козь. Балабан-балабан эки козь. Сюйрюлип къалгъан бетн сап-сары. Беяз чаршаф тюбюнде вуджуды зорнен корюне. Бу къадар азмакъ... Ап-акъ дудакълары нелериндир фысылдады... «Селямет... Зенне...»— дегенге бенъзеттим мен. О догъруладжакъ олды, лякин бираз котерген башыны кене ястыкъкъа ташлады. Биз тез келип онъа ярдым этеджек олдыкъ. Зенне онынъ, кягъыт киби инджерген, янакъларындан опыти.

— Сен не яптынъ озюнъе, достчыгъым!— деди.— Ойле япмакъ оладыр даа!— бирден агълап йиберди.

Ната козьлерини ачты, йылмаяджакъ олды. Козь-

леринден боюнджакъ киби яш акъты.. Максимова чыкып кетти. Бизге кедер этмеден, сакъынды гъалиба.

— Багъышла мени, Зение — фысылдады Ната.— Мен сени кульген, акъаретлеген эдим. Джезамны булдым...

— Етер, Ната больди оны Зение.— Коръмейсинъми меннен даа ким кельди?

— Корем, не коръмейм я... Селямет, яхшысынъмы? Мен сагъа... мектюп язгъан эдим... шашмалап... Язып битирмедим биле... эр даим эр шейни сонъуна чыкъмагъаным киби...

— Мен о мектюбинъни, коръдим, Ната...

— Зоргъа къалгъанда десе...

— Ойле деме, Ната. Биз сыныфдашларымыз. Бир-биримизге тувгъан киби олмалымыз.

— Тувгъаным киби... Натанынъ чырайы даа да агъарды.

— Тувгъанларым мени унуттылар.

— Ачувдан япылгъан шейлер,— деди Зение Натанынъ элини, омузыны сыйпап.— Къыйнама озъ-озюнъни, джаным. Эписи кечер, унутылыр. Баласындан ваз кечкен ана-баба олурмы?!— Бу сёзлер Зениенинъ агъызындан апансыздан чыкъты. Буны озю де анълады амма, кеч олды.

— Я кечелер де! Я мен, я бабасы кечти де я!— фысылдады Ната алсызланып ястыкъкъа йыкылды.— Бабасына олгъан нефретим баласына да кечти. Я о сабийчиккиниъ не къабааты бар эди? Я мен не ичюн...

Ната бутюн вуджудынен къалтырады. Толыкъп-толыкъп агълап башлады. Зение де даянып оламады, адджы козь яшларыны тёкти. Эм агълай, эм Натаны сыйпай, опе, бир шейлер деп оны тынчландыраджакъ ола. Мен исе агъач киби къатып къалгъаным. Эх Оded, Оded, къылмышынънынъ, хаинликлеринънинъ нетиджелерини коръгей эдинъ де, озюнъ де бираз азаплангъай эдинъ, бельки о заман антлар эдинъ.

Ниаёт кыызлар бираз тынчландылар,

— Отурса, Селямет,— деди Ната.— Сен манъа бакъма... Нерва иште... Айтынъ, дюньяда не бар, не ёкъ...

— Дюнья сени беклей, Ната!— деди Зение.— Бааръ, келе, къокъусу дуола энди.

— Биз сени алып кетермиз Кабловскаягъа. Анда яшарсынъ, бизим заводда чалышырсынъ,— девам эттим мен.

Ната бираз ойланып ятты, сонъра башыны саллады.

— Ёкъ, балалар, мен анда барып оламам. Тувгъан эвимден, анам-бабамдан эки километр авлакъта яшап, оларнен корюшмеден, барышмадан яшап оламам мен...

— Сен барсанъ, олар даянып оламазлар, багъышлар сени Ната, Инан достым. Инатлыкъ этме.

— Ёкъ, деди Ната.— Багъышлайджакъ олсалар шимди келир эдилер.

— Бильселер келир эдилер даа я, Ната. Биз оларгъа хабер этмедик. Чюнки не олгъаныны озюмиз де бильмей эдик.

— Шай олса да Кабловскаягъа бармам мен. Сагъ олунъыз. Шашмалап юргенде Янъы-ерге кетеджек олгъан эдим, аякъкъа тургъан сонъ, ёлумны девам этерим.

— Сен Мырзачёльге бойле келип тюшкенсинъми?— сорады Зение.

— Э, шу станциягъа кельгенде бакъдам — чемоданым ёкъ. Серсемлеп Ташкент вокзалында унутып къалдыргъаным. Тюштюм, артыма къайтаджакъ олдым. Сонъ бирден: «Я не керск шу манъа бу эзиеглер?!» — дедим. Къолай-къолай исаплаша къойсам олмаймы шу айтнен? Не макъсаднен алгъанымны озюм де бильмейим, сумкачыгъымда бир авуч хининъ таблеткасы бар эди, алдым ичтим.

— Демек сенинъ бир шейинъ къалмады, шаймы? Я весикъаларынъ?

— Паспортым да «Пншкинлик аттестаты» да эписи чемоданда эди.

— Айды эписининъ чареси тапылыр нухасыны берирлер. Бир чарелер этип алырмыз оларны,— дедим мен.

— Амма сен, Ната достым,— девам этти Зение,— даа тюшюнип бакъ, алышмагъан ер, танымагъан адамлар къайда да озъ достларынъ, догъып-оськен еринъ къайда...

— Достларынъ сени беклейлер, Ната,— дедим мен.— Бутюн завод коллективи...

— Балалар, бугунъге етер.— Палатагъа эким кирди.

Эртеси куню биз кельгенде Ната энди баягъы гузель эди. Экимлер онъа даа турып юргеге рухсет этмеселер де, бизни бираз озгъарды, биз козьден гъайып олгъандже артымыздан бакъып къалды, эль саллады. Максимова вокзалгъа чыкъты. Натагъа мукъайт олмагъа, тюзельген сонъ Кабловскаягъа къайтараджагъыны айтты. Завод да берген акъчаны онъа бердик. Натагъа керек олур, дедик. Поезд кельгенде Светлана Яковлева эквимизни де къуджакълап опыти, бизге бахт тиледи.

— Бирн-биринъизге пек мунасибсинъиз — деди о,— бакъыныз янъылманъыз сакъын. Коресинъизми дюньяда адамлар насыл чекишелер. Бунынъ эписи инсан къадрине етильмегенининъ нетиджесидир. Қысмет этсе Ната да бахтыны тапар.

Вакъыт этти. Биз вагонгъа кирдик. Поезд бир силкинип алды, яваш еринден кочъти. Биз пенджере огюнде, артта къалайткъан перрон, къаранлыкъкъа чомгъан шеэрчикке тикильмекте эдим. Мына бу ер де бизге тувгъан олып къалды, бу ерде де юрегимнинъ бир парчасы къалды...

Мен элимни Зениенинъ елькесине къойдым. О кокус кечирди.

Эвимизде мисли корюльмеген къуванч. Вакъиа кучючик бир шейден башлагъан. Энверге Ташкенттен мектюп кельген. Озбекстан Языджылар союзындан. Кърым-татар языжылар секциясынынъ башлыгъындан. Мектюпте шай денильген:

«Урьметли Энвер Таймазов аркъадаш!

«Ферганская правда», «Ленин байрагъы» газеталары Сизинъ бир сыра левха ве икяелеринъизни бизге ёлладылар. Эсерлеринъизни дикъкъатнен окъуп чыкътыкъ, сафымызгъа янъы истидатлы аркъадаш къошулганындан гъает мемниюн олдыкъ.

Таймазов аркъадаш. Талакъа акъкъында язгъан икяенъизни янъы исшрге азырлагъан икяелер джыйынтыгъына кирсетмекни ерли сайдыкъ. Дигерлери де, базы эксиклерине бакъмадан, зиянсызлар. Сиз бутюн эсерлеринъизни ёлланъыз. Эгер Ташкентке келип олсанъыз пек гузель олур эди.

Селям.

(Имза)».

Бу мектюпни Энверге анам кетирип берген. Ичинде не бар, не ёкъ — бильмеген. Чюнки онъа сонъки вакъытларда чешит редакциялардан бойле мектюплер сыкъ-сыкъ келип башлагъан эди. Анам мектюпни бере де, озь ишлеринен огърашып башлай. Энвер конвертни ача...

Бир къач дакъкъа кече. Апансыздан ода ичинде Энвернинъ «Ана!» деген сеси янъгъырай. Анам сескенип айланып бакъса не корьсин: Энвер аякъкъа тургъан! Элинде мектюп, козьлери парылдай! Анам оны корюп шаша! Къуванч, бахт Энверни аякъкъа турсаткъан. Энвер озю де насыл туруп кеткенини анъламай къалгъан. Бир адым ата, юзюкъююн полгъа йыкыла, манълайыны эзе, амма агърысындан дегиль — бахттан агълай, куле-куле агълай. «Мектюп! — деп багъыра о. — Аякъ-

ларым!» Кене туралжакъ ола, турамай. Кучю егмей. Анам ярдым эте. Саллана-саллана эки адым даа ата! Демек хасталыкъ чеклип башлады, демек Энвер енъ-ди!

Бу вакънадан бутюннимиз сынъырсыз бахтлы эдик. Энвер отурып алып Языджылар Союзына узундан-узун мектюп язды, озю, хасталыгъы, окъувы, иджады, бугунъки бахты акъкъында. Мен беллесем, бу мектюп-нинъ озю бир яхшы икяе эди. Мектюп шу сёзлернен бите эди: «Сизниъ мектюбинъизни алып окъугъанда озюмде мисли корюльмеген кучъ-къувет сездим, пасыл аякъкъа къалкъкъанымны дуймадым. Сиз манъа ялынъ-ыз эдебияткъа дегилъ, янъы омюрге де ёл ачтынъыз! Бинъ бир кере сагъ олунъыз. Тезден Ташкентке озъ аякъ-ларымнен барып, Сизлернен корюшеджегиме, таныша-джагъыма эминим. Сагъ олунъыз, бар олунъыз!».

Бу вакънаны эшиткен район экимлери де шаштылар. Эр кунъ келип Энверден хабер алдылар. Анам (бизге бильдирмеден) дуа окъуткъан, садакъа берген...

Амма о кунълери даа бир вакъна олып кетти. Фаджиялы вакъна. Бахтнен бахтсызлыкъ ян-янаша юре дегенлери догъры экен.

Джума акъшамы бригадамыз газ ишлеп чыкъаргъан — ГФУнынъ тамирини битирди. Бир такъым задвижка, клапанларны денъштирдик, ёл четине обалап къойдыкъ. Бугунъ, джума куню цехке алып келеджекмиз. Гена ГФУгъа весикъаларны алмагъа, Коралл исе машина кетирмеге кеттилер. Биз шимди оны беклеймиз. Кельсе, машинагъа отурып, ГФУгъа кетеджекмиз. Саат докъузны он дакъкъа кече. Ярым саат ола, Коралл эп ёкъ. Гена беклейдир анда. Къайда къалды экен бу бала?

Шу ан о озю чапып кирди цехке.

— Машина посёлка мектебине комюр алып кеткен. Бир сааттен келеджек.

— Генагъа тез телефон этмек керек, нафле беклеп

отурмасын, къайтсын,— деди Шакир.— Мында бир шей-
лернен огърашып турармыз.

— Ойле дегеннѣ не я? Бизге задвижкаларны та-
мирлемек керек. Ярын дегиль — обюрси куню кубовой
ишшааты токътайджакъ. Янъы задвижка исе ёкъ.

— Я эскилерини омузынъда кетиреджексинъми
ёкъсам, машина олмаса?

— Керексе ойле бир кетирирсинъ, асабам. Амма
къоркъма, чаресини булурмыз. Биз ёлгъа чыкътыкъ.
Лякин бош барсакъ...

— Гена башымызны узер...

— Узмез. Чюнки бош бармамыз.

Электрокара цех огюнде тура экен, ал, аккумуля-
торыны къура да кетбер. Амма сорамадан алмакъ
олмаз. Цех башыны тапкъандже он дакъкъа къадар
чапкъаладым. Инает таптым, нафле къыдыргъанымны
анъладым. «Керексе алабермейсинъми, сен не, оны
эвинъе алып кетер эднинъми?!» — тааджипленди о. «Баш-
къа вакъыт ойле япарым!» — дедим де карны еринден
кочюрдим, кениш асфальт ёлуна чыкъардым.

Зениелеринъ лабораториясы ерлешкен бинаны,
сонъра ТЭЦни кечтим, сагъгъа бурулдым. Сол тарафта
термокрекинг ишшааты, эки юз-учъ юз метр авлакъ-
та ГФУ ишшааты. О энди ишке тюшти, сабадан. Къыс-
къа мудетте тамир япылды. Амма яхшы чалыштыкъ —
кейфиетли янтыкъ. Шу себептен бизим бригадамызны
завод «Урьмет тахгасы»на яздылар. Азат Каримович
де макътады...

Токъта, токътачы... ГФУнынъ був болюги бинасы-
нынъ артындан котерилип келеяткъан насыл туман о!
Къызыл толадан къурулгъан бинанынъ ярысыны къап-
лап алгъан, був киби кокке котерилмей, ерге яйылып
кете, бурула, эп этрафкъа яйыла. Ана, къызыл бина
козьден гъайып олды, демир электрик столбасыны са-
рып алды, ГФУдан термик ишшааты тарафкъа ер бой-
лап созылгъан къызылтым тюрс трубаны йылан киби

юта башлады. Ёкъ, бу був дегиль, туман да дегиль. Був кокке котериле, тез даркъала кете, туман исе... къайдан кельсин мында туман?! Десене бу...

Шу ан къою без туман ичинден бир адам салланып чапып чыкъты, ерге йыкъылды, тураджакъ олды, турамады, сонъ чабикликнен термокрекинг тарафкъа дёртаякълап башлады. Крекинг тарафтан онъа къаршы чапкъан учь адамын сечтим. Бутюн барлыгъымнен вазиетиниъ дешетини анъладым: «Бу сют киби къою ве без шей був да дегиль, туман да! Бу ГФУ иишаатында ишленген пропан газыдыр! Къаердир тешилип, газ авагъа атылып чыкъкъан, энди термокрекинг тарафкъа даркъала. Ана фаджиа да, мына фаджиа!

Электрокарадан сычрап тюштим, демки адам пейда олгъан тарафкъа чаптым.

— Токъта-а! Къа-айт!— багъырдылар артымдан.— Токъта-а, зеэрленирсинъ, бузларсынъ!

Артыма бакътым, термокрекинг тарафтан чапкъан адамлар манъа якъынлашкъан эдилер. Оларнынъ экисининъ башы худжур корюндю козюме, сонъ анъладым,— противопогаз кийгенлер.

— Къайда чапасынъ! Бир капик файдасыз геберирсинъ!— багъырды учюнджиси, манъа етмеге учь-дёрт адым къалгъанда.— Ма, кий башынъа!— Элиндеки противопогазлардан бирини манъа фырлатты да, янымдан чапып кечип кетти. Мен онынъ артындан къоптым, эм чапам, эм противопогазны киём. Газ къаерден чыкъа биле? Труба патлагъан олса — ишлер масал. Оны токътатмакъ гъает къыйын олур. Чюнки эвеля патлагъан ерни тапмакъ керек, сонъра о трубанынъ ёлуны къапаткъан задвижканы... Бу бем-без къатыкъ ичинде оны къыдырып тапкъандже пропан озь ишнини япар. Бахткъа къаршы ель де о тарафкъа уфюре, беш-алты дакъкъадан газны анда айдап бараджагъына шек-шубе ёкъ... О алда эр эки иишаат да кокке савурыла биле... Экиси де якъарлыкъ — газ, бензин, керосин, къатраннен

рыкъма-рыкълар. Эки дейим, я бу эки ипшаат чешит труба, трубачыкъларнен бутюн заводнен сыкъы багъылар да я! Дешет...

Пропан! Къайдан чыкъа экен о, аджеба?

Къулагъыма кучлю сызгырув эшитильди. Дерсинъ бомба ташлайджакъ самолёт ашагъа пикировка япа. Аньлашылды. Газ насылдыр бир клапандан атылып чыкъмакъта. Клапанлар адети узре тазыйыкъ денъишип тургъан трубаларгъа ерлештириле. Эгер, дейик, трубада отуз атмосферадан зияде тазыйыкъ пейда олса, клапан автоматик суретте ачыла, арткъач тазыйыкъны котерип ата да къапала. О чалышкъан маалъде тыпкъы шимди эшитильген сызгырув пейда ола. Амма клапан ойле девамлы чалышмай тургъан. Чокъ чалышса — бир-эки дакъкъа. Шимди исе... бакъ не къздар газ чыкъкъан. Демек клапан бозылгъан. Яхуд... яхуд бизим бригадамыз брак ясагъан. Кимдир видждансызлыкъ япкъан, бозыкъ клапан къойгъан. Олмайджакъ шей. Бутюн клапанлар, задвнжкалар яп-янъы, даа якъында заводдан кельген эдилер. ОТК печатына бакъмадан, биз оларнынъ бутюннинъ янъыдан ачып тешкерген, тазыйыкъ алтында тешкерип бакъкъан эдик. Эписи саат киби чалыша эдилер. Цех устамыз тешкерильген аппаратлар устюне ягълы красканен плюс ракъамы язгъан эди. Видждансызлыкъ япмакъ мумкюн дегиль...

Сызгырув эп девам эте. Клапан. Неси бозыла биле онынъ? Юксек тазыйыкъ...

Бу фикирлер меним башымдан сание ичинде балкъылдап кечтилер. Мен энди къатыкъ киби газ ичине чомып ГФУдан крекнинг тарафкъа созылгъан труба бойлап чапа эдим. О труба ректификация колоннасына алып баргъаныны мен яхшы биле эдим. Газ чыкъкъан олса янъгъыз андан чыкъа биле эди. Демек бозыкъ клапанны да андан къыдырмалы. Эллерим бузлап башлады. Аджеле къолчакъларымны кийдим. Пропан бузласа — эллеринъ сынып тюшер шу дакъкъа ичинде!

Шимди труба солгъа буруладжакъ, сонъра колонна-
гъа тырмашаджакъ. Мен исе басамакълар бойлап тёпе-
ге чыкъаджакъым. Он метр къадарлыкъ юксекликке.
Анда учъ клапан бар. Бир — бозыкъ.

Бир шейге къакъындым, йыкъылдым. Йымшакъ бир
шей устуне. Манълайымнен демирге урулгъаным, ко-
зиомден атеш чыкъты, лякин агърысына бакъмадан, ту-
раджакъ олдым. Элим йымшакъ бир шейге тийди.
Адам! Даа сыджакъ... Шу ан къулакъларыма санчыл-
гъан сызгъырув кесильди. Аджайып тынчлыкъ мейдан-
гъа кельди «Къа-а-а-патты-ы-ым!» — деген сес ачыкъ-
айдын янъгъырады, ташын сес... Лякин кимнинъ сеси —
тюшюннн отурмагъа не вакъыт, не чарем бар эди. Бар
кучюмни топлап, ерге яткъан адамны омузума алдым,
бир-эки адым юрдым. Токътадым. Крекиннг тарафкъа
кетмек мумкюн дегиль. Уфюрюп тургъан ель газны о
тарафкъа айдай, демек о тарафкъа дегиль де, дигер
тарафкъа чапмакъ керек.

Адам гъает агъыр экен. Бунинъ устуне чокъ чапув-
дан юрегим адден артыкъ чапалана, нефес алмакъ да
къыйын — противогаз кедер эте. Эки букюлюп джансыз
кевденн алып кетем. Туман бираз сийрекешти. Ана,
одыр-будыр къаралтылар корюннп башлады. Газ бите-
ята. Противогазны чыкъарып аттым, бар кучюмни... эки-
учъ адым юрдым... Тсминз ава джигерлеримни толдырды.
Къаршыма чапып келеяткъан адамларны, эки атеш
сёндюрнджи машанасыны сечтим, эллерим алсызланды,
анаву кевде омузымдан сыптырылып тюшти, озюм де
юзюкююн...

...Козьлеримни ачтым. Безз таван, безз дивар, безз
туман... Тёпемде биревнинъ бем-безз юзю... агъызы,
бурны, козьлери ёкъ... Оларнынъ ерини — беззлыкъ...
Ким экен о? Къаердем мен? Туман...

— Селямет, джаным...

Туман саркъып башлады. Зенне... Устюме эгильген,
козьлеринде дешет, агълай.

— Селямет, тувгъаным, насылсынъ?

Мен йылмаяджакъ олам. Алсызланам, козьлерим огюнде чешит ренкли даирелер фырланып башлайлар.

— Противогазы бир шейге урулгъан, гъальба. Козьлюгининъ джамы сынгъан. Ондан зезрленген. Лякин алы кьоркьынчлы дегиль. Биз мында, амбулаторияда керек ярдымны косьтердик. Кьоркьманъыз, Адылова...

— Зение...— чагъырам мен. Зенининъ юзю манъа якъынлаша. Манълайыма салкьын бир шей тие. Дудакълары...

— Бир афтадан аякькъа турар. Хастаханеде тез яхшы этерлер,— девам эте анаву сес.— Даа той япарсыз. Амма анаву... Крыловнынъ алы мушкюль гъарининъ...

Крыловнынъ? Я онъа не олгъан? Десене «Къапат-тым!»— деп багъыргъан адам о эди? Эбет, о эди. Мен онынъ даушыны та анда, ГФУда таныгъан эдим. Тураджакъ олам, лякин ерime мыхлаигъан кибим. Дерсинъ устюме тонналарнеп таш юклегенлер. Агъырлыкъ...

— Къачынъ! Йиберинъ мени! Газ акъа!— багъыраджакъ олам. Амма дудакъларымны кыбырдатып биле оламайым. Къаршымда Шакир пейда ола.

— Ят, Селямет, ят. Газны Геннадий къапаткъан. Эр шей еринде. Амма Генанынъ противогазы ёкъ экен... Клапан бозылгъан...— Шакирининъ сеси къалтырай. Козьлеринден тыгъыр-тыгъыр яш акъа.

— Гена клапаннынъ тилини тюзеткенми?

— Ёкъ. Заглушканен къапаткъан.

Заглушканен? Заглушканынъ секиз тешиги ола. Прокладка кьоймакъ керек, секиз болтны пекитмек керек. Аддний маальде оны ерлештирмек ичюн еди-секиз дакъкъа керек энъ азында. Мында исе юксек тазыйыкъ, газ...

— Гена тирими?

Шакир индемей.

— Тирими дейим?— багъырам бар сесимнен.

— Вертолёт беклеймиз. Ташкентке алып кетеджек-лер, эгер...

— Эким къайда?— насылдыр къаба сес онынъ сёз-лерини боле.— Сизми эким? Фергъанагъа телефон этинъ кене, керек дегиль вертолёт. Аджети ёкъ энди... Гена... Гена кечинди... озюне кельмеден.

Гена! Багъыраджакъ олам, амма козьлерим огюни кене беззлыкъ къаплай... Сонъки кучюмни топлап бир шейлер дейджек олам, амма къаранлыкъ къуюгъа батам...

ЭПИЛОГ ЕРИНЕ

Азиз окъуйджым! Повестимнинъ шу еринде нокъта къоймакъ къарарына кельдим. Лякин бунынънен по-вестим битти исапламайым — онынъ девамы бар. Даа да догърысы, оны омюр девам эте. Биз, Шакир, Коралл, мен ве даа учь бала Кабловская нефть заводынынъ та-мир-механика цехинде Геннадий Крылов адына Комму-нистик Эмек бригадасында чалышамыз. Зение шимди эвде, декрет отпусказына чыкъты — тезден айлемизге бир Таймазов даа къошуладжакъ. Энвер энди юре. Исанен берабер Ташкентке барып кельди. САГУнынъ журналистика факультетине кирмеге азырлана. Иса се-кизинджини битиргенинен колхозда звено башлыгъы олып чалышып башлады. Султанше даа окъуй. Балабан къыз олды. О оськеп сайын эвимизге Шакир сыкъча ке-лип башлады. Бир макъсады бармы, бильмем. Олса — биз къаршы чыкъмамыз. Бу сене язда янъы эвимиз-нинъ бутюн диварларыны киречнен сылайджакъмыз. Кунеш астында кумюш парчасы киби балкъылдасын. Вера Арепина Балтыкъ флотынынъ матросына эрге чыкъты, онынънен Липеаеге кочюп кетти. Одедден

башкѡа хабер-тебер олмады. Ната... Ната да шимди бизим заводда. Зениелернинъ лабораториясында ишлей. Ана-бабасынен барышты. Ната Кабловскаягѡа Генаны комъген кунюмиз кѡайтып кельди. Завод идареси огюнде матем митинги олмакѡта эди. Натаны кимсе сечмеген. Элинде бокѡачыгѡы кельген де халкѡкѡа кѡошулгѡан. Сѡзге чыкѡкѡан Азат Каримович оны тапыгѡан, эм хусусан шунынъ ичюн сѡзюнде шай деген:

— Бугунъ биз аркѡадашымыз, буллюр киби саф юрекли, алидженап, кѡараманане Геннадий Трофимович Крыловны сонѡки ёлуна озгѡарамыз. Эльвида, азиз дост! Биз, сагъ кѡалгѡанлар, сенинъ адынѡы эбедий эсте тутармыз. Сен, Геннадий, Александр Матросовнынъ кѡараманлыгѡыны тынчлыкѡ девринде, текрарладынъ. Сизинъ несилинѡыз Матросовнынъ несилинен бир тюрлю экенини бир даа тасдыкѡладынъ. Кѡараман киби эляк олдынъ. Кѡараманлар исе эбедий яшайлар. Тынч ят, азиз дост. Сенинъ еринъ бош кѡалмады. Бугунъ, сенинънен сагълыкѡлашкѡан кунюмиз сафымызгѡа бир комсомол даа кѡошулды. Зан этсем, о да, сенинъ эски достларынъ да, дост адыны ташымагѡа лыйык олурлар...

Азат Каримович янагѡына тыгѡырып тюшкен козѡяшыны енѡнен сюртти, элини саллап минберден тюшту. Духовой оркестр музыка чалып башлады. Бинѡден зияде завод ишчиси огѡлу, кѡардашы, досты Геннадий Крыловны сонѡки ёлгѡа озгѡармагѡа чыкѡты. Завод гудогы артымыздан юреклерни сыкѡыджи сеснен инълеп кѡалды. Бизим сафдашларымыз да, Ната да, адымламакѡта эди.

Паласан кѡышлагѡы — Ташкент — Москва.

МУНДЕРИДЖЕ

Пролог ерине	3
Биринджи аякетам	3
Тапышувнынъ девамы, яхууд анлемизининъ бир акъшамы	4
Буюк арзум	23
Иса — Махбус	28
Кучюк вакъланнынъ буюк акъибети	39
Якъы эвнинъ биринджи толасы	43
Финиш	54
Эльвида тувгъан мектебим	62
Эльвида севгим, эльвида арзум	66
Кене талебеллик	73
Къанымызгъа сипъген о нефть	76
Кене шу учюнджи, август куню, акъшам, иштен сонъ	87
Эки мектеп	89
Энверининъ иджады	94
Эки тенбие	99
Фалджы экенсинъ, Сема эмджел	109
Геннадий Крылов, яхууд кузь къайгылары	119
Аламнынъ къасвети	140
Отуз учюнджи ода	150
Пресс-конференциянынъ девамы	162
Ханлилик багъышланмаз	176
Джеза	196
Баарь келеджек	217
Бекденильмеген хабар	228
Керексе — омюрни къурбан этерлер	239
Эпилог ерине	246

95 к.

